

Hydyr Amangeldi

Hekaýalar toplumy

Böwürslen (Hekayá)

Daň agaryp gelyär. Her kim ýatyr – dünýe ilki bolup oýanyan ýaly. Adam ata Ýere iberilende-de gijelik eken. Ol indi garaňkylykda ýaşamaly bolaryn öýdüpdir. Birdenem daňyň agaryp, töwereginiň ýagtylyp başlanyny görende ol Allaha şükür bilen sežde edipdir. Belki, jahan Adam ata üçin ýagtylandyr?!

* * *

Onuň doly ady Nurmuhammedem bolsa, hemme kişi oňa Nurum diýýärdi. Ýaňy 10-12 ýaşdaryndaky Nurumyňam bir endigi bardy – ol hökman Gün dogmanka oýanaýmalydy. Muny oňa enesi heniz mekdebe-de gitmeýäkä öwredipdi. «Daňdan perişdeler gezyärkä oýa bolsaň, köp sogap gazanarsyň, süňňüň ýeňil bor» diýipdi. Togsana golaýlansoň, bir-iki ýyllykda dünýeden gaýdan enesini Nurum dünýede ähli zatdan gowy görýärdi – hat-da kakasyndanam.

Bu gün bolsa ol şeýle-de ir turmalydy. Geçen hepdeden bäri Nurum daňdan turup jülgeden böwürslen ýygýardy. Soňam ejesi gapylaryndaky bulgary satmaga äkidende ýany bile bazara gidýärdi. Ýyganja böwürslenlerini satýardy. Soňam gazananja puluny ejesine berýärdi.

Daňdan nähili täsin. Onuň täsinliginden töweregem üýtgeşik geýnen ýaly görünýär. Ynha, Gün dogup töwerek gyzyp ugransoň dünýäň ýüzüni kirşen basan ýaly bolar. Häzir welin, böwürslenlerem edil bir ýere baglanan merjen däneleri ýaly. Buz ýaljak miweleriň aýratyn tagamyny nädip düşündirjek. Daňdan tur-da böwürslen ýygyp gör şonda bilersiň diýäýmeseň...

Nurum böwürslenleriň tagamynyň nähili gowudygyny dil bilen düşündirip bolmajagyna azajyk gynandy. Edil böwürsleniň tikeneriniň eline ýara salanda çalaja gynanyşy ýaly...

* * *

Maksat «BMW»-siniň ýeňil ruluny ýeňil tutup, gününden hoşal barýardy. Birden onuň jübi telefony hoş owaz etdi. Ol kimiňdir biriniň jaň etmesine begendi. Telefon bolsa hezil – ol çagyrylmadyk myhman däl. Ýüregiňe düşse ýa halamasaň telefony öçüräýmeli. Emma Maksadyň ony öçürmäge gaýraty çatmady. Jaň edýän aýalydy. Ol nälaç, ýüzüni-gözünü бүрүşdirip jogap berdi:

– Hawa, Maksat diňleýä.

– Men.

– Hawa, sen. Náme gerek?

– Bulgar burç gerek. Ajjyga ýapýan, näme derrew al-petimden alýaň?

– Näçe kile?

– Iki kile bor-la?!

– Men näbileýin. Iki bolsa iki.

– Gyýw, bolýa diýip agşam süýrüp getiräýmegin. Şeýle-de Gün gidip barýa. Men baňkalary ýuwuşdyryp otyryn. Häzir getir. Gowsunam gözläp ýörme, arzanragam bolýa.

Maksat laýyk bazaryň deňinden barýardy. Ol maşynyny gyra sowup saklady.

– Bolýar, on baş minitden barýan.

Bazar adamlardan ýaňa hyň berýärdi. Maksadyň häzir onuň jümmüşine çümesi gelmedi. Onsoňam bazara giren ýeriňde, ýerde oturyp satýanlar, alyp-satar bazarçylyk bolmansoň zatlaryny arzan berýärdiler. Maksadyň gözi bulgar burç satyp oturan daýza düşenden göni şoňa tarap gaýtdy.

– Bulgary näçe diýýäň?

Pukara nazary geýnülüwi ýigide düşenden hasam müýnürgän Nurumyň ejesi:

– Iki müňden. Alaý, bar galanjam şü – diýdi. Maksat içinden «Muň bazarçy dældigi bolşundan belli. Bazarda in arzan bulgaryň şunukudygyna golam çekerin» diýip pikir etdi-de:

– Manat ýarymdan bolanokmy, iki kile aljak – diýip, ýerde aşagyna kardon kagyz ýazyp oturan daýza diňkesini dikdi.

– Ýok, janym. Bar galanjam şü. Ikiden alyp durlar.

– Bolýa-da. Munyň iki kile bir çykarmyka, hany çek.

Çommalyp oturan Maksadyň ilikleri ýazdyrylan penjeginiň syny guma degdi. Ol mundan bihabar gapjygyny açdy.

– Pakediň bamy?

– Ýok. Özüňde ýokmy?

Maksat töweregine garanjaklap paket satýan gözledi. Açylan gapjykdaky bir petde pula gözi düşen Nurum saklanyp bilmedi:

– Daýy, böwürslenem alaý. Şü ýaman gowy zat, gany köpeldýä. Alaý.

– Men howlugýan-laý. Hany pakediň ýokmy?

– Pakedim bar, ine. Ýaman gowy zat, ganyň köpeldýä, daýy.

Nurum ýukajyk selofana salynan böwürslenlerini mazamlady.

– Ýok-how, maňa bulgar salar ýaly paket gerek.

Maksat oglanjygyň bolşuna ýylgyryp burç satýan daýza seretdi.

– Şu-la zor edibem böwürslenlerini aldyrjag-aý.

Daýzaň ýüzüni aşak salyşyndan aýdanyny halamanyny duýan Maksat oňaysyz ýagdaýdan çykmak islän ýaly ýene oglanjyga bakdy:

– Näçe diýýäň, onnoň eliňdäkini?

– Dört müň manat.

– Dört müň?! Gymmat-laý.

Daýza oglanjygyň ýerine jogap berdi:

– Üçe alaý.

– Üçe alaý, daýy, bar galanjam. Ganyň köpeldýä...

– Aý bolýa getir. Söwda etmän-ä oňarjak sen.

Nurum begenjine nädip guş bolup uçmady biz haýran. Ol ýyljyraklap in soňkuja böwürslenlerini Maksadaa uzatdy. Oňa çenli bulgar burç salar ýaly pakedem tapyldy. Maksat ilki burçuň bahasyny töläp, soň üç sany müňlügem böwürslen üçin daýzaň öňünde goýanda göwnüne müňlükler üç däl-de, dört ýaly göpüdi. Ol ýene bir gezek başam barmagy bilen süýem barmagynyň arasyndan geçirip pullaryň üçdügine göz ýetirdi. Ýerinden turup maşynyna tarap gaýşarlyp ugran Maksat penjeginiň gyrasyny gum edenini gördi. Böwürslen bilen burjuny bir eline alyp beýleki eli bilen penjegini kakýşdyryp barşyna ol içinden paýyş sögüdi.

– «BMW»-e ýetseň, öýe ýeten ýaly bolaýýaň-aý – diýip pikir eden Maksat ýola

düşeni bilen telefonyny eline aldy.

– Sulýa!

– Sulýa diýmesene, süle ýaly bolýar. Sülgün diý.

– Bolýar, bolýar, Sülgünjigim, sen böwürsleni gowy görýäňmi?

– Obožáýu.

– Onda garaş ýarym sagatdan barýan, okeými?

– Okeý.

Telefony ýapan Maksat:

– Sülgünimiň ýanynda bir süýnsem, ähli ýadawlygym gider, onda-da

böwürslenlije. Ýañky oglanjyk näme diýdi? Hä, ganyňy köpeldýä...

Öýüne gelen Maksat bulgar burçly pakedi alyp maşynyndan düşdi. Ol jaýa gireni bilen 5-6 ýaşlyja Ahmedi ylgap maşyna mündi. Müneni bilenem gözi böwürslenlere düşdi.

Maksat:

– Men howlugýan, işe ýetişmeli – diýip maşynyna dolanyp gelende böwürslenleriniň ýokdugyny gördi:

– Hany, böwürslen alypdym-la?

– Ony eýýäm ogluň içki tama geçip iýip otyr.

– Bäh, bu çagalar niräne dyksañam ýolup alyp iýjekler-aý.

– Kakasy sen-dä.

– Hawa-laý, şoň üçin alypdym-laý. Ýuwup iýsin.

Gaýdyşyn ýene bazara sowlan Maksat bu gezek onuň hyň berýän jümmüşine çümmeli boldy. Emma hiç ýerden böwürslen tapmady.

* * *

Böwürslenlerini satan Nurum ejesi bilen eýýäm öýlerine ýetip barýadylar. Ejesi görgüli ýol boýy ogluna guwanyp geldi. Geýnüwli ýigidiň ogluny öwüp aýdanlaryny gaýta-gaýta gaýtalady. Nurumyny edil şoň ýaly geýnüwli, gapjygy puldan doly göz öňüne getiren ene durup bilmän onuň başyny sypap maňlaýyndan ogşady. Awtobusyň içinde, köpçülikde özüniň ogşalmagyndan çytylan Nurum:

– Eje beýtmesene – diýip gyzardy. Soňam birden ejesine tarap öwrüldi-de:

– Eje, çyndanam kyýamatda kim günä eden bolsa, şony oda ýakýalarmy? – diýdi.

Onuň edil özi oda ýakylyp barýan ýaly gözjagazlary balkyldaýardy.

– Sen günä edeňog-a, oglum.

Nurum sesini çykarmady. Ahyry öýlerine ýetenlerinde olaryň öňünden kakalary çykdy. Neşä özüni aldyran, çala şemal gatyрак gelse göterip alyp gitjek kakasy hüňürdeýärdi:

– Şunça wagtlabam bazar bolarm-aý? Ertirden bär-ow, gözüm ýoluňyzda galdyla-ow. Azarlap öldümä-row.

Nurumyň ejesi sesini çykarman içerik girdi. Onuň diş-dyrnak bolup gazananjasyny adamsyna beresi gelenokdy. Bermänem bilenokdy. Nurumyň welin keýpi kökdi:

– Kaka, kaka! Menem ählije böwürslenlerimi satdym.

– Bolýa-laý. Seň böwürslenleň bilen...

Kakasy Nurumyň ýeňsesine çalyп goýberdi. Muny gören eje görgüli saklanyp bilmedi – eline ilen boş çay gaby boldy, şony dazyladyp adamsyna tarap saldy.

Gaty gapyrjak gözüne degse çykarjak, maňlaýyňa degse ýarjakdy. Birden tutuş durky bilen üýtgäp, gaýduwsyz sypata giren ejäniň bolşy edil kürk towuğuň jüýjesini goramak üçin özüni oda urmaga-da taýyn, hiç zatdan heder etmeýşine meňzeýärdi.

– Barmagyňam degiräýmegin, ogluma. Edil barmagyňy ýeke-ýeke sograrn.

Aýalyndan, ýuwaş pakrym görgüliden henize çenli beýle zady görmedik neşebendiň zähresi ýaryldy. Gorkusyna saňnyldap diline näme gelse samraberdi:

– Degmedigim, degmedigim. Men bir Hudaý uran-a, siz bir meni urmaň-da. Belaň körügi men, ne ölüp bilýän, ne-de şo haramy taşlap bilýän. Men bir Hudaý uran-a. Siz bir meň bilen deň bolmaň-da...

Nurumyň ejesi pul düwülen ýaglygyny adamsyna tarap zyňyp goýberdi-de biş-düş bilen boldy. Düwünçek öňüne düşen neşebent gurap süňk bolup galan, gyssanjyna titireýän uzyn barmaklary bilen derrew ony çözdü. İçindäki pullaryň baryny garbap eline aldy. Birdenem her hereketini sypdyrman syünlaýan oglunyň monjuk ýaly ýyldyraýan gara gözlerine gözi düşdi-de sakga durdy. Gysymyny açyp diňe bir çekerlik puly aldy, galanyny ýalyga atdy, emma durup bilmedi – puldan ýene dört sany on münlügi aldy. Soň ýaglygy hasyr-husur düýrläp, öňküsi ýaly düwdü.

Aýalyna:

- Hemmesini alan dälirin-eý – diýip gygyrdy.

Ol ylgap diýen ýaly daşaryk çykdy, ýelkidikläp neşe satýanyň öýüne tarap haýdady. Ol aýagynyň ýere degýäninem duýman barşyna içinden aýalyna alkys aýdýardy.

Nurum welin, kakasynyň urulmagyna namys etdi. Başga biri bolsady «Näme kakamy urýaň?» diýip topuljakdy, ýöne ejeňe zat diýip bolýamy.

* * *

Nurumyň kakasy ady hammam, köne kümäň içinde çugutdyryp näçe oturanynam, gözünden yaş syrygýanynam bilenokdy. Onuň göwnüne henizem aýaly: «Barmagyňy ýeke-ýeke sograrn» diýip duran ýalydy. Birden jygyldap hammamyň gapysy açyldy. Ogly Nurum boýunjagazyny içerik uzatdy. Kakasy gaňrylyp oňa seretdi.

- Kaka, kaka... Aglama, ejem ýöne gaharyna diýäýdi. O seni gowy görýär-ä.

- Bilýän oglum, bilýän. Menem seni bilmän urdum, urjak dældim.

- Hiç, o hiç. Pulam hiç. Ertir ýene böwürslen ýygarn. Baý adamlar böwürsleni ýam-man gowy görýäler. Kaka, men ulalamda bizem baý bolarys gerek?..

* * *

Garaňky düşdi. Nurumam ertir daňyň atjagyna ynanyp uka gitdi. Düş görü. Düşünde şeýle bir hezillik. Töwerek, ýöne, böwürslen bolup ýatyr. Olam ejesi bilen olaryň üstünden gol tutuşyp uçup barýalar.

– Eje, bu böwürslenleň kändigini, özem ýygylgyja. Bazara äkidip satsak, kän pulumyz bor.

– Indi biz bazara gitmeris, oglum.

Nurum uçup barşyna hem ejesiniň aýdýanlaryna, hem onuň Aý ýaly töwerege

şöhle saçyp, lowurdap duran ýüzüne haýran galýardy.

– Eje näme boldy?

– Kyýamat gopdy, oglum.

Nurum sakga durdy.

– Hany, kakam? Ony oda ýakýalarmy? O meni çalaja urd-a. Alla jan, ony oda ýakma, ony bagyşlaý, Alla jan! Alla jan, sen gow-a. Enem saňa gowy diýýädi. Alla jan!...

* * *

Nurumyň ejesi welin, penjireden düşýän Aýyň ýagtysyna seredip uklap bilmän ýatyrdy. Ol entek gyzka ejesiniň:

– Gyzym, aýalyň adamsy ýerdäki Hudaýydyr – diýenini ýatlaýardy. Onuň turup dolan Aýy synlasy geldi. Ol kiçijikliginden Aýy synlamagy gowy görýärdi. Onuň ady Aýbölekdi. Ol oglunyň basyrganyp «Alla jan!» diýmesine tisginip gitdi.

– Ýatyber oglum, ýatyber.

Nurum oýandy.

– Eje meni daň atdygy turuzgyn.

– Bor, oglum ýatyber.

Turup Aýy synlamaga penjiräň öňüne barmadyk Aýbölek ahyry uka gitdi. Ertir daň agarar, Nurumyň garaşýany üçin daň agarar. Ýogsa daň adam üçin agarmaýarmy näme?!

Aşgabat. 2002.

Atgulaksyz tabyt

(Hekaýa)

Oraz nämä oýananyny bilmedi. Gözüni açdy. Gara öýüň ortasynda ýanýan ot söneňkirläpdir. Hersi bir dulda, başly-barat ýatan on-on iki ýigidiň hemmesem Köpetdagyň etgindäki obalardan ýygnan, tanalýan mergenler, awçylardy. Oraz olaryň ikisinden galanyny öňden tanaýardy, ol ikisem «Bäherden gapdalyndandyrys» diýdiler. Gökdepe galasynyň gabaw ýaňy başlanan günleri olaryň sany ýigrimä golaýdy. Bir öýe sygarmykak diýişenem bolupdy. «Aý, köplük bolsak ýyly ýatarys, üşemeris» diýişip, gülüşip oturanlary düýn ýaly. Häzir olardan galaýsa ýarsy galypdyr. Oraz säher bilen ýüregini gysdyrasy gelmedi. Inçeden uzynak ýigit oglan ýaly ýeňil turdy. Beýleräkde ýatan sazak böleklerinden köreýän oduň üstüne atdy. Közüň reňkiniň owadandygyny. Şeýle owadanlygyňam köze berilşini. Töwerek asuda, üsmülik. Gündizki çoz-ha-çoz, top oklarynyň gümmürdisi bolmadyk ýaly. Oraz mergen «Daňam golaýlaberendir-le, täret kylaýyn» diýip, eli kündükli gapa ýetiberende gelen iňňil-dä gaňryldy. Iňlän bir-iki günlükde çigininden ýaralanan dosty Haljandy.

- Haljan!

- Ýok-laý, bilmän bijaý agdarynaýypdyryn. Näme ýataňokmy?

- Aý, indi daňam golaýlandyr.

- Hmm. Ýene azajyk irkileýin-le...

Haljan gözüni ýumdy. Öz ýanyndan «Men ýarasy gutulandyr öýdüp ýördüm» diýip daşaryk çykany bilen ýaňja tamdyrdan çykan çöregiň janyňy alyp barýan ysy Orazyň burnuna urdy. Iki öý beýleräkde tamdyr garalyp görünýär, aňyrragyndanam bir garryja ene eli kündükli barýar. Birdenem horazyň sesi geldi. Oraz gulaklaryna ynanmady. Bäh, horazam bar eken-aý. Hamala gabawam ýok, urşam ýok. Gün çyzylar, bary ýene başlanar. Ol namazyna howlukdy. Gökdepe galasynyň gabalanyna on-onki gün bolupdy. Emma ol günleriň hersi bir aýa, bary birleşibem uzyn tükeniksiz ýyla süýnene meňzeýärdi. Duşmanyň gelşi gazapdy. Galaň içinde ýarylýan top oklarynyň derdinden ýer goduk-godukdy. Näçe hüjüm yzyna gaýtarylyp, näçe ors gyrylanam bolsa edil äjit-mäjit ýaly birini öldürseň ikisi döreyärdi.

Oraz namazyny okap boldy-da tüňçeleri suwdan dolduryp oduň alkymyna süýşürdi. Oýaly-ukuly ýatan ýigitlerem birlän-ikilän örüp ugradylar. Diňe Haljan bir elini ýarasynyň üstüne goýup süýji ukuda ýatyrdy. «Entek namaza maý bar-la, tüňçeler bir gaýnasyn» diýip zol dostunyň ýüzüne seredýän Orazyň ony turuzasy gelenokdy. Tüňçelerem howlugaň-a rikge eder welin, häzir hasam çalt gaýnady. Oraz sazagyň egri şahasyny olaryň biriniň sapyndan geçirip öňüne çekdi-de çay demledi. Ahyry nälaç «Haljan! Namazyň geçýä» diýdi. Elini beýleräkde ýatan käsä

uzatdy. Käsäni eline alandan ýüregi jigläp gitdi. «Bäh, muň meñzeşdigini.» O wagtlar Oraz ýaňy hyrly götermäge ýarapdy. Birinji gezek dogany ony käkilige, awa äkidipdi. Awlary oňupdy. Hatda dogany oňa iki gezek hyrlysynam ynanypdy. Iki okam boş geçmändi. Doganynyň «berekellasynam» alypdy. Ynha, hamana dag goçyny alyp gelen ýaly Oraz uran käkiliklerini (elbetde içinde doganynyňkylaram bardy) ejesiniň oňünde goýupdy. Ejejsi «Tüweleme, siziň tohumyňyz mergen-ä» diýip arkasyna kakypdy. Şonda aýagy бүdredimi ýa-da bijaýrak ýapladymy hyrly söýelgi ýerinden ýykylyp, nili gyrada duran akja käsä degipdi. Käse dik ikä bölündi.

- Wah... haýt... Eneňden galanja käsedi...

Bar eşiden käýinjem şo boldy, ýöne Oraz sygyr dölän arkasyna geçip aglapdy. Ejesi bir salymdan gelip başyny sypap «Men saňa käýýemedim-ä, oglum» diýip köşeşdirip öýe alyp gelipdi. Doganam: «Aglak oglandanam awçy bolarmy?» diýipdi. Şodur-şodur Orazyň gözüne ýaş aýlanmandy. Hatda şol dogany ýogalanda-da.

Aslynda, ýigrimi-ýigrimiki ýaşlaryndaky Oraz üçin dünýede düşnüksiz zat ýokdy. Ölüm-dirilik, ýalan-çyn, mertlik-namartlyk, akylylyk-akmaklyk edil ak bilen gara ýaly aýyl-saýyldy. Heniz nätjegini bilmän, aljyrab-a görmändi welin, şeýle güne düşäýse-de ýaşulularyň maslahatyna eýermelidgine ynanýardy. Dünýede öler jany ýaşulularyň gürrüňini diňlemekdi. Şonuň üçin ol gereginden artyk gürlemezdem, jedele-de goşulmazdy, howsala-da düşmezdi. Kän bir oýlanyp, pikire batyp, dünýä haýran bolubam ýörmezdi. Içini hümlidip oturan birini görse-de ondan bahymrak daşlaşanyny kem görmezdi. Onuň üçin ähli zadyň bir tarapy bardy – olam öňüdi. Sagy, çepi, arkasy, aşagy, ýokarsy – bularyň bary öň tarapyň belli bolmagy üçin ýaradylan goşmaça taraplardy. Hatda ygrar, lebiz, mertebe, ar-namys, dost, duşman... ýaly meselelere-de şeýle serederdi.

Gala gabalyp, uruş başlanaly bäri-hä Orazyň ýüregine hasam parahatlyk gelipdi. Ähli zat düşnükli. Her kim, başa inen agyr günü gerşinde çekýär. Gahrymançylyk görkezmege, ajala el bulamagam ýok. Edil şonuň ýaly bigaýratlaýanam ýok. Oraz galanyň depesinden ýörite mergenler üçin edilen garawul diňinden ýer görkezdiler. Öňünde-de duşmanyň geljek tarapy – at gaýtarym ýer. Arka-da ýok, sag-solam. Tä demiň tükenýänçä ýa-da duşman gyrylyp gutarýança nyşana almaly, mäşäni gysmaly. Okuň boş geçmeli däl. Bolany. Elbetde, her kimiňem, şolaryň arasynda Orazyňam, diňe gaýry dinliň gödeňsi ädikleriniň tozanyny, naçarlarymyzyň dat edip gaçyşlaryny göresi gelmeýärdi...

Erňegi gyzyly çyzyklyja akja käsä çay guýunan mergen saçakda çöregiň ýokdugyny gördi. Irdenki ys täzedden burnuna uran ýaly boldy. Galdaw ýigit çalasyn ýerinden turdy.

- Haljan, çäýiň başyna geç, men çörek alyp geleýin.

Tamdyryň gyzgynam entek gitmändir. Oraz ardynjyrady-da işigi açdy. Şol pursatam... Ol oňa seretdi. Olam oňa. Ol elindäki saçagy uzatdy. Olam aldy. Soňam tamdyrdan ýaňy çykan ýyljak çörek Orazyň bokurdagyndan geçmedi. Sähelçe wagt. Bolmanam biljek, bolmanda-da bolmandygy bildirmejek suw ýuwдум wagt. Dört örüm gara saçlar. Mähirden, ýylydan doly balkyldap duran maral gözleriň dözümsiz, nebsi agyryjy seredişi. Birdenem gyzyň ýüzüniň gyzaryp gidişi, nazarynyň aşak bakyşy. Ýene-de köp zatlar – bu dünýä sygmajak, onuň gursagyna-da şonuň üçin sygmaýan, asla düşündiribem bolmaýan zatlar şojagaz wagta sygyp geçip gitdi. Geçip gitdimi ýa-da gelip Orazyň döş kapasasyna girdimi? Bir ýüregiň zordan ýerleşýän ýerine ikinji gysylyp salynan ýaly boldy. Ýeke ýürek ýalňyz özi özbaşyna beýle gürsüldäp urarmy? Ol şu wagta çenli ýüreginiň bardygynam bilmeýärdi ahyryn.

Orazyň ýadyna bir gezek Haljan bilen suwa gelýän oba gyzlaryny gamyşlykda bukulyp, synlaýyşlary düşdi. Gün guşluk wagtларыdy. Gyz synlajak diýip, olaryň ýoluna howsala bilen seredişip otursalaram, ikisiniňem garagaýgysy gyzlar däl di – bolup ýörüşleri ile peçan bolaryndan gorkýardylar. Birdenem gyzlar baş-alty bolup güsärdeşip geldiler. Dünýeden bihabar gülüşip, küzelerini suwdan dolduryp, yaşyl-gyzyl öwsüşip deňlerinden geçip gitdiler. Orazyň welin, ýüregi sähelçe-de üýtgemändi. Gaýta özüni ogurlyk edýän ýaly duýup, bolşundan utanypdy. Gyzlar gidensoň iki dostuň ikisem seslerini çykarman gamyşlykdan çykyp gaýdypdylar. Diňe Halja „Meň ýaly eşek ýokdur-laý“ diýipdi. Ol gyz synlamak pikirini tapany üçin özüni gynaýardy. Bu waka öňki uruşdanam öň bolupdy. Azyndan üç ýyla geçendir.

Ýene top oklary ýeri sarsdyrmaga başlady. Mergenler ýerli-ýerden hyrlylaryny alyp, galaň depesine alňasadylar. Käselerde ýarpy galan çaýlar sarsgyna titräp galdy. Şuwlap gelýän oklaryň gala ýetmän ýarylýany, ary köýen ýaly galyň diwara urulýany, galadan aşyp içine düşýäni haýsy. Ýeriň goduklaýşyny, galaň oburlyp gaýdyşyny Orazyň gözem görýär, gulagam eşidýärdi, emma göwnüne bu zatlar düş, ýalan ýalydy. Öň «Wah, şu toplary bolmasady, atyşsalar, gylyç salyşsalar ýeňilsegem mert ýeňilsek» diýýän ýigidiň aklynda ne ýeňiş bardy, ne-de ýeňiliş. Ol bipolarham daldi, emma urşuň parhynam öňki ýaly duýmaýardy. Hyrçyny dişläp «Hany, gaýratyňyz bolsa, biňiz boýnuňyzy görkeziň» diýip mäşäni gysmaga taýýar bolup ýatan mergen şol bir wagtyň özünde-de ala daňdanky eli saçakly gyzyň aklyndangitmeýänine nähili düşünjegini bilmeýärdi. Ýigitligiň joşguny diýse, oňa sähelçe-de pis pikir bilen seretmändi. Dogrusy, seredeninem bilmeýärdi. Onuň diňe gözleri görüpdi, ýüregem kabul edipdi. «Gala elden gitjek bolup durka bigaýratlap, ejizläp ýördügimmikä?» diýip oýlanan ýigit ýeke duşmanyň görnenini dileýärdi. Hamala öz gaýratyny özüne subut etmek isleýäýärdi. Hakykatdanam, ýüregi ýerinden üýtgäne meňzese-de, hyrlyň uzyn nili çalaja-da titränok. Gurşun

gülle edil barmaly ýerine nokat goýan ýaly barjak.

Bi ýerde ölüm bilen jan çaknyşanokmy?

Oraz aýy ýuwdundy. Kyrk-elli ädim öň ýanynda ýarylan top okundan onuň gözýetimi tozana gaplandy. Ol bolsa tozanyň arasyndan gyzyň köýneginiň alaja bagjygynyň döşüni tutup duran gülýakasynyň üstünden çalaja sallanyp durşuny aýyl-saýyl görýär.

Mergen göz gytagyňy murty ýaňy garalyp başlan oganlara aýlady. Iki sany ýigidekçe-de hersi bir ýaragy okdan dolduryp, mergene uzatmaga taýýar bolup dur. Ahala belli Oraz mergene kömekçi edilip her öňýeten ogan belleneýär. Olar buýsanç bilen mergene seredýäler. Gurşun gülleleri, dykylmaly keçe bölejiklerini, hatda därä çenli ölçege laýyklyp taýýar edip goýupdyrlar.

O ýyl Oraz oglandy. Edil şu işsekçerleriň ýaşyndady. Garahassalyk diýdiler, «awçy jigim» diýip ýanyndan aýyrmaýan doganyny alyp gitdi. Şonda ejesi onuň tabydyna atgulak daňypdy. Öýlenmän dünýeden öten ýigidiň tabydynyň baş ujuna atgulak daňylýanyny Oraz şonda görüpdi. Iki sany biri gyzylja, beýlekisi gülli matanyň şemala pasyrdasyndan ol tä gonamçylyga barýançalar gözünü aýryp bilmän gidipdi.

Şol atgulaklaryň şu wagt ýadyna düşmesinden mergeniň süňni gowşap gitdi. O matalar beýle-de dursun, Oraz ömri gysga ýazylan agasynam kän bir ýatlap öz-özünü örtäp ýörmeýärdi ahyryn. Ýa şeýtanyň oýnomyka? Duşmanyň gelşi, çadyr gurap, galany etekläp ymykly oturşy, ok-däriň, mergenleriň, batyrlaryň gündünden azalmasy, indi näçe gündir adamlary alada goýan, ýeriň aşagyndan gelýän düňküldi sesleri... ýüregimde howsala, gorky döredip ýörmükä? Ajalyň özünden gelşi gorkunçmyka?

Gorkyny bilmez adam-a ýokdur. Ynsan haýwan däl ahyryn, damagynyň çalyňjagyňy bilse-de arkaýyn ideklenip barar ýaly. Aý, haýwanam aňsat arkaýyn ideklemersiň, gaty eldeki janawer bolaýmasa. Ýöne ynsanyň ölüme düşüňsi haýwanyň düşüňsinden başgarak bolaýmasa. Ölüm bir zat, gorky başga. Ajaldan gaçyp gutulmak ýok, bir başa bir ölüm – oňa düşüňip bolýar, kaýylym bolýaň ýöne gorky başga – ony düşündirip bolmaýa. Ýüregiň gopmasa aždarda geläýsin, emma bir gopsa...

Sähel salym öň saçagy alyp, zordan «Taňryýalkasyn» diýeňde ýüregim gopdy diýjek bolýamyň? Hakykatdanam şo wagt menden beter özüni ýitiren kim bardy bu dünýede? Gorky diýilýän şomuka? Adam gorksa utanmazmy, ýöne Oraz şol pursaty aňynda aýladygyça, gaýta, ýüregi süýji, ýakymly syzlaýardy. Niçik boldy bar zat birden reňkini üýtgetdi. Hatda gorkam tanadanok. Ölüm diriligiň içine girip gitdi, dirilik ölümiň, ak gara siňdi, gara aga. Birdenem doganynyň tabydyna daňylan mata bölekleri pasyrdap ýüzüni sypap geçen ýaly boldy. Şol bada-da duşman tarapdan gara görüňdi. Oraz sähel salymda ony didiwana mündürdi.

Demini sähäl saklap, mäşäni gysdy. Gara ýere ýazylyp gitdi-de gaýdyp turmady. Endikli eller derew tüpeňi çalyşdy. Duşman top okundan soň pyýada goşuny bilen hüjüme geçýärdi. Oraz yzly-yzyna ýaragyny çalyşýardy. Üç hyrly yzyny üzmän diýen ýaly boşaýardy. Tüpeň arassalanýan demir çybygy işledýän ýigdekçeleriňem eline göz ilmeýärdi. Däri, keçe, demir çybyk, gülle, keçe, ýene demir çybyk...

Gözüne urulan ýaly haýdap gelýän duşman mergen mäşäni gysandan kä eplenip çökýärdi, kä diňarkan serilip ýykylýardy ýa-da köki kesilen ýaly bir gapdala ýatyberýärdi. Mergeniň bir okam boş geçmýärdi, emma şol iki arada-da gyzyň suraty görünüp gidýärdi. Ol Oraz bir zatlar diýjek bolýana meňzeýrdi.

Kimden maslahat sorajak, haýsy ýaşulyň ýanyna barjak, kime ýagdaýyňy aýtjak? Saňa häzir Haljanam düşünmez.

Duşman esgerleriniň hatary seýreklese-de olar gitdigiçe gala ýakynlaşýardylar.

- Çaltlaşyň, jigilerim...

Oglanlar haýdap tüpeňe ok sürýärdiler. Gyşyň örküjinde edil tomusyň jöwzasnyň aşagynda ýaly derleýärdiler. Orazyňam maňlaýy çygjardy. Ol indi känbir siňňitli nyşana alyp oturman mäşäni gysgysmaga gyssanýardy. Ahyry ol uludan demini aldy. Gala ýetip bilmejegine gözi ýeten goşun yza çekilmäge başlady. Atlylar muňa garaşyp duran ýaly «Alla!» diýip ýeňse beren duşmanyň üstüne eňdiler.

Duşmanyň az sanlysy çadyrlaryna özüni atyp ýetişdi. Ýigitlerem mundan artyk ýakynlaşman yzlaryna dolandy. Oraz bolsa yzyna öwrülip, hyrlýsyna maňlaýyny diräp aşak oturdy. Gözlerini ýumdy. Burnunyň çala bildirýän örküjini hyrlyň niline oýkady. Emma ol ne däriň ýiti ysyny, ne-de gulagynyň tüpeň sesinden soň şaňlamasyny duýýardy.

- Ýezitler, tohumyňyz tükenýänçä geliň. Gala gerekmi size!

- Därimiz azalýa

- Olaram azalýandyr. Haram nejis kapyrlar...

Oraz kömekçi oglanlaryň özara janygmasyna gözünü açdy. Olaryň gazapdan ýaňa düwülen ýumruklaryny görüp ýene gözünü ýumdy.

Bularyň ýüreginden orsa bolan ýigrenç uruşdan soň bir aýrylarmyka? Demir ýol çekjek bolsaň hökman uruşmalymyka? Hoşamaýlyk bilen bolýan däldr-dä, elbet. Özüni sylaýan hiç millem top süýräp geleniň üçin öňünde dyz epmez ahyrin. Şu çagalaryň, olardan bolanlaryňam ýüreginde diňe ýara däl, ýigrenjem galar. Edil ýaňy meň elimden amandyny tabşyran orsam ýeke-ýeke sanardan kän. Tä olaryň gana suwsap gelmändiklerine, uruşmaly diýlensoň uruşandyklaryna düşünýänçäler bu oglanlardan orsa bolan ýigrenç gitmez. Gany gan bilen ýuwjak bolarlar.

Oraz ýüzünü tutdy. Mergen henize çenli beýle pikir etmändi, duşmana nebsi agyrmandy. Ol bu oýlary daňdanky duşuşygyň etdirýäni diýip düşündi.

Seň toý edesiň gelýärmí? Bu gyrgynçylykda toý küýsediňmi?

Mergen ýüreginiň çuňluklaryndan gaýdan bu kesgin, ýowuz soraga sowukganlylyk

bilen «Hawa» diýenini duýman galdy. Gözlerini açdy. Şol bada-da tarapyň müň dürli goşmaça taraplary ýitirim boldy. Ol özüniň göni garagyna garady. Hawa, toý edesim, nikamyň gyýylanyny isleýän. Şu urşuň bolmanyny isleýän. Dagy bolmasa ony ýene bir göresim gelýär. Ýüregiňi bu dünýede goýup, özüň o dünýä gidilmez. O diňe bir ýüregimmi?!

Garaşman durka oýanan bu duýgy indi Oraz şeýle bir düşnükli di, emma onuň düşnükçiligidinden bu başa inen bela akyl ýetmejek, düşündirip bolmajak derejede düşnüksiz bolýardy. Ol özüne tarap agzyny açyp, bogazyna sygdygyndan gygyryp gelýän murtlak, sary ors esgeriniň bolup gelşine, garnyndan giren güllüň agyrysyna sakga durup, iki büküm bolşuna, beýlekileriň bolsa muny görmeýän ýaly beter özüne tarap dyzaýyşlaryna, baş ädim ätmänem topragy penjeläp ýykylyşlaryna – bu gyrgynçylyga düşünmeýärdi.

- Bir başa bir ölümidir? Ajalyň ýetmese ölüm ýokmudyr?

Bu sese Oraz gözlerini ýalpa açdy. Ses galaň derwezesiniň öňünde ata çykan, eli ýalaňaç gylçly ýigitden gelýärdi.

- Şol ajal-a şu gün ýetse-de ýeter, ýetmese-de. Hany göreli, ýetýämi ýetenokmy? Ýeke atly top oklarynyň çykýan ýerine, duşmanyň çadyrlaryna tarap at goýdy. Hiç kim ony saklabam bilmedi. Nämäň-nämedigine düşünilýänçä ol ýigit eýýäm alabasga düşen düşman hatarynyň bir çetinden girip, öňünden çykany ýatyryp barýardy. Şeýdip bir salym daran batyr, bir çen bolandyr-da diýýän ýaly atyň jylawyny gala öwürdi. At janawerem eýesine düşüş derwezä tarap süýndi. Ýigidiň gulagyna ors tüpeňiniň okunyň şuwuldysy eşdilsede eden zady bolmady. Aman-sag galaň derwezesine ýeten ýigit gyljyny asmanda bir bulady-da ýene duşmana tarap at goýdy. Muňa dost-duşman – hiç kim garaşmaýardy. Göz-açyp ýumasy salymda dyzy gara, altynsow mele bedew ikinji gezek duşman hataryna özüni urdy. Gylç ýetişiň bildiginden çar-tarapa galgaýardy, gorkusyna näderini bilmeýän agyr goşuny gurt parçalan ýaly parçalaýardy. Batyr aljyraňlylyga düşen duşman aýňalyp ýetişmänkä ýene aty yzyna – gala sürdi. Indi gezek bedewiňki, ol eýesini oduň içinden alyp çykmaly. At ýoly ýarpylberende büdürän ýaly etdi-de badyna togalanyp gitdi. Honda düşen batyram ala gar meýdanda bir-iki agdaryldy-da ýatyberdi. Şobada bir toplum atly „Alla!“ diýip duşmana tarap at goýdy. Olar batyryň jesedini alyp yzlaryna dolandyılar.

- Haý, batyr, batyr... Sen ajala aşyk bolduň... Duşmana dowul saldyň. Olara tekäň kimdigini görkezdiň. Dirilikden ýüz öwürip, aşygyňy tapdyň. Men näme etmeli? Sen ýitirip tapdyň. Sen diriligi ýitirip, söýeniňe gowuşdyň, men welin, oňa gözüm düşenden soň diriligem ýitirdim, ölümem. Hiç zatda many galmady. Men tapyp ýitirdim, batyr.

Oraz göterilip gelinýän batyra seredip bilmän ýüzüni duşman tarapyna öwürdi. Onuň gözlerinden ýaş syrygýardy.

- Men batyr däl, ýöne batyr laň zyznda durmagy başarmasam çöpdüýbi boldugymdyr...

Bu aýy pysyrdamasyny diňe mergen ýigidiň özi eşitdi. Dogrusy, ol janynyň ýangynjyna daşyndan aýtsa-da, özi üçin aýdypdy.

- Mergenler!

Mergenler ýene hyrlylaryny işledip başladylar. Duşman öňki hüjümünde ölenlerinem ýygnaman ýene çozýardy. Megerem, olaram jan howuluna urunýan bolarly.

- Halmyrat kaka! Halmyrat kaka! Halja! Halja kaka!!!

Oraz gaňrylyp dostunyň ok atýan ýerine seretdi. Aslynda seretmese-de düşnükli. Ýigidekçeler gaýta-gaýta adyny tutuberdimi, diýmek ol şehit. Halja dostum, şehit. Duşman oky döşünden giripdir. Onuň ak ezyaka köýnegi gyrgyzy donundanam goýy gyzyl görünýä. Ony alyp gitdiler. Oraz onuň bilen hoşlaşmaga-da maý bolmady. Ahyry hatary gowy seýreklän duşman ýene yzyna serpikdi.

- Batyr, sen çyn batyr. Maňa bigaýrat diýerler.

Oraz elindäki hyrlysyny ýeňil oglana berip, aşak düşüp barýardy. Ol alňasagam, howsalalam däl. Akyly ýerinde, nepesi durudy. Oraz entek galaň depesindekã gyzy ýene bir gezek görmän öläýsem bu bigaýratladygym, bu gorkaklygym diýen karara gelipdi. Ol özüne näme diýseler, näme etseler taýyndy. Onuň dogrusy bir taraplydy. Mergen kim bilýär nämendendir bir zatlardan çekinip, dogrynyň çepini ýa-da sagyny gözlejeklerden däl. Ýene bir gün ýaşajagam bolsa, ýaşajakdy. Ol gyza duşanyna, has dogrusy duşuranyna Allaha şükür edýärdi hem-de Duşuranyň öňünde özüni jogapkär hasaplaýardy. Dogrusy, ol öz tabydyňy görýärdi. Eger oňa atgulak daňylaýsa, ilki özüni günäkärlejekdi, oňa atgulak daňdyrjak däl. Senden bidin çöp başy gymyldamaz. Hiç zat bolmadyk ýaly hyrlymy gujaklap, bagrymy ýere berip ýatsam Ýaradanyň öňünde näme jogap bererin? Kapyrdan boldy diýerinmi? Ýaşadym. Ýaşabam ölerin. Ýaşadyp öldürjekdigiň üçin Saňa şükür edýän.

Birden onuň gözüne töweregi – Gökdepe topragy şeýle eziz göründi.

Bu dünýe ýaşanyňa-da, urşanyňa-da degýän dünýe. Şeýle bolmasady urşulmazdy. Belki, Orazyň bolşy köp kişi üçin düşnüksiz, geň görüner, emma onuň özi üçin öte düşnükli. Ýigidiň özi ýaly sadady.

Oraz hälki çörek alyp gaýdan öýüniň alkymyna geldi. Ýene ardynjyrap işigi açdy...

- Ýok, çörek diýip gelmedim...

- Bilýän.

- Bilýänmi?

- Gelmedik bolsaň bilmezdim.

Garryja enäniň çybsyldap nireden çykany bildirmedi.

- Näme köşegim, çörek diýip geldiňmi?

Gün asmana galyp, galaň diwarynyň dini başgaň top okunyň zarbyna zordan döz gelýän wagty çörek islenip gelinmejegine garryň akyly ýetýärdi, şonda-da şu dara-direde ýigidiň söm-saýak bolup durşuny başga nämä ýorjagyny bilmedi. Oraz parahat jogap berdi:

- Ýok ene, çörek diýip gelmedim.

Gyz ýüzüni tutup aşak oturandan soň garry nämäň-nämedigine düşüdi.

- Jan gerçegim, häzir bu işleriň wagtymydyr?

- Ene, belki... ertire galsak hakykatdanam ikimiziem kysmaty ýaman bolarys.

- Nädeýin, oglum? Meň elimden näme gelýär?

- Işan agany alyp gel, nikamyzy gyýdyr. Sen bu işleriň ugruny bilýänsiň.

- Häzirmi?

- Hawa. Wagt bolsady bu gyssanmaçlyk geregem bolmazdy...

Şol gün Oraz mergeniň nikasy gyýyldy. Gala-da şoňa garaşan ýaly ertesi ýaryldy.

Ok

(*Hekayá*)

Gijän ýary «Lenin bagyň» gündogar burçunda bir serhoş harby işgär tarapyndan atylan Baýrow milisgäň iň soňky gygyran sözi şü. Onuň iki gezejik ilki bogazyna sydygyndan gygyryp, soň çala pyşyrdap «ok» diýmesinden kim many alsyn? O manyny, bir böwründen girip, arka tarapyndan çykan okdanam eýmenç manyny Baýrowyň bir özi bilýär. Gowsy, baryny başdan, yzygiderli düşündirmäge çalşayyn, eger başarsam, başarmasamam başarsymça...

Aslynda, degişli edaralar tarapyndan derrew bassyr-ýussur edilmäge çalşylan bu wakanyň soňky nokadyny pistolediň oky goýanam bolsa, başlangyjyny anyk aýtmak kyn. Baýrow heniz on başem ýaşamanka, 1938-nji ýylyň gysynyň sowuk gijeleriniň biri gören düşünden başlanan bolaýmasyn diýsem, bar zat şeýle ýöntem, edil göle çopanyna Eýnşteýniň otnositellik kanuny düşündirmäge çalyssaň ulanaýjak mysallaryňa, düşündirişleriňe meňzejek. Şeýle-de bolsa ol düýşi, has dogrusy basyrganmany gürrüň bermän geçmek mümkin däl. Beý diýsem, gürrüň berip-bermez ýaly uzyn ýa-da bulam-bujar, düşnüksiz bir zatdyr öýtmäň. Ýok, gaýta tersine, şeýle ýönekeý, «37-nji» diýip eýmençligi bilen taryha giren ýyllarda her ýetginjegiň, hat-da aýal-erkek diýmän her adamyň düýşünde göräýjek zady. Şol aýazly gije Baýrowy düýşünde baglyk, agaçlyk ýerde biri atypdy. Bolany. Her bir zat, alagaraňkyda çyraň yşygynamy, Aýyň ýagtysynamy lowurdaýan ýapraklara çenli şeýle ayl-saýyl. Baýrawuňam elindäki ýaragynyň, özüne gönügen niliňem ýalpyldysy bir meňzeş. Birdenem beýleki tüpeňniň nilinden ýagty ot çykyp gidýär. Gulagyňy gapyp barýanam ses. Bu düýşüň ne öňi bar, ne-de soňy. Ýa-da ýalňyşaýýarmykam? Üstünden on-onki ýyl geçen soň «oraşan» diýip boljak basyrganmanyň soňy-ha anygam bar eken welin, öňüniňem bolmagy mümkin. Ertesi ir bilen gijeki hopukdyryp oýadan, ýüregini agzyndan çykara getiren düýşüni peçde gyzyl ot bolup ýanýan şalmanyň ýalynyndan gözünü sowup bilmän gürrüň berende ejesi görgüli «Tüpeň habardyr. Hoş habar aljaksyň, oglum» diýip ony gowluga ýorupdy. Kim bilýär, ejäň duýgur ýüregi dogry ýoranam bolup biler. Aşgabatda gezelenç edilýän, dynç alynýan, duşuşlyýan, gül goýulýan meşhur Lenin bagynda bolan işe esli ýyldan soň «O düýş Baýrow üçin hakykatdanam habar eken» diýesiňem gelip dur. Şol bir wagtyň özünde-de «On dört ýyl soňky wakamy?» diýip, kelläňe gelen bu pikiriňi ýaňsa alanyňy duýman galýaň. Habar boljak bolsa bir gün, bar, bir hepde öň ýanyndan bolar. Ol-a Baýrow eken, şol wagt asla hiç kimiňem düşündirip bilmejek zadyna nädip habar diýjek? Emma ýetginjegiň ýüreginde düýşden soň erbet gorky döredi. Ýok, bulaşdyrýan. Hadysanyň başlangyjyny gözlejek bolsaň, belki, has aňryk Baýrowyň çagalyk ýyllaryna gitmelidir?

Uzak gije aglap, geçiren gijesi tomusdy, onda-da «Ýaldyragyň ýangyny» diýilýän şeýle gyzgyn – petiş bolsa demikdirip, gowrup, sähel ýaprak gymyldasa-da öwsen epgegiň howry guradyp barýan yssy gijedi. Onuň dişi agyrypdy. Ahyry daň atdy. Emma daňda dişe şypa barmy, Baýrawjyk ne gijäniň, ne gündiziň tapawudyny bilýärdi. Dişiniň çişine agzy zordan açylýan çagajygyň aglamakdan ýaña bokurdagy gyrylypdy, kellesi berk dykylan gaty ýassyk bilen urulan ýaly güňläp durdy. Daň atandan garryja enesi agtyjagynyň goşawuçjagazyny gyzyly bugdaý däneleri bilen doldurdy.

- Goý, balajygym. Bibi Patma janyň ýoluna çykaly, Alla jandan dileg edeli, dişiň agyrysy şo bada aýrylar.

Belki, Bibi Patma däl, mümkin Paraw Bibidir – Baýrowyň anyk ýadyna düşmezdi, ýöne kybla tarap bolaýsa on baş-ýigrimi ädim gidenlerini anyk bilýärdi. Dym gyzyly däneler onuň näzik aýasyna batýardy.

- Sep, oglum bugdaýlaryňy. Bismillarahmanrahym! Emiň-ýomuň şol bolsun. Enesem gysymndaky bugdaýy öňe serpdí. Soňam çommalyp, kündük ýaljak bolup oturdy-da içinden az salym bir zatlar pyşyrdady, elini ýüzüne ýetirip «Allahu ekber» diýdi. Dünýäni unudyp, ap-ak gyňaçly enesiniň hereketlerini sypdyrman synlaýan, «et» diýenini edýän, Baýrowam eliniň aýasyny açyp, çommalyp oturdy. Zordan dili öwrülse-de «Allahu ekber» diýip gaýtalady. Soň ol öýlerine uly ýoldan dolanyp gelen ýaly gelenlerini, ýassyga başyny goýanyny bilýär. Oýananda onuň dişinde sähelçe-de agyry galmandy. Şodur-şodur Baýrow asla diş agyryny bilmedi. Ulalansoňam dişleriniň biri-ikisi çüýröp, owranyp gitse-de agyrmazdy. Baýrow muny köp gezek, telim ýerde gürrüň beripdi. Näçe gürrüň berdigiče-de onuň üçin şol aladaňdanyň hasam syry artýardy. Ol syryň, syzmagyň, täsinligiň... – düşnüksizligiň güýjüne ikerjinlenmän ynanýardy. Arwah-jyny, Ezraýyl perişdäni edil gözi bilen gören ýalydy. Beý diýsem, Baýrow kölegesinden gorkup ýören züwwetindir diýibem göwnüňize getirmäň. Oglanlykda deň-duşlary-ha hasabam däl, özünden bir-iki ýaş ulular bilenem uruşmadygy ýokdur. Sebäbi... sebäbini aýtsam ynanmarsyňyz ol keýpine yrsarap urşardy. Näçe özüne göwni ýetýän, ekabyr, garadan gaýtmaz oglan bilen uruşsa şonça-da keýp alýardy. Onuň üçin ýeňmegiň-ýeňilmegiň tapawudy ýok, ýumrugyny aýlap urmakdan, gütläp ýumrugyň özüne degmesinden lezzet alýardy. Üstesine urşanda uruldym dýip aglamazdy, aglaýanlaram ýek ýigrenýärdi. Emma garaňkydan welin, gyzdanam beter gorkýardy.

Bir günem Baýrow ýaňy ýedi ýaşynyň içindekä atasyny gije tutup alyp gitdiler. Ejesiniň, enesiniň aglaşyp, öýüň içiniň uly yzlaşyk bolany, atasynyň «Hä, häzir» diýip, çäkmenini geýjek bolanda elleriniň titreýşi garaňky burçda galpyldap oturan oglanjygyň aňyny agdar-düňder edipdi. Enesinden soranda-da «Ataňy atdylar» diýdi. «Atdylar» diýen söz ýaşajyk aňdaky düşnüksizligi tertibe saldymy ýa-da

hasam bulam-bujar etdimi – Baýrowyň özem bilenok. Ady Ahala ýaýran işan tutulmazynyň bir-iki gün öň ýany gözünden ýaş döküp oturan aýalyňa «Ýazylandan gaçyp gutulyp bolmaz» diýdi. Gözjagazlaryny petredip özüne geň galyp seredýän agtygynyňam başyny sypalap «Ýat, oglum, ukla. Şujagazlaň görjegi bir gowy bolsun» diýende segsene golaýlan gojanyň sesi sandyraýardy. Belki, barynyň başlangyjy atasynyň şu düşnüksiz sözlerini eşden günündedir? «Lenin bagy nire, diş agyryny bilmeýän, uruş görse gözi açylýan, garaňkydan gorkýan oglanjyk, onuň işan atasy, ak gyňaçly enesi nire?» diýmäh. Adamyň ömri geçip giden ýyllar däl, ýatda galan pursatlar dälmi näme?

Soň tereziň bir gapdalynda 30 bilen 37-nji ýyl ýatyrka, beýleki gapdalyna 41 mündi. Olaryň haýsysynyň agyr gelenini bir Alla bilýär. Baýrowam şol ýyl on sekiz ýaşady. Obada erkek göbekli bolsa topar-topar edilip urşa äkidilär. Öldi habarlaram gelip ugrady. Baýrowdan üç-dört ýaş uly Annaberdi aýagyny aldyryp geldi. Ol gyrgynçylygyň gürrüniňi kân etmese-de ümmülmez tokaýlyklar barada töweregi haýran galdyryp aýdýar. Baýrowyň gözünde bolsa düýşi, agaçlyk ýerde atylp öldürilişi.

«Gitdigim gaýdyp gelmerin. Bu gün bolmasa, ertirem alyp giderler. Çopan bolup çöle gidäýsemmikäm? Çopanam bolsam äkiderler. Milisge bolaýsaň. Milisgä degenokmyşlar. Üstesine ýjegiň-geýjegiň hökümediň hasabyna üpjün. Ýöne nädip o taýyk işe girjek? Baranyň bilen alaýýalarmy? Indi ejemden, öýmüzden aýrylyp oturbermelimikäm? Atam pahyr şo gije ýönelige «görjegi gowy bolawersin» diýip başymy sypalan däl eken. O meň görjegimiň erbetdigini syzyp duran bolmaly. Ol adamlar agzyndan boş söz çykýamy?! «Menem okdan, senem okdan ölmeli boljak» diýdigi eken.»

Şeýle pikirleri edýän ýigit gapylaryndaky bir düýp erigem esli wagtlaп gözünü aýyrman synlap oturýanyny duýmaýardy. Raýonyň milisiýasynyň naçalnigi Harçenko diýilýäniň ýanynda-da barypdy. Orsça-türkmençe garym-gatym edip, özüniň urşa gitse hökman öljekdigini düşündirjek bolupdy, düýşüni başly-barat aýdyp bermäge, «neçelnigiň ýüregine rehim indermäge» dyrjaşypdy. Rehim nire? Gaýta «Sen ýaş, urşa esger gerek» diýýä.

«Uruş turmadyk bolsa, bu wagtar eýýäm Ogulgüle öýlenerdim. Toý ederdik...» Baýrow alaçsyzlykdan «Owfl!» edip uludan dem alyp, pilini egnine atdy. Kolhozyň ekinine suw tutmaga barýan ýigidi daňyň reňki, tämiz howa, dünýäň täsin sazysyp-gowurýardy. Ol günleriniň sanalgdygyny, Ezraýylyň özi bilen tirkeşip ýörenini şeýle anyk görüp duran ýalydy.

- Eý, Baýrow!

Baýrow tisingin başyny galdyrsa, önünde soldat eşikli Sylap ýylgyryp dur.

- Saglykm-ow! Oba-gara gurgunçylykmy?

- Silap sen-maý? Hany... sen... urşa gitmediňmi?

- Aý, obamyzy, ejemi-kakamy göresim, olar bilen ýekeje käse çayy bile içesim geldi. Gaçyp gaýtdym. Bir didarlaryny görsem, soň yzyna barjak.
- Gaçyp gaýtdym diýýäňmi? Uruşdanmy?
- Hawa. Bir aý bäri ýolda. Hernä tutulmadym. Hany gel, elleşeli-le, how. Seýidem öldi. Ikimiz bile top atýadyk... Öýlerine habar etmeli. Ýa habar aldylarmy?
- Ýok. Ataly agaň oglyna diýýäň dämi?
- Hawa. Aý, Baýrow jan uruş ýaman zat. Onyň erbetligini göz öňüne-de getirip bilmersiň. Özüň nähili, ejeň ýagşymy?
- Heniz-ä äkidenoklar. Sen onnoň ýene zzyňa, urşa gitjekmi?
- Dagy alajyň näme?

Birden Baýrowy tok uran ýaly boldy.

- Şonça ýoly geçip, tutulman gelipsiň indem zzyňa gitjek bolma. Bilýäňmi men Harçenkäni tanýan. Milisgäň neçelnigi Harçenke. Ikimizem milisä işe gireli. Milise boldugyňam urşa alynmaly däl diýip kagyz berýäler. Özem häzir gideli. Öýňüze barsaň, miliseler gelip tutup alyp gitseler erbet bolar. Ýör gideli, Harçenke ýaman gowy adam. Oň saňa rehimi iner, zzyňa ugratmaga dözmez.

Sylap nädtjegini bilmän ýaýdandy. Obasyna geldi. Öýlerine-de iki köçäni geçe barjak, ses ýetim galdy, ýöne Baýrowyň aýdýanyňam jany bar. Öýe barsaň, ejeňi agladyp südürdip alyp gitseler...

- Şu wagt göni gidibereli-maý. Bolmanda salamlaşyp bir...
- Öýňüze bardygyň geldi habaryň oba dolar. Soň giç bor. Eliň hatlyja, arkaýyn barsaň gowy bor. Ýaýdanma, ýör gideli.
- Aý, ýör onda. Seň diýeniň bolsun Baýrow dost.

Baýrow pilini çayyrylyk ýere oklap goýberdi. Olar tirkeşip raýon milisiýasynyň jaýyna bardylar. Baýrow Sylaby daş işikde goýup özi naçalnigiň ýanyna girdi. Sähel salym geçmänkä-de gaçgak ýigidiň goluny arkasyna gaňyrdylar.

Harçenko gaçgagy ele salandygy üçin sag bolsun aldy, Harçenko-da Baýrowy işe. Sylap bolsa özünü ugratmaga gelen gözi yaşly ejesine:

- Didaryňy görsem razydym, çay içip oturmaşam nesibämde ýokdur-da. Dolanyp gelmesem gandarym Baýrowdyr – diýdi. Dolanybam gelmedi. Baýrow gan bergili bolsa-da ondan algysyny almaga gelmediler. Okdan ölerin öydüp gorkan pyýadaň özüne sapança berdiler. Bir bolan iş, Baýrow Sylabyň patasy alynanda görünmedi. Ýyllar geçiberdi. Urşam gutardy. Baýrowda bir endik döredi. Ol özbaşyna myssa ýylgyrmany çykardy. «Boljak işe çäre ýok» ýa-da «Ýazgytdan gaçyp gutulmak ýok» diýilenini eşitse, hasam aç-açan ýylgyranyny duýman galýardy. Tutuljagyna gözi ýetip durka-da gaçmaga hyýalam etmedik atasyna köp gezek içinden akmak diýdi. «Ömür - ýaşayyş üçin göreşdir!» ine, akyly aýdylan söz. Oýnamaga oňa Karl Marks diýmeýäler. Atalarymyz öte nadan ekenler-aý. Sowatsyz adamlar-da» diýerdi. Käre ogry-jümri kowalamak bolandanmy «Tutulmadyk ogry däl» hem

«Gaçanam Alla diýer, kowanam» diýen sözleri hem gaýta-gaýta eşderdi. Her eşdende-de bu sözleriň çuňlugyna haýran galardy. Dogrusy bu sözler onuň ýarasynyň melhemidi, göwnüniň tesellisi. Birden ýüregi gysjak boluberse-de «Tutulmadyk ogry däl. Gaçanam Alla diýer, kowanam» diýip gaýtalardy hem göwnihoş, myssa ýylgyrardy.

«Bolmanda gaçýan şeýtany çagyraýjak ýaly welin, gör, ikisiniňem Alla diýşini. Ikiňem şol bir zada sygynýan bolsaň, onda gaçmak-da kowalamakda näme many bolsun?! Şeýle dälmi? Näme diýselerem olaryň biri dilinde Alla diýse-de ýüreginde şeýtany çagyryandyr-laý. Aý, esasy zat ele düşmeseň boldugydyr-da. Munuň Allasam şol, şeýtanam. Şirin jana döneyin, heý, saňa degjek zat bormy?!» Beýle pikirleri Baýrow kän etmezdi. Sylaba welin, çyny bilen minnetdardy. Ogulgüle öleneni, çagalarynyň dünýä ineni, abraýly, goragly, ýanyň ýaragly işi, uruş ýyllary işiniň arkasyndan uly il iýere zat tapman sarun iýende-de horluk görmäni, her şatlygy, begenji, hatda gülküsi üçinem minnetdardy. Elinden gelsedi, Sylaba ýadygärligem galdyrjakdy. Ýöne onuň öldi haty gelensoň obada kän ýaşasy gelmedi. Göçdi. Başga bir oba-da göçmedi – bir-biregi kän tanalmaýan, tanajagam bolunmaýan ýer – şähre göçdi.

Emma göçüp halas bolup bolmaýan zatlaram bar boldugy-da, bir gün Baýrow Sylaby düşünde gördi. Düşüdirem öýtmän onuň bilen razylaşjak boldy. Razylaşmk nirden ýadyna düşdi diýsene, megerem düşündedigi üçindir. Sylap welin, razylaşmady «Git, ejemi razy et» diýdi. Hopugyp oýanan egni ýyldyzly emeldar ýigit bu düşden soň birden-birden dünýäni unudyp, asmandan gaçan ýaly, ähli zady geň görüp, akly haýran oturmany çykardy. Aýaly görgüli «Näme bolýa, gyýw, saňa?» diýse-de «Aý, bilmedim, töweregim, bar zat düş ýaly» diýdi. Ahyry Baýrow obasyna gitmegi, Sylabyň ejesini görmegi ýüregine düwdi. Amanbibi eje garrapdyr, Baýrowam tä özi tanadyança tanamady. Kim bilýär «Tanamadyk bolaýyn, özi tanatman turup gider» diýen bolsa-da belli däl. Emma Baýrow «Razy bol, Amanbibi eje, meň ölesim gelmedi. Sylaby öňi-soňy tutup ýene yzyna ugradardylar» diýdi.

«Bilýän janym. Indi hemmesine düşünýän. Neressämiň kysmaty şeýle bolmaly, okdan ölmeli eken. Ýogsa şonça ýoly geçip, tutulman-gapylman, gapyň agzyna gelende-de saňa duşaymalymy? Boljak işe çäre ýok diýleni. Ýöne bir didaryny ganyp-ganyp görüp bilmedim, käsejigine çay guýup berip bilmedim, şoňa neme edýän. Alla seni gorajak bolup, oňa şonça ýol geçirenem bolsa bize bilme ýok. Allaň işine akyl ýetýämi, köşek. Kä wagt ýeke özüm çagamy ýatlap oturýan-oturýanda pikir edýän, her zat göwnüme gelýä. Senem Yşan janymyzyň agtygy. «Şehit çagam, saňa sebäpkär bolup sogabyny artdyrandyr belki» diýibem özümi köşeşdirýän. Öňi-soňy ölmeli. Ömür diýlen ölüme barýan ýodajyk ýalydyr-da, janym. Ýöreseň gutarmajak ýol barmy. Ýolunuňam, ýodasynyňam sadagasy

bolaýyn, ýöne berenje ýolunda Özi azaşdyrmasyň. Razydyryn, ölýänçäm oba göçüp gelmeseň bor...»

Amanbibi ejäň kãçãň gülüni kiçijik gasyn-gasyn bolup giden süýem barmagy bilen dyrmap, başyny galdyrman aýdan bu sözlerini diňländen soň, turup gaýdan Baýrawyň ökjesi ýeňledi. Onuň oba «gel» diýlende-de göçüp gelmek hyýalynda ýokdy. Şu gelenine-de nätjegini bilenokdy. İçinden bolsa: «Ýazgyt diýşip, kysmat diýşip, şoňa-da ýüregi bilen ynanýanlaň barlygam gowy zat. Agamyzyň ganyny aljak diýip Sylabyň dogan-garyndaşy yzyna düşüp ýörse näderdim?» diýip oýlanýardy. Obasyndan çykyp barşyna maňlaýy nyşanly gara gaşly milise papagyny çykaryp, kellesini gaşap içinden: «Bäh, Amanbibi eje garry eneme meňzeş eken-aý. Ak gyňajam daňynypdyr welin...» diýdi.

Ýigrimbäşiň däljesi diýilýän ýaşdan ýaňy geçen, heniz otuza-da ýetmedik Baýrow şeherde, öýüne golaýlanda ýaňy mekdebe gidip ugran uluja ogly öňünden ylgaý çykdy.

- Kaka, kaka, başlik aldym.

Oglunyň berekellasyny ýetirip başyny sypan ýigit ýaşamagyň hezilligini tutuş durky bilen duýýardy, ondan lezzet alýardy. Ol oglunyň düşünmejegine gözi ýetip dursa-da:

- Göreşmelidir oglum. Başlik almak üçinem göreşmelidir. Şuny ýadyňdan çykarmagyn – diýip sargyt etdi.

Bir gije-de Baýrow şäherde nobatçydy. Ol Lenin bagynda, gijäň ýary, çetiräkde, agaçlaň gür yerinden «Kömek ediň!» diýip gygyrýan aýal sesini eşitdi.

Sapançasyny çykaryp gürmege girenem şoldy «tark!» edip tüpeň sesi çykdy.

Baýrow böwrüni tutup ýykyldy. «Ok! Ok!» diýip bir gezek bogazyna sygdygyndan gygyrды, ikinji gezegem uly bir mana akyl ýetiren ýaly çala pyşyrdady.

Baýrowyň näzijek aýasyna gyrmyzy bugdaý däneleri batýar, lukmanlar bolsa onuň damarlak eliniň aýasyny zol açýardylar. Ol hem däneleri gaçyrmajak bolup gysymyny gysýar. Üstesine-de şeýle bir dişi agyrýar welin, agyry tutuş göwresini büküp barýar.

- Özüne geldimi? Özünü bilýämi?

- Ýok, özüne geläýse, agyrysyny ýüregi götermez. Üç gün ölmän çydap bilse, tama bar.

Eneli ogul daş ýoldan gelen ýaly öýlerine dolanyp geldiler. Dişiniň çişine agzy açylmaýan Baýrowjyk başyny ýassyga goýany bilen süýji uka gitdi. Düşünde-de ony gürmek agaçlaň arasynda atdylar... Ol gaýdyp oýanmady. Çydamady. Daň agaryp-agarmanka ýigrimi ýedi ýaşly ýigit özüne gelmän jan berdi.

Höwürtge

(Hekay'a)

Tomsuň jokrama yssysynda öýüne dolanan Ogulhally eje palçyň aýdanlaryna henizem haýran, onuň sözlerini ýeke-ýeke içinden gaýtalaýardy.

- Öýüne doga edilipdir. Gulp urulypdyr. Iki sany, otuz ýaşlaryndaky är-heleýiň işi. Gyzyň durmuşa çykmaz, bagty açylmaz ýaly, ýörite edilen doga. Topraga gum salyp gapyň öňüne sepilipdir. Ony ady „B” harpyndan başlanýan molla okat. Gulpy şol açar. Gyzyňam bagty açylar.

Bu yssam bir tarapdan, bári-bärde Gökdepe barmy. Zol-zol gyňajynyň uýy bilen derini sylýan Ogulhally Aşgabadyň etegindäki obalaryň birindäki öýüne ýetdi, emma henizem palçyň aýdanlary aklyna syganokdy.

- Kimkä gyz, beýdip ýören? Käýişilerem, öýkeleşilerem, soň, ýene öňküligiňdir. Ganyň duşmanyň bolayanda-da şeýdiläýermi gyz? Hany, oň ýaly duşmanymyz barmy biziň? Gyzym-a çybynyň burnuny ganatjak çaga däl. Biriniň gapysyndan kowlan güjük-pişik bolsa-da, yzyna düşürüp getirýä. Kakalarynyň-a, asylym, adam bilen işi ýok. Işine gider-geler, telewizirde top görmek bilen başagaý. Gaýta garasöýmez diýäýmeseň. Ýok-la, gyz, garasöýmez bolup, ýeke özi içini hümläp, daş-ıç çykman oturan zadam däl. Menem-ä men. Özümde näme bolsa, goňşularyňky, il-günüňki. Onda näme üçin beýdäydilerkä? Gül ýaly çagaň bagtyny baglap, gulp urup oturbermek bolarmy?

Eneli-gyzyň gözleri biri-birine kaklyşdy. Eje ýüzüni sowdy:

- Ah-eý, menem ugur-utkasyny ýitireniň biri. Kakaň eşidäýse: „Işini tükeden, akmak” diýer. Hudaýdan başga ertirki boljagy bilen bolarmy diýsene...

Aýnur ejesinden çintgäp hiç zat soramady. Şeýle-de bary tüm garaňkydaky ýaly, hiç zat görünmejegi eliň aýasynda ýaly görnüp dur. Honha, goňşam gelýär. Oňa habar gerekdir. Aýnur derrew iki çäýnek çay demledi.

- Eşitdiňmi gyz, öten agşam, o ýer ýuwdan Tirkîş: „Neşe puly tap!” diýip Bibi petigarany ýenjip, gyrraldyp ýörmüş?..

- Petigara bolarmy, şoňa dagy özüňi urduryp. Garagyň aksyn diýer-de, çagalarymy alar çykar-da giderin. Gerreleri başyny iýsin, gerreleri başyny iýenleň...

- Aňsadam däldir gyz. Atasy öýüne doguranlaryňy zzyňa tirkäp barmak.

- Hawa-da... Bizem gyzymyzy äre berjek bolup gara dert. Şoň ýaly birine uçurandan, gözün alnyndajyk garranam gowy. Iýjegi öňünde, geýjegi egninde, adamyň gepini, derdini, jepasyny çekmeli däl.

Aýnur daşaryk çykdy. İçerik girdi. Öýle namazyny okady. Namazdan soň, imandan başga näme dilejegini bilmedi.

- A gyz, Aýnur! Ýygnaý, çäýnek käseleriňi. Öldüm-le gyz şu yssyda. Ogul bolan bolsa, karyz alardym, bergi ederdim, beýlekilem ýaly öýli-işikli ederdim. Şu ýyl

ýigrimi baş ýaşaýa. Sorap-idäp gapymdan gelýän ýok. Aljyrap, ugrumy ýitirip gidişim boldy-da... Kim gyz, etsin ony? Adamam adama şeýle iş edermi?.. Garaňky düşdi. Aýnur daşardan düşek saldy. Ejesi görgüli kellsini ýassyga goýandan hor çekmäge başlady. Aýnuram düşegine geçdi. Ondördi gijäň dolan Aýy dünýäni ýagtyldyp dur. Gözüňe düşýär, ukladanok. Kakasy, doganlaram üýşüp telewizor görýärler. Onuňam sesi ýanyňda ýaly. Birden goňşyň iti Aýa tarap tumşugyny tutup, uzyn-uzyn uwlady. Doganlarynyň biri ylgap çykyp, ite kesek zyňdy.

- Ýit! Ýok bol!

It çyňsap gitdi. Kesek Aýnuryň özüne degen ýaly boldy. Onuňam iň ýakyn jorasy, syr alyp, syr berişýäni Aýdy. Onda-da şeýle lowurdap duran, owadan hem ýeke... „Meniňem kä wagt şeýdip, Aýa bakyp, içimden zarynlaýanymy eşidäýse, doganym kesekläp urardy. Ýanyňda ýer ýokmy, jan joram!”

Aýa seretmäge haly galmadyk Aýnur öýe girdi. Kakasy edebiýat mugallymy bolansoň, diwaryň tutuş bir ýüzi diýen ýaly kitapdan doludy. Aýnur olara seretdi. Kuprin „Nar gaşly bilezik.” Bu çaklaňja kitapçany telim ýola okanam bolsa, ýene eline alasy geldi. Emma näme üçindir köýnegiň ýakasyna edilýän nagyşlaryň çyzgysy çekilen depderini aldy. Birden ýadyna dek düýn pasportunyň suratyny çalyşmaga pasport edarasyna barşy düşdi. Onuň oň ýanynda bir görmegeý oglanam pasportuna möhür goýdurýardy. Ol birden ýylgyryp, pasport berýän daýzaň arkasynda ösüp oturan ullakan agaja ümläp:

- Owadan agaç eken. Oň ady näme? – diýdi.

- Agajyň adyny başyňa ýapjakmy, ondan-a gyzyň adyny sora.

Aýnur özüne diýilýän ýaly gyzardy.

- Aý, gyz gytçylygy ýok. Nirä barsaň bar...

Özüne göwni ýetýän syratly oglan gidenden soň, Aýnur ol agaçdan gözünü aýryp bilmedi. Hakykatdanam, adam boýundan sähel pesräk agaç owadandy, ýöne pasport berýän daýza welin, onuň bilen juda öwrenşen bolarly, oňa tarap gabagynam aýlaýanokdy. Onuň agaja seredere wagtam ýokdur. Her geleni bahymrak ugratjak bolup başagaý. Emma şonda-da:

- Indiki oglanlarda-da kelle ýok. Şoň ýaşynda bolsam agaja serederinmi? – diýip ýylgyrdy.

Garrap ugran gyz ýene utanyp gitdi.

Näme üçindir bu wakajygy ýatlan Aýnur şol agajyň suratyny çeksem diýdi, emma onuň adyny soran oglan hem göz önünde. Ony nädip çekjek? Birdenem akgaýma tahýanyň nagşy ýaly owunjak harplar sahypada öz-özi setirleniberdi...

* * *

Onuň zatdan kemi ýokdy. Gyşyna ýyly jaý, tomsuna salkyn otag. Bol iýmit, näçe içse suw. Ol giň girişde, iki gat penjiräň önünde ýaşaýar. Onuň kökleri äpet gabyň

içindäki mes toprakda, dar kapasa salnan ýylan ýaly, бүклүм-бүклүм bolup ösýär. Gün uzyn gapyň agzynda oturýan garryja aýal bu mähnet ösümligi her üç-dört günden ýarty bedre suw bilen suwarýar. Ol bolsa ne şemal, ne ses geçirýän, ne-de açylyp-ýapylýan penjireden düşýän Gün şöhlesine galyň, ýasy ýapraklaryny tutup otyr. Ol ýagjaryp duran ýüzüni kirşen basan ýapraklar yssyny hem bilenok, sowugy hem. Ol şu oturşyna aýnaň öňünde urunup-urunyp ölen bal arysyndan-da beter ýalazy meýdany, giň jahany küýseýärdi. Daşarda welin, ýoluň ýakasyna oturdylan agaçlar başlaryny ýaýkaşyp, gezende şemal bilen dünýewi gürrüň edýär. Şemal aýdyma gygyrýar, agaçlar onuň sazyny çalýar. Honha, bir näzijek şhalaryň arasynda, pynhan ýerde bir guşjagaz höwürtege ýasanypdyr. Onuň gyzletene perzentleri her gezek eneleri uçup gelende, çünkjagazlaryny asmana tutuşyp, boýunlaryny ýolaýjak bolýarlar. Ene guş olaryň giň açylan saryja agyzlaryna iýmit salýar-da, ýene jakyrdap uçup gidýär. Agaç bolsa, emäý bilen şhalaryny yraýar. Ýapyraklaryny şelpelendirip, çagja guşjagazlary hüwdüleyär. Daşarda ýagşyň jana şypa damjalary näzik ýapraklary sähelçe-de ynjatman suwa düşürende, ýyly, dymyk jaýda janyna jaý tapman oturan biçäre agajyň halyna kim düşüner?!

Güýzüň şemally iňriginde iň soňkuja sary ýapragyň bilen hoşlaşmak, garyň ýumşak ýorganyny ýapynmak, Günüň ýyly nuruna täzedden pyntyk ýarmak – bularyň baryndan mahrum, petigara agaç çilim tüssesine bogluşyp, haýdaşyp, gyssanyp ýören adamlara özüniň nähili lezzet berýänine düşünmeýärdi. Alla meni näme üçin ýaratdyka diýip uzakdan-uzak wagtlap oýlanardy. Hakykatdan hem iş aladasy ýetik, howlukmaç, mydama başagaý adamlar oňa kân bir üns hem bermezdiler. „Sen barmysyň?“ hem diýmezdiler. Adamlar: „Bu dem-düýtsiz, dilsiz-agyzsyz agaçlaryň hasy birine üns berjek, köçä çyksañam agaç, girelgede-de, hatda iş otagynda-da penjiräň öňünde, küýzejiklerde düzülgi durandyrlar“ diýýän mysalydylar. Diňe bir gezek, haýsydyr bir şadyýan ýigit ilki işe gelen günü:

- Munuň gözeldigini! Bu ösümligiň ady näme? – diýip, eliniň aýasy bilen onuň ýapraklaryny sypalapdy. Şonda biçäre agaç çöken göwnüniň asmana göterilenini nädip ýigide aňdyrjagyny bilmedi. Garryja aýal bolsa, elini salgap:

- Kim bilýär oň adyny, men gelelim bäri-hä şu ýerde – diýip, agajyň garyp göwnüne özem bilmän duz sepipdi.

- Geň agaçdygyny? Ýaşy näçekä?

- Ah-eý, Senem adam soran ýaly sorayaň. Kim oň doglan ýylyny, adyny, familiýasyny ýazyp ýörendir öýdýän. Bir jan derdi. Henizem men dözemok. Kimiň munuň bilen işi bar. Ikimizem Allaň unudanlary...

Agaç bolsa: „Garry görgüli zordan hyk-çok edip maňa suw berýä. Ullakan höwrümem, gürründeşimem şol. Jan derdi diýibem janynyň ýangyjyna aýdaýýar. Maňa nebsi agyrýar. Şazada sypat ýigidi diýsene. Şu görmegi bilen meniň adymy

„Gözel” diýip tutýar. Elleriniň ýakymlydygyny” diýýärdi – öz ýarasyna özi melhem edýärdi. Şol günden soň her gezek şol ýigidi görende, ýalňyz agajyň göwni galkynardy, duşundan gaty-gaty ýöräp geçende „Işlidir, howlugýandyr” diýip, zyndan naýynjar serederdi. Agaç pahyryň ykbalyň hem şeýdip, deňinden geçip ötägidip bilýändigini nireden bilsin?! Belki bilmänem gowudyr. Bu pukara, geçirimli agajyň naçar göwnüniň ýekeje arzuwy – daşarda yssa garalyp, şemala sozup, sowuga dözüp, ýazyň güni az pursatlyjak bolsa-da, gül açyp meýdanda ösmekdi. Onsoňam guşjagazyň ýekeje höwürtgesei...

Her bir janly zatda bolşy ýaly, bu ösümligem garrady. Ýapraklary düşüp seýrekledi. Ahyry bir gün onuň ýerine başga bir ýaşajyk agajy alyp geldiler. Ony bolsa, sogrup, daşaryk okladylar. Indi agajyň бүklüm-бүклüm kökleri daşarda, seleň meýdandaguşlaryň owazyň, tebigatyň sazynyň astynda baldaga soňky iýmitini berýär. Ol aýlykdan, ol aýlyga ylgaşlap, neneň garranlarynam bilmeýän adamlar bu garry kökleriň aýlanyp-towlanyp çeken täsin suratyna haýran galyp seredýärler. Ol kökleri owadan gyzyň, ýogyn saçlaryna meňzedýänem bar. Agaç bolsa, rahatlyk diläp, ýañagyndan sypalaýan şemalyň ýakymly ellerinden öpýär hem henizem hyýalynda guşjagazyň ýekeje höwürtgesei...

* * *

Ertesi ir bilen Aýnur ullakan gara gazanda sygyrlaryna bugdaý garyndysyny gaýnadýardy. Bir elinde depderi, çugutdyryp oturşyna dünýäni unudan ýaly, odyň alawyna seredýan gyzyň henizem göz önünde edaraň girişinde ösüp oturan agajyň tozan basan ýapraklary. Görmegeý ýigit onuň ýüzüni sypalaýar. „Bu ýazanlarymy doganlarym ýa-da kakam okaýsa...” Gyz gyzaryp gitdi. Şol wagt duýdansyz arkasyndan gelen körpe jigisi:

- Aýnur! Bizem futbol görüp ýatmadyk welin, senem-ä ýatmadyň-aý – diýdi. Jigsiniň sesine tisingen gyz elindäki depderini nädip oda oklanyny hem duýmady. Soňam gyssanyp ony çykarjak boldy. Emma kagyz şol bada tutaşypdy. Ýalynyň gyzgynyna ol elini yza çekdi.

- Dur, eliňi ýakýaň, men alayyn.

Indi jigisi bulawaç agajy bilen depderi ojakdan çykarjak bolýardy. Emma boljak iş bolupdy.

- Wah, içigar.

- Degme, ýansyn. Özümem ýakjak bolup otyrdym.

Aýnur hakykatdanam depderiniň otdan çykanyny isläbem duranokdy. Jigsi ony açyp, okap başlaýsa näderdi...

- Sen geň-laý, Aýnur.

- Zyýany ýok, köne keşdelerim. Olary şeýle-de bilýän.

- Gözüňem gyzarypdyr.

- Agladym-da, jigim.

- Năme üçin?

- Bilmedim.

Ýaňy murty taban ýetginjek uýasyna năme diýjegini bilmăn aljyrady, soňam başarşyna göră, oýun eden boldy:

- Heýem aglarlarmy?! Gör, meň boýumy, seň deňiňe ýetdim. Meň ösăýşimi gör.

Aýnur ýanyna gelip boýuny deňeýăn jigsiniň başyny sypalap, măhirli ýylgyrdy.

- Onda, bahym, ejem saňa-da gelinlik gözlăr.

Jigisi monça bolup, ýuwunmaga gitdi. Gyz bulawaç agajy bilen depderiniň ýanman galan kiçijik bölejigini özüne çekdi. Ondan soňky sözlerini okady:

...guşjagazyň ýekeje höwürtgesei...

Birden gyzyň gözi maşyndan düşüp, öýlerine tarap gaýdan aýala düşdi.

„Kimkă gyz, irden bize gelýăn...”

Garamurt

(Hekayá)

Öňi gözenekli kiçijik penjireden eýlesi-beýlesi üç, üç ýarym metr töweregi dar otaga daň ýagtysam göwünsiz girýän ýaly. Törde, ortarada ellinji ýyllaryň ysy gelip duran, galyň tagtadan ýasalan mähnet stol, onuň bilen asla sazlaşmaýan ýeňiljek, ejizje oturgyç jaýyň esasy bölegini tutup dur. Üstüniň matasy süzülip giden köne diwanda ýatan goja diwardan asylan suratlardan gözünü aýyryp bilmän synlaýardy. Alagaraňkyda birihili başga bir dünýeden seredýän ýaly görünýän Lenin bilen Dzeržinskiý hem oňa diňkelerini dikipdiler. Kagyzynyň saralyp, ýüzüni tozan basyp gidenligi bu suratdakylara hasam adatdan daşary jadylaýjy sypat berýärdi. Lenin ýasama gülümsiräp, gözlerini köpbilmiş süzgekletse, Dzeržinskiniň gözi çakgyň çüýi ýaly içinden giçip barýar. Olar gürläberselerem geň däl. Olaryň ikisiniňem gözlerini sowman, başga seredere zat gapyşan ýaly özüne dikanlap durmalary garrynyň bogunlaryny sanaýardy. Oýanandan esli salym gecenden soň özüne gelip ugran ýaşuly ýüreginde dörän gorkyny kowjak bolup, daşyndan: “Al-aýt diri ýal-aýt” diýenini duýman galdy. Suratdakylar welin diýdiňmem diýenok. Daňyň ümsümliginde naýynjar çykan howsalaly sesi onyň gorkusyny hasam artdyrdy.

Harby adamlarda köp duş gelyän, endigi durmuşyna öwrülip giden bu „weýenniý“ adam nire, beýdip ýatmak nire. Onuň üçin jahanyň ýagtylmasy altmyş, belki ondanam kän ýyldan bári, harby eşigini geýipdir diňe ukudan oýanmalydygyny, hasyr-husur düşegiňi ýügnaşdyryp, ýuwunmalydygyny aýdýan buýruk. Ýöne bu gün welin, onuň düşeginden turasy gelenok. Bendäniň baryp-ha haçandan bári hiç wagt hiç zady küýsemedik göwni birinji ýola bir zat isleýär ýa-da ol göwnüniň islegini ilkinji gezek diňleýär. Göwni bolsa bary-ýogy „Turma, ýene azajyk ýat!“ diýýärdi.

Garry kütelen gözlerini otagyna aýlady.

Birden suratdaky çokga sakgal pyýadalaryň ikisem aşak düşüberdi. Hamala öňem mydama diwardan syrylyp ýere düşüp ýören ýaly olar juda arkaýyn. Adatdan daşary bir iş edýändirisem öýdenoklar. Haýran galaýmaly, Lenin bilen Dzeržinskiniň boluşlaryny Garamurtam demi tutulyp synlap ýatsa-da geň görenokdy. Ol „Keýpine bütin ömür diwara ýelmenen ýaly asylyp duran-a dälşiňiz, ahyry bir hokga-ra çykararsyňyz“ diýip öňem göwnüne getirerdi. Emma olaryň bolşy nämyrtar. Tilki gözlüsi Garamurtuň hemişeki ýöreyän ýerinde iki-baka haýdap, hyrsyzy ony düşegine şatyrdadyp saramaga başlady. Il bilýän eken, Pelekis diýilýäniň eline düşseň sypjak gümanyň ýok. Ol tutan ýerini doňduryp goýaýýardy. Garamurt gymyldajak boldugyça beter ne eline diýenini etdirip bilýär ne aýagyna. Ol gorkusyna zowladyp gygyrjak boldy, emma sesi çykmady. Lenin

ýyljyraklap geldi-de «Ta-ak» diýip eliniň sowuk aýasyny Garamurtyň dodaklaryna tutup aýyrdy welin, agzy gowuşsun-la. Dili agzyny dolduryp duran herketsiz, lokga ete öwrüldi durberdi. Asla gutarmaz öýden günleriniň gutaranyna birden akyl ýetiren garry hopukdy. Ýene turaýyn diýip dyzynanda, dyzanma beýlede dursun çala tisginmedem. Gapy ýapyk. Ölüp gitseňem duýjak ýok, maslygyň porsap töwerege ýaýransoň duýaýmasalar. Sen kimiň ýadyna-oýuna düşýäň?! Gaýta şu garram ölüp dynsa, jaýy boşatsa dýýändirler. Ol ýere dşen suratlara üm bilen ýalbaryp gapyny açdyrjak, nobatçy oglany çagyrtjak bolýardy. Ýalbarmadan peýdaýkdugyna düşünen, ýüzüniň gasyn atan ýygirtary segseniňem soňlaryndan habar berýän garrynyň gözüne ýaş aýlandy. Göz owasyndan syrygyp gaýdan ýeke düwme gasynlaryň birini yzarlarlap, çöken eňeginden boýnuň hamynyň epinlerine ýetdi. Ýaşuly ony sylybam bilmedi. Muny gören Lenin iki eliniň aýasyny bir-birine şapyldadyp urdy-da, soňam olary biri-birine sürtüp rusçalap «Ta-ak» diýdi. Birdenem ol sakga durdy-da garryň üstüne egilip keýpihon gürledi:

- Öldi. Gutardy. Nokat. Sen öldürdiň, bu gün özüň öldüň. Tapawut ýok. Ýok, bar. Sen özüň öldüň. Seni öldüren ýok.

Lenin çalgırt geplese-de geň galaýmaly Feliks Edmundowiç türkmençä suwara eken:

- Tapawudy näme, Wladimir Ilýiç? Nokat, nokatdyr, ony çep elin bilen goý, sag elin bilen goý parhy ýok – gyşarmaz. Ol ýeňseçukuryňdan giren okuň zzy ýalydyr. Goja ýeredüşen suratlaryň gürrüňlerine düşünse-de, olaryň näme diýjek bolýanlaryna düşünmedi. Ýöne olaryň heşelle kakýany welin görnüp durdy. Garry munuň sebäbine-de düşünmedi. Olara näme ýamanlyk edenini ýadyna salyp bilmedi. Birdenem soňky günlerini ýaşaýan gojanyň ýaşly gözleriniň öňünden tutuş ömri bir-bir geçiberdi... Ol olary saklajagam bolmady...

* * *

Ýaňy murty tabap ugran ýetginjek özünden sähel kiçiräk oganlar bilen saryýagyz, çypar ýigidiň daşyny alyp, onuň surat çekişine jadylanan deýin aňalyp synlaýardy. Saçlary altyna batyrlap çykarlan ýaly lowurdap duran ýigit Garagumuň jümmüşinde süýji suwly guýyň başynda tegelenip oturan ýigrimi-otuz öýli obany gözün alnynda ýuwaş-ýuwaşdan eýlesi-beýlesi iki garyş töweregi kagyzyň ýüzüne sygdyryp barýar.

- Al-aýt, ediberşin-aýt. Honha, düýelerimizem...

- Diri ýal-aýt, hä?

- Dagy näme, olar ölümi?

Oglanjyklar kikirdeşip gülüşdiler. Gepine gülünen ogan, gyzaryp gidenini

ýaşyrjak bolýan ýaly, burnunyň üstüni owkalaşdyryp:

- Kagyzdaky düýelere diýýän – diýdi. Gülki sesi tapba ýatdy. Hakykatdanam orsuň çeken düýeleri diri däl. Ýöne ölen düýede çerkeziň ýumşak baldagyny syrar durarmy? Inçemik görünse-de daýaw ýigit boljagyny aýdyp duran süňkleri irimçik ýetginjek «Obamyzyň, alaňlyklaryň suratyny çekmek nämä gerekkä? Olar haçan görseňem şu duruşlaryny üýtgetmän durlar-a?» diýip pikir etdi. Arasynda başyny galdyryp oba seredýän, soňam galamly elini haýdadýan, garader bolan myhmany synlap içgepletmesini dowam etdi: «Ondan-a öz suratyny çeksedi». Oglany geň galdyryan Aşgabatdan gelen mymanyň saçlarydy. Ol diňe gyzlaryň saçyny ösdürýänini bilýärdi.

- Ondan-a öz suratyňy çekip ber.

di. iň baý hem edenli dul heleý Mamur telekeçiň ýeke dogmasydy. Çagalykdan towguna tok diýilmän, iýse önünde, iýmese ardynda ulalypdy.

Garamurtuň çyn ady Garamyratmy, Garagulmy, Garameretmi... şoňa meňzeş bir zat bolmaly, ýöne ony anyk bilýän az-azdy, her kim ony Garamurt diýip tanaýardy. Garamurty ähli deň-duşundan tapawutlandyryan gulaklaryna ýetip duran, uýy tekäň şahy ýaly towly, haýbatly murtudy. Diňe murtam däl. Tutuş Garagumy tirýek bilen üpjün edýän baý heleý – Mamur telekeçiň ýeke ogly Garamurt geýnende-de iň saýlama eşikler geýerdi. Üstesine-de daýaw göwresi göreni eýmendirerdi.

Mamuryň özi erkekleri oturyp-turuzyp bilýän, gepi-gep, sözi-söz – edenli aýal bolansoň, ondan bolan ogla-da şo häsiýetler ýokupdy. Mamur telekeçiňem bar derdi ogluny hakyky erkek kişi edip ýetişdirmek ýalydy. Ol ogluna ýeke gezek şarpyk çalyppy. Şol gezek Aşgabatdan öýlerine gelen iki sany myhman üç-dört gün ýatyp gidipdi. Olaryň biri saryýagyzy çypar ýigit türkmen däl. Emma alçakdy. Öz dilinde birzatlar diýip gülýärdi. Hatda ol ýaňy ýetginjek ýaşa gelen

Garamurtdan aşyk oýnamanam öwrenipdi. Kese ýurtly bir gün kiçijik aýnasyny, ýaşyl saply, poladynda ýüzüň görnüp duran päkisini çykaryp, sakgal-murtuny sysrpdy. Ondan gözüni aýyrman gapdalynda her hereketini sydyrman synlaýan oylan onuň üýtgeşik päkisine höwes edipdi. Garamurt myhmanyň eýlesine bir geçip, beýlesine bir geçip päkisini aýnasy bilen birlikde bir gysym grana hem baş sany aşyga satyn alypdy. Myhmanlar gaýdany bilenem alaňyň aňyrsyna geçip ýaňy dümterip ugran murtuny syrypdy. Murtuny syryp ýyljyraklap ejesine görünmäge gelipdi. Garamurt şonda birinji gezek ejäni eliniň gatysyny bilipdi. Ol ýaňagy gyzyyp gidenden gözlerinden ot çykaýdymyka öýdüpdi.

Näme murtuňy syryp, heleý boljak bolýaňmy? Özüňe Mamuryň ýylmanagy diýdiresiň gelýämi? Gaýdyp murtuňa päki degreniňi göräýmäýin. Murtuň peleňiň

murty ýaly bolsun. Gaýratyňam şon ýaly. Geçi sakgalyň bilen işim ýok. Şodur-şodur Garamurtuň murtuna päki degmedi. Oňa Garamurt diýmez ýalam bolmady, zaňnaryň murty ygally ýylyň selini ýaly ösdi. Şeýle bir murt boldy, gözüňe söweýin, çugdamlap ýeňsesinde bogaýmalydy. Sakgaly welin, Garamurt goýbermedi. Her hereketi bilen ejesiniň göwnünden turmaga çalyşýan ýigit gapylaryndaky hyzmatkärden, talabandan paýyş sözünü, gamçysynyň awusyny gysganmady. Şonda-da merdemi heleý oglunyň bärden gaýdan ýerini göreňde «Häk, höwür atym duşmady-da» diýip hyrçyny dişlärđi. Bu Garamurta iň ýokuş degýän sözdi. Heniz bäbejikkä gum içinde şehit bolan kakasynyň sypatynyň nähili bolanyňam bilmese-de, ahmyr edip ondan ar alasy gelibererdi.

Döwrem 30-njy ýyllaryň ön ýanlary. O döwürler gumuň jümmüşinde bir guýyň daşyna üýşen bu obajyga Aşgabatdan setanda-seýranda birlän-ikilän myhman gelderdi. Olaram Mamur telekeçiňkide bolardylar, gaýdardylar. Emma 30-40 öýli kiçjik obadan Mamuruň özünden başga Aşgabada gidip-gelip bilýän ýok diýerlikdi.

Garamurtam ýyl içinde bir gezek şähere giderdi. Onda-da ne gidiş – murty ýaglap, ädigi lowurdadyp, täzeje gyrmyzy dony şowurdadyp, eslije kümüş gyranam biline guşap giderdi. Bäş gün, bir heppedenem öňküsindenem peşşerlip dolanyp gelderdi. Gelensoň, dyzlarynyň aşagyny ýalaňaçlap gezyňan aýal maşgalalar, çala çekseň öz-özi çözülip, goýberdigiňem öz-özi daňylýan bihaýa uçgurlar, öz-özi ýöreýän arabalar, gaýnatma çorba atylýan «gärtişge» diýilýän zat hakynda geň gürrüňler bererdi. Ol bir gezek «möwzer» diýip birhili gysga nilli tüpeňem alyp gelipdi. Oň bilen Garamurt alakany, beýlekini atan bordy. Şo sesine alakaň her tikesini gulagy ýaly edäýjek ýaly welin, zähresi ýarylan janawar göreňi haýran edip, hinine tarap haýdap barýandyr. Muny göreň gumlular hezil edip gülşerdiler, o bela-beteriň sesinden welin eýmenerdiler. Degrip ataýsaň dagy içegäňi çogduraýjagy besbellidi. Zada ýaramasa-da haýbat üçin Garamurt möwzerini bilinden sallap gezerdi.

Bir gezegem Garamurt Aşgabada diýip gitdi-de, gaýdyp dolanyp gelmedi. Mamuram näme üçindir ýeke ogluny gözlemedi. Oba her-hili myş-myşlar ýaýrady. Kim «Aşgabatda pul oýnap utulyp öldürilenmiş» diýdi. Emma pul diýilýäniň nädip oýnalýanyny hiç kim göz önüne-de getirip bilmeýärđi. «Mamur telekeçiň özi ogluny kowanmyş» diýenem tapyldy. Il-gün «Kim öz perzendini, onda-da ene bolup ýeke dikraryny kowsun. Mamurdan beýle zadyň çykaýmagam biçeme däl welin, Mamur telekeçi bolaňda-da garabagyrdyr-a, heýem ogluny kowarmy? Öldürilen bolsa ahmal» diýdi-de goýdy. Mamuruň özündenem het edip sorap bilen bolmady. Bolan iş welin şeýledi:

«Baý-gulak» diýlip Sibirde gözi açyljak bagtygaralaryň has baýap puluna ýer tapmaýan döwüleri «Teke bazar» diýilýän ýer ahalda iň meşhur ýere öwrüldi. Teke

bazaryňam iň meşhur ýeri çayhanasydy. Bu çayhana juda özüne göwni ýetýän mes ýigitler barardylar. Bu çayhanada çilim ýerine ýüzi möhürli tirýek çekilip, çay ýerine göknar içilerdi. Ady belli, elýetmez bagşylaram gulagyna urlan ýaly gygyryp, aýdym aýdardy. Kä «Gürjiniň» janyňy alyp barsa, kä «Sallançakly» ýüregiňi tüýdüm-tüýdüm ederdi. Oturanlar çaykanyşyp, käte bir çümmük Eýranyň nohutly kişmişini agyzlaryna atyp, dere batyp aýdym diňlärdiler. Bazar sowlansoň, o bagşylar orta oklanan kümüş gyranlardan doly ýelýyrtan ýaglygyň uçlaryny zordan düwüp, alyp giderdiler. Pah, meslik, elpe-şelpelik diýibem şoňa diýseň. Her kimiň gapdalynda mauzeri sallanyp durandyr. Olar gaharyny getirse, siňegem tüpeňlemekden gaýtjak dældiler. Bir günem çayhana murty, hamala, pişge, elleri ýekedaban ýaly, goşarlarynyň çöpüri täze gyrmyzy donuň ýeňinden çogup duran, her egninde bir ýigdekçe oturaýmaly pyýada sary ädigni lowurdadyp, owşanaklap geldi. Öň görülmedik bu haýbatly ýigit her kimiň ünsüni çekdi. Şol wagt çayhanaň töründe büküdp, ýumruk ýalyjak bolup ýassyga ýaplanyp, tirýek kükedip ýatan iki kişiň biri beýlekisine:

Şol söwüt saplyň murtunyň birini kesip bilermiň? – diýip, kih-kih edip güldi.

Gel diýemde gels-ä keserin.

Çagyry onda, gelmese, özüm getirin.

Murt kesjek kişi mauzerini gabyndan çykaryp, ýassygynyň aşagyna dykdy-da, dyzyna galyp:

Ah-ow! Goç ýigit! – diýip, çasly gygyrdy. Tüňçeden sähel ulurak pyýadadan beýle haýbatly, ýognas ses çykar öýtmersiň, Garamurt ýalt edenini duýman galdy.

Bärik gel, gürrüň bar.

Garamurt birbada geňirgenjek ýaly etse-de, apaň-apaň ädimläp, göni çagyranlara tarap gaýdyberdi. Şowhuny asmana göterilýän çayhana birden dym-dyrslyk aralaşdy. «Şekli kümüşe çitilmeli durna-da» asmanda doňup galdy. Diňe agyr göwräň aşagynda jygyldaýan sary ädigiň sesi eşidilýärdi. Goçulardan oňnullugyň çykmaýagyny bilýän adamlar gözlerini gyrpman, nätanys ýigidi yzarlaýardy. Bu ümsümligiň ýöne ýere dældigini aňan Garamurtuňam uýlgy saňnyllaberdi.

Çagyran kişi ol gelenden bir eli bilen sapançanyň sowuk nilini onuň ýagly böwrüne diredi-de, beýleki eline-de ýanyndakyň uzadan gaýçysyny alyp, murtunyň bir taýyny şarpyldadyp goýberdi. Garry kempiriň ýüň daragyndan çykan gara guzyň ýüňüni ýatladýan pişge murt ýere togarlanyp gitdi. Göz-açyp ýumasy salymda bolup geçen bu işe Garamurt hiç hili päselem berip ýetişmedi. Soňam gözleri çakgyň çüýi ýaly içinden geçip barýan garadan gaýtmaz:

Gaýdyp şu jelegaýda görnäýseň, indi kelläňden dynarsyň. Bar gidiber – diýdi-de, hiç zat bolmadyk ýaly, saçy täze syrylan ýylpyldap duran ýalaňaç yeňsesini öwrüp, ýassyga ýaplanaýdy. Onuň ýoldaşynyňam eliniň üstüne gyraly ýaglyk ýapylan sapançaň mäşesindedigine Garamurtuň gözi düşdi. Äm-sämlikde aňňalak

gapdyrylan gelmişek ýigit şagga derläp, näderini bilmedi.

Saňa gidiber diýildi.

Murtuny keseniň ýanyndakyň dişiniň arasyndan syzdyryp, ýigrenç bilen aýdan bu sözleri Garamurta Hudaýyň emri ýaly eşidildi. Ol gelşi ýaly, çayhanadan çykyp gitdi. Biçäre ýigit çykyp gidenden soňam çayhanada az salym dymyşlyk dowam etdi. Her kim aýak astynda ýatan burmaly ýeke taý murta seredýärdi.

Bagşy aga durnaň zyy gelmedi-le. Mämmedaly, bu tüýleri çayhanaň bir böwründen asyp goý, görene sapak bolsun. Her kim hetdini tanasyn. Göterip bilmejek murtuny goýbermesin. Ha... ha... ha...

Garamurt daşaryk çykyp-çykman murtuna ýapyşdy. Yzyna dolanyp haklaşmaga gaýraty çatmady. Dolanaýanda-da ol entek ýaňkylaň ýanyna ýetmänkä paçagynyň pytrajagyna düşüdi. Biçärelilikden onuň daýaw göwresi бүкүлүydi. Ol elini ýüzünden aýyrman gözünüň garaýan tarapyna haýdady. Köp ýöredi. Hamala, halasgäri öňünden çykyp, çykalga salgy beräýjek ýalydy. Emma her kim oňa haýran-haýran bakyp oňayýardy. Kime dadyňy aýtjak, bu güwläp duran ýat şäherde? Haýsy gapy saňa hossar çykjak? Onuň ezilen ýüreginde birinji gezek ynsana ýigrenç döredi. Yns-jynssyz Garagumy şeýle bir küýsedi welin, bogunlaryna çenli syzlady. «Ak çägä ýaplanyp, ýaňkylar bilen atyşsam, onusynda aldyrmazdym. Bil tutuşsam ýüzüsiniň bilini çykan ýerinden oňurardym» diýip, ahmyrly hyrçyny dişledi. Ýöne indi nädip oba barjak? Nädip ejeňe görünjek? Ýöräp-ýöräp sütüni süýnen Garamurt şäheriň gaýrasyndaky gonamçylyga – «Ops öwlyüä» diýilýän ýere ýetdi. Ol başujunda ekilen agaçlaryň kölegesinde ýatan mazarlara gözügidijilik bilen seretdi. Töwerek çolady. Garamurt ejizje pürli arçalaryň iň edenlisiniň aşagyna bardy. Bilindäki guşagyny çözdü. Ejesiniň beren granlary bir garry orsuň mazarynyň üstüne şaňnyrdap döküldi. Mazaryň baş ujuna dikilen haça berkidilen suratdaky goja granlardan gözünü aýryp bilmän seredýän ýalydy. Garamurtuň gözüne welin, gran görnenokdy. Onuň titreyän gödensiz elleri guşagynyň bir ujuna syrtnak salmak bilen başagaýdy. Garamurt ahyry salan syrtnagyny boýnundan geçirdi. Soň howlukman atanak çüýlenen haça çykyp, gök salyp oturan arçaň ýokary başyndaky şahasyna elini ýetirdi. Ony özüne tarap egdi-de, guşagynyň beýleki ujuny agajyň berdaşlyrak şahasynyň çykan ýeriniň ýokary ýanyndan geçirip berk daňdy. Indi diňe haçdan özüňi aşak goýberäýmelidi. Ol haçyň üstünde durşuna birden töweregine seretdi. Entek ýigrimbäşiň däljisi diýilýän ýaşa-da ýetmedik, öňünden çykylar öýtmedik, «tüf!» diýse tüýkülgi ýere gaçmadyk baý ogly henize çenli dünýäni beýle gözəl görnüşde görmändi. Guşlaryň owazymy, mymyjak şemalmy, dury asman gümmezimi... töwerek diýip-aýdardan owadandy. «Be, mawy reňk, asyl, reňkleriň iň owadany eken-ow, men gyrmyzmyka diýer ýörerdim» diýip, pikir eden Garamurtuň göz öňüne çayhanadaky goçular geldi. Ol:

Haý, munuň reňkiniňem, görkünüňem... – diýip, paýyş sögüdi-de özüni haçdan aşak oklady. Garamurt aýagy ýere ýetmän bir asylyp, boglan ýaly etdi. Soň şartyldy eşidildi. Ol gütläp ýere düşdi. Agaç näçe berdaşly görünse-de daýaw pyýadanyň agramyna orta bilinden döwlüpdi. Oňa çenlem orşçalap bogazyna sygdygyndan gygyryp gelýän garry ors göründi. Bu şol gonamçylygyň serenjamçysydy. Garamurt turup gaçjak boldy. Boýnundaky guşagy çözülmedi. Ol döwlen agajam özi bilen süýräp, bäs ädim gaçsa-da garry derrew zyndan ýetdi. Ty çýo, sumaşedşiy? Stoý tebe goworýat.

Garry tozan turzup barýan şahadah aslyşyp, Garamurty saklady. Garamurt syrtyny ýere urdy-da, başyny dyzyna goýup aglamaga başlady. Öküz bögüren ýaly kä wagt bir ýognas ses çykaýmasa, onuň aglaýanam bildirenokdy. Diňe ýasy eginler silkinýärdi. Birsalyndan nämäň-nämedigine düşünen goja biçäräň gapdalynda çökdi.

Goja Garamurty külbesine äkitdi, bildiginden ýarpy-ýalta türkmençeläp oňa arak içirdi. Hakykatdanam göwni giňän ýaly bolan işigaýdan özüni bilmän ýykylýança içdi. Murtunyň beýleki taýynam syrty, on-onki gün ors gonamçylyrynda ýatyp, garry orsuň maslahaty bilen obasyna, ejesiniň ýanyna gitdi. Emma obasyna gündiz baryp bilmedi. Ogurlyga gelen kimin çola ýerde garaňky düşüp, aýak ýygnanaryna garaşdy. Bu oňa näçe agyr degse-de, ilki ejesine görünmän, bu sypaty bilen iliň gözüne görnesi gelmedi. Ahyry garaňkam düşdi. Ol atuwa barýan ýaly saňnyldap, öýlerine tarap ugrady. Emma Garamurt özüniň nähili barýanyny, aýagynyň ýerden süýrenýänini-süýrenmeýäninem bilmeýärdi. Hatda şol barşyna gapylaryna ýetmän büdräninem duýanokdy. Ol gapylarynyň agzynda ardynjyrajak boldy – bokurdagyndan ses çykmady. Ýüzüni ak tam edip içerik ätlän ogluny görenden Mamur telekeçi «Hih» edip ýakasyny tutdy. Garamurtam iç işikde uly göwresini aşak goýberip, ýüzüni tutup, iner çöken ýaly ejesiniň önünde dyzyna çökdi.

Murtuňy nätdiň?

Garamurt sakawlap, sesini endiredidp, näçe agyr düşse-de, başyndan geçenleri, özüni öldürjek bolşuna çenli birin-birin gürrüň berdi. Mamur ýüzüni ýerden galdyrman, esli oturdy-da:

Murtuňy aldyryp geleniňden başyňy aldyryp gelen bolsaň gowy bordy – diýende Garamurt nädip syçrap ýerinden turanynam duýmady. Şol turşuna-da gaýdyp öýlerinde dyzyny epmedi. Ýüzüni garaňka tutup, çykyp gitdi. Mamuram sarsmady. Belki, oňa-da «Ogly masgara bolup gelipdir» diýlenden gelmäni gowy görnendir. Niredeigini, näme işleýänini bilmeýän Garamurt bir-iki alaňy aşansoň, gapdalynda şalkyldap barýan mauzeri ýadyna düşdi. Halasgäri hakydasyna gelen kimin mauzeriň agaç gabyny açdy. Gap boşdy. Megerem, ony ätiýaçdan müjewür ors alyp ýygnan bolmaly. «Möwzerini» araga çalşan bolsa kim bilýär. Garamurt sähelçe günüň içinde ikinji gezek syrtyny ýere urdy, ikinji gezek adamzada

ýigrenji bokurdagyna dykyldy. Ol Garagumyň çägesine togalanyp, janynyň ýangynjyna bogazayna sygdygyndan gygyryp paýyş sögünýärdi. Ömründe bir gezegem görmedik kakasyndan başlap ejesine, doglan ýurduna, teke bazaryna, onuň goçularyna, ors öwlüýäsine, onuň müjewirine çenli gaýgyрмаýardy. Emma onuň sesini eşidýänem, diňleýänem, alga alýanam ýokdy. Gum depelerem bagyrlaryny ýere berşip, çöken düýä meňzäp, garalyp ýatyrdy. Olar şeýle bir biparhdylar welin, gäwüşem çalýarmyka diýdirýärdi. Elinden ýaragy alnan, murty kesilen, enesi tarapyndan itçe-de görülmän kowlan garamaňlaý ýigidiň bolsa bar elinden gelýän sögünmekdi. Söğüne-söğüne ahyry gidip orsdan ýaragyny almagy, teke bazaryna barmagy, çayhanada öňünden çykanyň janyny jähenneme ibermegi ýüregine düwdi. «Eje, dogry aýdýaň, beýdip diri gezenimden ölenim gowy. Ýöne ölmezden öň içimi bir sowadaýyn» diýdi. Emma garry sapançany bermedi. Ant içip, awy ýalap «Alamok» diýdi. Öldir ýaly ýençdi, şonda-da bermedi. Ahyry öldürse-de ýaragyny alyp bilmejegine gözi ýeten Garamurt orsuň külbesini agdardünder edip çykdy, şonda-da ýaragyny tapmady. Ýene-de öň iň ýakyn dosty arak boldy. Birnäçe günläp galman içdi. Çalajan orsa getirdip içdi. Emma her zadyň çägi bar. Arakdan doýup dünýäni duýman ýatmagyňam. Allanyň günü darydan köp, Garamurt içmän içini hümledigem ýatyp gördi. Gün bolsa dogup-ýaşyp dur. Indi orsuňam iňirdisi artyp ugrady. Arak getirmesini goýdy. Garaz, Garamurt ýuwaş-ýuwaş sowaberdi. Edil gyzyşy ýaly, ýüregine myrtar sowuklyk ornaşdy. Ors ony demirýol edarasyna - «DEPO» diýilýän ýere işe saldy. Adynyň zyndaky «murty» aýrylyp, diňe Garasy galdy. Daýaw, gujurly, dymma ýigidi demirýolçular erbet görmeseler-de onuň garasöýmezliginden çekindiler. Kim «Ol bir gumly, ejesini öldürip gelipdir» diýdi. Kim «Öýlenen gyz çykmanson, şony öldürip gelipdir» diýip, gürrüň çykardy. Her kim göhert ýaly hyýrsyz pyýadadan daşrak duranyny kem görmedi. Onuňam il diýip gözi-gaşy çekip durmady. Garaň eline ýekedaban berdiler. Onuň janynyň ýangynjyny gyzygyn demirden çykarjak bolýan ýaly ýekedabany başyndan aýlap urşuny görseň, eýmenmez ýalam däl. Gara gaýdyp «Teke bazaryň» töweregine barmady. Goçularyň öňüni garawullap öz edişleri ýaly ahmala salyp ar alasy gelmedi. Ejesi «Başyňy aldyryp gelen bolsaň gowy bordy» diýenden soň, ol goçular gözüne çirkeýçe-de görünmedi. Ol olary ýeke-ýeke öldürse-de ejesiniň sözünüň içinden çykmajagyny bilýärdi. Namazyny goýdy, nahar başynda garry ors bilen arajyk içmesini goýmady. Sakgal murtuny ürç edip, her gün gazap-gazap syrды. Edarada aýlyk paýlaşan garaýagyzy ýumruk ýalyjak gyz Garaň gowşak tarapyndan barmany oňardy. NKWD-ň ketdeleriniň biri bilen arasy bar diýlip gürrüňi edilýän kassir gyz Gara durmuşa çykdy. Garaň bu gürrüňlerden habary bolmasa-da: «Aý indi maňa parhy näme? Öňi-soňy ejemiň alyp berjek «Baýdak ýaly gelniniň» maňa nesip etjek gümany ýok» diýdi. Birinji gije gelniniň ýagdaýyny bilse-de bilmedik boldy. «Bu-da bir özüm ýaly

bagtygaranyň biridir-dä» diýdi. Hakykatda welin, Gara bar zatdan doýdy, doňdy. Indi ony eredip, gaýtadan direldip, adam hataryna goşjak zat ýokdy.

Garaja gelin Garany hor etmedi. Ol NKWD-ä işe girdi-de, sähel salymdanam adamsynam ýanyna aldy. Gara harby eşik berdiler. Eline başatar, biline sapaña dakdylar. Ol täzeden murt goýberdi. Ýene Garamurt boldy. Bar etmeli işem, ölüme höküm edilenleri atmakdy.

Garamurt birinji gezek sapaňanyň sowuk nilini goly arkasyna bagly, aňyrsyna bakyp duran orta boýly arryk adamyň ýeňseçukuryňa diräp mäşäni gysjak bolanda, barmaklary doňan ýaly, diýenini etmejek bolupdy. Şol bada-da onuň ýadyna teke bazaryň çayhanasy düşdi.

Ah-ow! Goç ýigit! Bäräk gel, gürrüň bar.

Garamurtuň böwrüne täzeden mauzer direlen ýaly boldy. Ol hyrçyny dişläp, mäşäni gysdy. Ýeňsesinden ok giren adam şalkyldap ýere ýazyldy. Teke bazaram goçulary bilen şol bada gümüň teýine gitdi. Sag eliniň ýaglak aýasynyň derini çep eliniň gödensiz barmaklary bilen sylan Garamurtuň göwresine atan adamsynyň ysgyny goşulan ýaly boldy. Ol sapaňasyny gabyna salyp, murtuny taýly gezek towlaşdyrdy. Emma janyny alan adamsynyň jesedine seretmedi. Ölini süýremek, gömmek oňa degişli däldi. Garamurtda iş bitiren, aryňy alan, ahmyryny çykaran ýaly duýgy döredi. Bu duýgy ondan esli wagtlap aýrylmady. Garamurtuň günde birnäçe adamy atýan günleri hem bolýardy. Şonda agzysary ors esgerleriniň ýöwsellemesine onuň hasam göhi gelip, ýeke özi hatara duruzylan adamlary ýeke-ýekeden atyp çykýardy. Hemişe-de adamyň ýeňse çukuryndan – gün düşmezinden atýardy. Ölüme höküm edilenleriň sandyraýşy, gözleriniň hanasyndan çykaýjak bolşy, sowuk derläp, ysgyndan gidişleri oňa düşündirip bolmajak lezzet berýärdi. Ol her adamy atanda, hamala, onuň jany özüne geçýän ýaly, özüniň asla ölmejekdigine ynamy artýardy. Garamurtuň ak sakgal garrynyň äňinden ädiginiň beýik ökjesi bilen basyp, towlap durşuna: «Keramatly işanmyşyň-la. Görkez näme keramatyň bolsa maňa!» diýşi NKWD-äň işgärleriniňem käbirini üýşendirse-de, onuň arkasyna kakyp: «Molodes!» diýýärdiler. Berekellalar oňa hasam meçew berýärdi.

Teke bazardaky çayhana bir wagt gum-guklyga öwrülipdi. Hatda bir gün Garamurt ýanyna iki sany esgeri alyp gidip ýörite boş çayhanaň bir burçuna buşugybam gaýdypdy. Emma şonda-da içi sowamaýardy. Aslynda, ýüreginiň ody ejesi, onuň söleridi. Ol şonda gugaryp galan çayhanada näme edende-de dünýesiniň düzelmejegine göz ýetiripdi. Garamurt şol günden adamy keýpine, serçe atan ýaly biparh atyp başlady. Onuň käri onuň çöregidi, goragydy, abraýydy, derejesidi. Ol adam atmasa, özüniň hiç kim boljagyna gözi ýetýärdi. «Tut-ha-tutlugyň yzy kesiläýsä-rä, men bulara gerek bolman. Aý, heleýler dogrup dursa, adam gyrylyp gutarasy ýok. Bu millete geregem şodur – gorkmasa sylamaz. Murtda akyl-a bar»

diýýärdi.

Gana suwsan Garamurt daşyndan şeýle doňýürek görünse-de öýünde ýatsa rahat ukusyny alyp bilmeýärdi. Kä wagt düýşünde öz ejesini atýarmykam öýdüp basyrganyp oýanýardy. Käte-de haýsydyr bir işan ony keramaty bilen jadylap, oda oklaýardy. Bir günem ol gijesi bilen iş ýerinde bolmaly boldy. Haýran galaýmaly, ol näçe ýyldan bäri ilki gezek ukusyny alyp oýandy. Ne düýş gördi, ne-de basyrgandy. Diwardan asylgy suratlar onyň ukusyny goran ýalydy. Hasam Stalini diýsene, özünkiçe bolmasa-da haýbatly murtlary, gaýşaryp duruşy Garamurta arkasynda gala bar ýaly täsir edýärdi. Garamurt göni naçalnigi «Gyzyl orsuň» ýanyna bardy-da iş ýerinde ýatyp-turmaga rugsat sorady. Nämäh nämedigine şo bada düşünen naçalnik ýylgyryp: «Sen tarhansyň, Garamurt!» diýdi. «Tarhan» sözünü eşden pyýada murtuny towlap ardynjyrady. Birdenem ýadyna ejesi düşüp gitdi. Ejesiniňem gowy görýän sözi «tarhandy».

Şeýtdi-de Garamurt iş ýerine çäýy-çäýnegi, paty-putusy bilen göçüp geldi Ol indi dünýäni unudyp, egnindäki şinelinem aýyrman, ädiginem çykarman arkaýyn uklaýardy. Daň bildirendenem turup maşk edýärdi, maşkdan soň gysyn-ýazyn üstünden bir bedre sowuk suw guýýardy. Muny oňa «Gyzyl ors» diýýän naçalnigi «Şeýtseň, nerwiň berk bolar» diýip öwredipdi. Garamurt özüni ähli adamlardan tapawutly duýýardy. Hatda adam atmak wezipesi hem şeýle üýtgeşikligi üçin özüne ynanylan hasaplaýardy. Öz ýanyndan özüne «Diňe maňa adam atmak hukugy berlipdir. Diňe men lezzet bilen jan alyp bilýän. Men Eraýylyň ýerdäki wekili. Ta-ak!» diýýärdi.

Garamurtuň iş bolsa-bolmasa edarada ýatmak häsiýeti aýaly üçinem kemje kerdem dälidi. Oglam oglanjykka-ra kakasynyň işde ýatyp turmasyny kän bilmedi.

Ulalansoňam kakasynyň kimdigini, näme işler edenini aýdanyndan, ýaşyranyny kem görmedi. Ejesiniň ýanyna gelyän «Alik daýy» oňa murtlak, hyýrsyz adamdan has mährem görüdi.

Ýyllar geçdi. Garamurt üçin agyr günler başlandy – uruş turdy, adam atylmasy galdy. Ýogsa Garamurt üçin uruş turdy-turmady birdi. Onuň urşa alynjak aladasy yok – milisiýa işgärleri bronlydy. Ol harby eşikli, uzak gününü edaranyň darajyk kabinetinde o burçdan, o burça gatnap geçirýärdi hem özüniň urşa alynmaýanyna begenýärdi. «Diňe şu bähbidem ähli zada degýär» diýip, özüne jellatlyk käriniň ynananylanyna depesi göge ýetýärdi.

Garamurt urşuň nähili gutaranynam bilmedi. Çünki uruş ýyllary radiodan Lewitany diňlärdi, milisiýaň işgärleri bilen urşuň gürrüňini ederdi. Kim urşa gitmejek bolup gaçgaklyk etse, ony tutmaga kömekleşerdi. Ururşdan soň welin, onuň günü asla-da geçmedi. Stalin öldi. Bir günem onuň kabinetindäki üç suratyň biriniň, iň erkek kişi saýýanynyň suratyny alyp gitdiler. Staliniň suraty äkidilensoň Garamurtuň göwnüne kabinetini boşap galan ýaly bolaýdy. Ol surat Garamurtuň arkasynyň dagy,

öňüniň galkanydy ahyryn. Soňa-baka ol «Staliniň guýrugy» diýlip atylmakdan gorkup başlady. Ýüzüne kül sepilen ýaly bolan murtlary sallandy, sesi ýuwaşady. Emma ony atmadylar – türmä garawül etdiler. Özüniň atylmajagyna düşünen Garamurt muňa begense-de, bu işigaýdan üçin tutulanlary atmasa işi netijesiz ýalydy. Garawulçylygyndan hiç hili lezzet almaýan garry özüni gapyň öňünde goýlan gury töňňe ýaly görýärdi. Ýaşam gidip barýardy. Indi elleri sandyraýardy. Şol sebäpden oňa setanda-seýranda atuw jezasy berlýänlerem atdyрмаýardylar. Garamurtuň ýigrendigi ýaşlar ýetişýärdi. Ol ýaşlary garrylaryň belasy saýýardy. Olar köpeldigiçe, garrylar azalýardy. Muňa garamazdan Garamurt öljege meňzänokdy, henizem kellesi çüri, maňlaýy baş ýyldyzly papakly, köne şinelli milisiýaň jaýynda ýatyp-turup ýördi. Täze gelenler oňa indi hiç işi hem etdirmeýärdiler – “Seni pensiýa çykardyk, biziň weteranymyz” diýýärdiler. Milisiýaň jaýyny boşadam diýip bilmeýärdiler. “Aý, ýene ýaşasa sähel ýyl ýaşar, öler gider-dä” diýip oňuşyk edýärdiler. Garamurt bolsa ne ýasa görünýärdi, ne-de toýa gidýärdi. Dört diwar, Leniniň, Dzeržinskiň suratlary onuň gürründeşi, ýakyn ýoldaşydy. Dogrusy, Stalin gideli bəri olar bilenem uzak gürlleşip durmaýardy. Garamurtuň iň köp gaýtalaýan sözi türkmençä geçirseň hiç bir manysyz, diliň ugruna «şeýle» diýmegi aňladýan ors sözi «takdy». Bu sözi ol uzadyp «ta-ak» diýip aýdardy-da, ýene darajyk otagynyň o burçundan beýleki burçuna gatnap başlady. Onuň içini hümlidip, nämäniň pikirini edýänini bilýän ýok. Asla hiç zadyň pikirini etmeýän bolsa-da belli däl.

Garamurt diňe oglunyň toýunda zordan ýarym sagat oturyp gaýdypdy. Çünki her kimiň gözi gadym woýenniý eşikli, goçuň şahy ýaly çal murtly adamdady. Toýa gelenler barmaklaryny çommaldyşyp «kakasy-da, kakasy» bolşup, ony biri-bilerine görkezişýärdiler. Aýaly, ogram onuň barlygyndan utanýan ýalydy. Ýaşulularam edil geplese atylaýjak ýaly Garamurtuň ýanynda dymyşyp otyrdylar. Ekin-tikiniň, ýagyş-ýagmyryň gürrüniňi etselerem Garamurt olara goşulşyp bilmeýärdi. Onuň üçin ekin bitdi-bitmedi, ýagyş ýagdy-ýagmady tapawudy ýokdy. Garamurt ahyry çydamady, hiç kim bilen gepleşmän doňdurylan ýaly oturdy-oturdy-da toýdan iki çüýşe arak alyp, çykyp gitdi. Kabinetine gelibem çüýşäň başynda teke bazaryň çayhanasyny, işan-mollalary atyşyny ýatlady (onda ýatlara başga zadam ýokdy). Birdenem onuň ýadyna arak içmäni öwreden, soň DEPO işe ýerleşdiren garry ors düşdi.

«Barmykan-aý? Ýa ölüp gitdimikä? Ölen bolaýmasa?»

Garamurtuň niye ýyldyr doňan ýüreginde çalaja ýyly döräp ugran ýaly boldy. Aňynda mähir bilen ýatlap biljek ýekeje-de bolsa bir adamyň bardygyna onuň özem geň galdy. «Bolmanda mazaryny taparyn» diýip, ors mazarçylygyna gitjek boldy. Emma aýaklary diýenini etmedi. Daşarda-da eýýäm garaňky düşüpdi. Garamurtuň iň halamaýan zady garaňkylykdy. Ol garaňkydan gorkýardy.

Garaňkyda gözüne her hili zatlar görünýärdi. Şonuň üçin ol ýatanda-da çyrany öçürmän ýatýardy.

Garamurt käsesini arakdan dolduryp, garry orsuň hatyrasyna içäýmekden başga alaç tapmady. Duz datman diýen ýaly, tä ýykylynça içdi. Bu onuň iş ýerinde ilkinji hem iň soňky gezek düzgüni bozan gezegi boldy. Ol uzak gün kellesini ýassykdan galdyрман ýatdy. Ýöne ertesi ýene öňki düzgünine mündi.

Ýyllar bolsa geçiberdi. Garamurtuň agtyklary dünýä indi. Olaryň bolanyňyň käbirinden habarly bolsa, köpüsini-hä bilmedem. Öň milisiýada bile işlän, «Men ilki işe başlamda-da şar gara murtyňy towlap, gara ädigini günde iki ýaglap, adam atyp ýördi» diýýän ýaşulularam öldi gitdi. Garamurt welin ölenokdy. Onuň ýaşynam anyk bilýän ýokdy. Ýöne Garamurtda ýekeje gara gyl galmady. Kän Gün görmänsoň ýüzüniňem reňki üýtgäp, gögerdi. Agaran murty birhili ýakymсыз gyzgylt sary öwürdi. Şonda-da ol irden turýardy, maşklaryny doly edýärdi, sowuk suwa düşüňýärdi. Hatda il arasynda «Ony öldürmeýän irden sowuk suwa düşünmesi» diýibem gürrüň edýärdiler. Ahyry sowuk suwuňam güýji gaçdy.

...Bu gün Garamurt aladaňdandan düşegine çüýlenen ýaly bolaýdy. Ol turjak bolýardy welin, hatda dyzabam, özüne agram salybam bilmeýärdi. Hamala göwresi ýok ýalydy. Ysmaz bolan Garamurtuň göwnüne ähli bela iki suratdan – Lenin bilen Dzeržinskiniň könelp, saralyp giden portretlerinden gelýärdi. Emma olara garşy elinden gelýän zat ýokdy, hatda bogazyna sygdygyndan gygyryp hem bilmeýärdi. Garamurtuň ala-takyrdy bolup ukyň nebir süýji wagty oýarmandygyna dokuzyň öň ýany tisginip turan nobatçam duýmady. İş başlap, aladalar köpelensoň-a Garmurt diýlen bir aýagyny göre sokup oturan garryň dünýede barygam unudyldy. Diňe gün günortana ýetende edarany syrýp-süpürýän Amanbibi daýzaň ýadyna Garamurt düşdi. Ol nobatça «Gyýw, janym. Bu gün garry milisgeden ses-üýn çykmary-la» diýdi. Birden göwnüne howsala düşen ýaş ýigit ylgap Garamurtyň gapysyna geldi. Gapy içinden ildirilgidi. Onuň gapyny kakmasyna garry ses bermeýärdi. Nobatçy egni bilen gapyny itip kilti goparjak boldy – başarmady. Ol näme etjegini bilmän, uzyn koridorda ondan oňa ylgady. Garamurt welin, bir wagtky «ors öwlüýäsinde» özüni asjak bolan Garamurt däl ýalydy. Garrap sandan galan, ýaşynyň näçedigem bilinmeýän bu ülhidiň ýaşasy gelýärdi. Ol bir hysyrdyň bardygyny aňyp gapa seredýärdi. Lenin bilen Dzeržinskiý bolsa bir zatlar diýişýärdiler. Olar türkmençe gürlýän ýaly bolsalaram Garamurt olaryň näme diýişýändiginiň aňşyrmady. Ol özüni nähilem bolsa aklajak bolup: «Stalini näme üçin äkitdiňiz? Şo gitdi siziňem badyňyz gaçdy. Getiriň murty, getieirň. Bar zat ýerbe-ýer bolar» diýýändirin öýdýärdi. Ahyry nobatçynyň akylına naçalnigine telefon etmek geldi:

Şol garry ölyä diýibem maňa azar berýäňmi? Ussa Mişany tap. Gapyny döwsün-de açsyn.

Bir sagat çemesi wagt geçenden soň, ussa Mişa tapyldy. Garamurtda bolsa gapy açylar diýen umyt galmandy. Ol henizem diwaradan aşak düşen hyýrsyz adamlaryň önünde özüni aklajak bolýardy:

«Atmaly diýdiňiz atdym. Stalin “At!” diýdi, men bir kiçijik adam. Barynyň günäkäri, baryny eden Stalin. Men ahmyrymy atdym, arymy atdym, armanymy atdym. Meň ölesim gelenok. Ölesim gelenok...”

Gapy döwüldi. Nobatçy kürsöp jaýa girdi. Garamurt gözünden akan ýaşam süpürüp bilmän gelenlere emenip seredip ýatyrdy.

Çakylyga gelen lukmanlar Garamurtuň baş-alty günden artyk ýaşamajakdygyny aýtdylar. Naçalnik derrew onuň ogluna jaň etdi. Ogly, agtyklary ýörite maşynly gelip, Garamurty edaradan öýe, oba ýygnadylar. Garamurt töweregine garanjaklap «Meni nirä getirdiňiz?» diýjek bolýardy. Birden ol ogluny tanady. Megerem, özüniň öýüne getirilenine-de düşünenidir-dä, Garamurt zordan «Maýsa... Maýsa...» diýip, pyşyrdady. Onuň agzyna gulagyny goýup sözlerini saýgarjak bolýan ogly: «Kaka, ejemiň ölenine on ýyl boldy, ony bilýäň-ä» diýdi. Mundan soň Garamurt bir zatlar ýatlajak bolýan ýaly hanasynyň düýbüne çöken, nury öçük, çöňhelen gözlerini depesine dikip, sesini çykarman uzak ýatdy. Şondan soň ol asla gürlmedi. Hor çekgeleri sallanaýdy. Hatda ajygýan, suwsaýanam diýmedi.

Agtyklary onuň iýjek-içjegini agzyna tutup berdiler.

Garamurtuň öýüne getirileniniň başinji günüdi. Gyrazy çala gädilen Aýyň ýagtysy Garamuruň ýüzüne düşýärdi. Ol gabagyny zordan galdyryp Aýa seretdi-de ýene gözlerini ýumdy. Aýyň keşbi onda geň pikirleri oýardy.

«Näme üçin ýaşasym, Aýyň nuruna seredesim gelýärkä? Mawzermi tapman alaňlaň arasynda togalanýarkamam Aý aýdyňdy. Ýadyma düşýä. Men şonda Aýa-da sögünipdim. Şondan soň bir gezegem Aýa seredenim ýadyma düşenok. Bu gün şondan bäre birinji gezek Aýy göresim gelýär.»

Garamurt ýene gabagyny galdyrdy. Aýyň reňki oňa ors mazarçylygyndaky asmanyň mawy reňkiniň owadanlygy ýaly owadan görüni.

«Asyl men murtumyň kesilen günü ölen ekenim. Şonça ýyllap özümiň ölenimi nädip bilmedimkäm? Ölen ölenini bilmese nähili bor?! Batan Aýymyň täzedan dogjak bolup durşumyka bi?»

Agtyklarynyň biri:

Aýyň ýagtysy gözüne düşýär öýdýän – diýeniinden beýlekisi galyň tutyny penjiräň önüne çekdi. Aýyň öni tutuldy.

Garamurt «Açyň!» diýip gygyrjak boldy, emma basylan dili «Açyň!» diýdimi «Atyň!» diýdimi saýgartmady. Ýaşy altmyşdan geçen ogly:

Işigaýdan henizem adam atyp ýatyr-ow – diýdi. Oglunyň aýdanlaryny aýyl-saýyl eşiden Garamurt gözlerini ýumup oňady.

Orsuň jelladynyň in soňky aýdan sözleri şu düşünilmedik sözler boldy. Ol

ýatylmazynyň öň ýany jan berdi.

«Garamurt ýogalypdyr» diýlen habar şo gije oba ýaýrady. Obadaky mollalaryň biri daň atandan gapysyndaky goýunlaryny öňüne salyp, öýündäkilere-de

«Garamurtuňkylar idese, meň nirdedigimi salgy bermäň» diýip, berk tabşyryp, gaýraky tutlyga siňdi. Beýlekisi-hä «Bir hepdeden gelerin» diýip, Tejende oturýan garyndaşynyňka gitdi. Murty sallanyp ýatan ölini welin, jaýlamalydy. Ogly, agtyklary uly obadan molla gözleýärdiler. Niçigem bolsa, Garamurtuň ogly goýun bakmaga giden mollany tapdy. Ol molladan aýyp bir işi etmegi haýyş edýän ýaly ýüzüni ýerden galdyrman:

Goýunlaryňa sereder ýaly oglanam alyp geldim. Etmelisini edip gaýtsaňyz bolýa, molla aga. Item ölse gömülýändir-ä, o näme indi öýde porsap ýatsynmy?

Edilmelsini edip gaýtsaňyz... – diýip ýalbardy.

Molla ahyry gönülemeli boldy:

Özüne edilmelisini onuň özi edendir. Ony barylajak, görülmejek çörlüräk, çöp-çalamrak bir ýere duwlaýyň. «Pylanyňkylar kakalaryny şeýdäýipdirler» diýip, il sizi ýazgarmaz.

Bu anyk jogapdan soň Garamurtuň ogly sesini çykarman yzyna dolandy.

Gaplaň

(Hekayá)

Ondördi gije dogan Aý Günüň ýiti ýagtysynyň perdesini syryp, ähli zadyň asyl durkuny açýan ýaly. Kiçijik şäheriň kiçijik haýwanat bagy-da Aýyň solgun sary yşygyna gündizkisindenem beter ýürekgysgynç görünýärdi. Üstesine bu "bagyň" garawulynyň köpegem tumşugyny göge tutup zaryn-zaryn uwlaýardy. Itiň uwlamasyna kümüsöw gara möjegem sesini goşdy. Ol dar kapasanyň gözeneginiň öňüne gelip, öň aýaklaryna direnip, asmandaky Aýa bakyp uwlaýardy. Gara reňkiniň üstüne gyraw düşen ýaly görkezýän ösgün ak gyllary Aýyň ýagtysyna hasam lowurdap, bu ýyrtyjy haýwanyň üstüne hakykatdan-da kümüş hünjiler sepilen ýaly görkezýärdi. Emma onuň ata-baba duşmany köpege sesini goşmagy iniňi tikenekledýärdi. Haýwanat bagynyň garawuly – ýetimişden gecen ýaşuly saklanyp bilmedi. Sögünip eline ilen taýak bilen itiniň arkasyna urdy. Awunan janawer çyňsap uwlamasyny goýdy.

Itiň uwlamasyna garysyny ýassanyp ýatan, haýwanat bagyna getirilenine dört-bäs gün bolan garry gaplaňam ýerinden galdy. Özünkiden cuň gussaly jandar bardyr öýtmedik gaplaň ýürekdenem aňyrdan çykýan uwwulda haýran galyp dikelene meňzedi. Kapasanyň boýuny syryp o başyndan o başyna howlukman gatnamaga başlan ýyrtyjynyň gözleri Aýyň şöhlesi düşmeýän garaňka baranda lowurdap gidýärdi. Ýagta çykanda bolsa gözenegiň ýogyn simlerinden düşýän kölegeler onuň şeýle-de zolak-zolak derisine ene-de zolaklar goşýardy. Itiň sesi adamlaryň eline düşen gününü biygtyýar aňyna getirdi.

...Ol açyk meýdanda köpeklere daşyny aldyrypdy. Itler onuň ýanyna ýakynlaşmaga gorksalar-da, allaowarradan batyrlyk satyp, bogaz ýyrtyp üýrýärdiler. Olaryň bu bolşuna akyl ýetirip bilmeýän gaplaň itleriň özüne edibiljek zadynyň üokdugyny görüp dursa-da haýýar seslerine dünýesi daralyp aljyraýardy. Gaplaň hyrsyz hyňranyp sesi has gaty çykýan köpege tarap agyr pejelerini kä wagt bir oklap ýöräp ugrady. Rejäň geň dældigini aňan it hem götünjekleýärdi, hem bogazynda baryny edip üýrýärdi. Gүjүk diýlen näçe gorkak bolsa şonça çasly üýrýän bolarly. Uruşjakmy uruş, gaçjakmy gaç. Näme üçin bular beýdip süri bolup sürlenşip gelýärkäler? Ot bilen oňnut edýän mala gelşer ahyry süri bolup gezmek, sürlenşip gaçmak. Ýa-da şagala, möjege gelşer köpläp bir janawaryň daşyna geçmek. Sesleriniň myrtardygyny. Gaplaň itleriňem sesiň güýji bilen däl-de gujurly gollaryna, ýiti dişlerine baýrynyp garpyşanyny isleýärdi...

Haýwanat bagynyň garawulynyň görünmegi gaplaňy ýatlamadan oýardy.

- Haý, janawer. Köpegiň uwlamasy senem ýatyrmandyr. Ýatyber arkaýyn.

Keyikleň titreşip duranam bolýar. Saňa kim degibiljek. Seňkiden hezili ýok. Haram köpegi beýdip uwlap durjak bolsa atmaly bolaýmasa.

Ýaşuly beýleki haýwanlaram köşeşdirmek niýeti bilen garaňkylyga siňip gitdi. Gaplaň welin, gatnamasyny goýmady. Dogrusy, düýn gündiz – ikindi bilen agşamyň arasynda gaplaňda bu gozgalaň döräpdi – häzir itniň uwlamasam üstüni ýetirýärdi. Gorky diýseň – gorkara zat ýokdy. Ölümi ýakynlaşandyr diýse-de jany sagatdy. Bir kemi işdäsi – oňa-da üns bermezligi kapasa durmuşy öwredipdi. Gün erňegeini ýere berer uçurlarynda bir gartaşan adam onuň kapasasynyň öňüne geldi. Alnan wagty ýatdan çykyp gideni bildirip duran köneje çal kostýumly, ýaşy altmyşa golaýlandyr diýdirýän bu adamyň özünem geçilen ýyllar köneldene meňzeýärdi. Boýy keltä ýakyn bu ýaşulynyň eginlerini ýygyryp, küýkeribräk ýöremesi ony hasam sykylan ýaly görkezýärdi. Ol gaplaňyň kapasasynyň öňünde egrerlip köp durdy, çilim otlandy. Garra başda ünsem bermedik gaplaňam ýuwaş-ýuwaşdan ynjalyksylanyp başlady. Kapasanyň aňyrsyna – kölegä gidip gördi, emma garrynyň nazaryndan sypyp bilmedi. Ýogsa gaplaň adatça gelip, geň galyp synlap gidýän adamlara düşünmän seretmesinem bir wagt goýupdy. Ol synlaýjylary görmeýär diýen ýalydy. Indi ýygrimi ýyldanam gowrak wagtdan bäri bu gaplaňyň günleri boşluga gaçýan mysalydy. Onuň özem günleri bilen birlikde boşluga gaçan ýalydy. Manysyzlyk boşlugynda ne öli, ne diri ýaşayan gaplaň üçin wagtda durupdy, günler üýtgänokdy. Ukudaka oýamy, oýaka ukudamy özem bilmeýärdi. Eýlesi-beýlesi otuz-otuz bäş metr giňlikdäki kapasada özüniň gaplaňdygyny hem duýanokdy. Hatda oklanan läşe-de endigine görä topulmaýardy. Galyň derisi halparyp özüne uly bolýan ýaly görünýän garry gaplaň tegelenip duran Aýa seredip tokaýy, jeňnelleri, keýikdir ýekegapanlaryň hemişe suwa gelyän üodalaryny ýatlap: "Eý, dolan Aý! Sen häzir meniň şalyk süren mülkümem görüp duransyň, geplese, dymmasana! Ýurdumdan habar bersene. Ýa soltansyz galan ýurt weýran boldumy? In az ähmiýet berenim sendiň. Şonda-da menden öýkelemänsiň, zyymdan galman gelipsiň" diýip gussa batýandyr diýdirse-de onuň sowuk, manysyz seredýän gözleri ne Aýa üns berýärdi, ne-de ýazzy maňlaýyndaky gözenege. Ony has başga düşnüksiz bir duýgy örteýärdi. Garry gaplaňyň şöhlesi öçen gözleriniň öňünden gojanyň nazary gitmeýärdi. Durmuşyň günleriniň igeläp-igeläp igleden ömürleriniň nämedigine ahyr düşüňip, bu düşünmelerinem ýene şol igli ömürleri götermeli bolansoň ejizlän ýaly

Emma itniň uwlamasy hem öň ýanynda ikindinara gelen adam onda düşnüksiz gozgalaň oýarypdy.

Kiçiräk şäherleriň biriniň has hem kiçijik haýwanat bagyna gelen ýaz hem kapasa salynan ýalydy. Ýogsa agaçlaram agaç olaryň oýanan pyntyklaram şol bir pyntyk. Emma bu haýwanat bagynyň ilkinji açylan gününü bilýän uly adamlar-a ölüp gutarypdy welin, şol wagtda oylan ýaşyndakylaram altmyşa golaýlapdylar.

Ministrlikde indi alty-ýedi ýyldyr bu bagyň göçüriljekdigi barada gürrüň gidensoň ony bejermek, kapasalaryny giňeltmek üçin hiç hili pul goýberilmeýärdi. Onsoň bu ýere "bag" sözi kân bir gelşibem baranokdy. Başgaça-da nähili atlandyrjagymy bilmedim, goý, bag bolsa bag bolsun – dogrusy, bu bagyň direktory onuň täze ýere göçüp haýwanlarynyň has gowy şertlerde sakanylmagyny isläbem baranokdy, şeýdiläyse "Direktor bolasy geljekler köpeler" diýýärdi. Häzir bolsa bu bagyň bardygyny işgärlerinden başga bilýän bara meňzänokdy. Şeýle ýazyň aý-aýdyň gijeleriniň birinde garry gaplaň demir gözenegiň önünde penjesini ýassanyp ýatyrdy.

Ýazyň güni tokaý şeýle ajaýypdy. O gülden o güle gonup, ahyram haýsysyny saýlajagyny bilmän zaryn iňläp, mejnuna dönen bal arysnyň waspyny ýetirjek bolsaňam ne dil çydar, ne kagyz. Bu jeňneliň müň dürli guşlarynyň ýüz müň dürli owazynyň - döredilen däl, ýaradylan aýdymyň ýekejesiniň şirinligini gulagyňyza eşdilen ýaly etmek üçinem diliň aňyrbaş ussady bolmaly. Göwnüme ürkekligi näzikligine hasam görk berýän keyikleriň ýa-da towşanlaryň gulaklary tebigatyň täsin sazynyň ähli owazyny sypdyrman eşitmek üçin ulalan ýaly. Kim bilýär ýylan bu aýdymy ädimlerimiň sesi bilen bulaşdyraýmaýyn diýip, aýagyny taşlap, ýerden sessiz süýrenýändir. Gürrüňini berjek bolýan gahrymanymyzam şu gözelligiň aýrylmaz bölegi. Göz bilen gaş bolmasa ýüzüň görkünden söz açyp bolmaýşy ýaly mähnetligi hem çeyeligi, eýmençligi hem gözüňi gandyryp bolmaýan owadanlygy özünde jemleýän gaplaňsyz bu jeňnelem ýöne bir agaçlaryň, gülleriň, haýwanlaryň üýşmegi bolaýjaga meňzeýär. Honha ol tokmak ýaly penjeleri bilen ýeke çöpem ynjytman gelýär. Belki, gulagynyň çensiz eşitgiligindendir onuň şeýle seresaplygy. Tokaýyň sergezdan soltany göräýmäge seňkildäp barýar diýdirse-de uzakdan gelýän gäwmiş sürüsiniň sesini eşidýärdi. Ol sürüniň ygyna aýlanmaga howlugýardy. Gyrymsy agaçlaryň arasynda ýapyrlyp awunyň gelerine garaşyp ýatan gaplaň dürbi tutsaňam aňsat-aňsat görünjek däl. On-onbäs sany ýabany deresygyrlaryny yzyna tirkäp gelýän öküz mahal-mahal durup töweregine diň salsa-da önünde garaşýan howpdan bihabardy. Ol şemala ynanýardy. Düýn eýläk, bu gün düýbünden tersine ösmegi hiç zatça bilmeýän semal betbgt janawary aldaýardy. Yranýan, ösgün otlar bilen deň hallan atýan ala gaplaňy görerden bolsa öküziň gözleri ejizdi. Üstesine-de ol otlap garnynam doýurmalydy. Süri ýakynlaşdygyça awuny nazara alýan gaplaňyň hereketi haýllap läheň göwresi düwünçek düwülen ýaly gitdigiçe düwülýärdi. Birdenem edil aýagynyň aşagyndan çykan gyryllyk arrylda öküz janawer doňan ýaly boldy durberdi. Özüne gelýänçä-de iň soňky gezek düwülip birdenem ýazylan gaplaňyň penjeleriniň zarbyna bögürip ýere ýazyldy. Alkymyndan geçen ýiti dişler mähnet öküziň bokurdagyny çeynemän sypdyrmady. Seresap gaplaň ajaly ýeten öküze şahyny aýlara-da maý

bermedi. Awuny aňsat alan ýaly görünse-de, gaplaňyň aç selpäp ýörüşine dört gündi. Emma şonda-da awlan ýerinde iýmän ony gyrymsy agaçlaryň gür ýerine süýräp äkitdi. Gaplaňdan galman deň sekilleşip gelen şagallar hem ýeňiş sazyny çalyan ýaly gan ysna uwlaşdylar. Olar gaplaňyň iýjegini iýip öküziň süňksaňkyny, garyn-hapasyny taşlap giderine ýene azyndan üç-dört gün garaşmaly boljakdyklaryny bilselerem özlerini ýene sähelçe gün sabyr etmäge çagyryan «baýramcylyk sazyna» başlana meňzeýärdiler. Gaplaň dagdan inýän çeşmäň suwundan ganmak üçin arasynda awuny goýup gidäýende-de şagallar läşe ýakynlaşmaga het edip bilmeýärdiler, hol beýlede hyllyklaryny akdyryşyp durýardylar. Niçikmi gaplaň sarkyndysyny taşlap, suwa däl-de terse tarap daşlaşyp ugraram welin, sürlenşip gaýdýardylar. Olaryň agyzdan galanyň üstünde biribirleri bilen gyrlyşajak boluşlaryna tokaýyň arslany känbir ünsem bermezdi, elbetde, soltana soltanlyk ýaraşar, şagala şagallyk.

Inini-boýuny alyp, dördüni dolduryp barýan gaplaň enesiniň süýdünden, penasyndan aýrylyp özbaşdak aw etmäge başlamazynyň oň ýanlary ýekelige dyzaýardy. Çünki awlan awlary dogany, özi hem enesi üçüne köplenç ýokam bolmaýardy. Kä halat dogany bilen awlanan keyigiň oňurgasynyň ýüzüniň ýa-da budunyň çylka etiniň üstünde hyňranysýardylar. Gys düşdigice aw tapmak hasam kynlaşýardy. Maşgalanyň dok gününden aç günü has köpdi. Birdenem gysyň ortaky aýy enelri olary taşlap, haýsydyr bir ýat gaplaňy yzyna düşürüp gitdi. Daşlarynyň galasy bolup duran enelerinden aýrylanlaryndan soň, doganlar hem tirkeşip ýörmediler – her haýsy bir tarapa seňkildededi ötägitdi. Ne hoşlaşyk boldy, ne birbiregi ýalaşmak. Bularyň dek düýnem bir-birege hemaýat edip, agyzbirikdirip aw eden maşgaladyklaryna ynanar ýaly däl. Indi olaryň hersi öz gününü özi görer. Günüň nireden dogup, nireden ýaşýany hem kän bildirmeýän ümmülmeztokaýda setanda-seýranda gabat geläýselerem dogan-dogany tanamaz, ene dogmasyny. Ýalňyz galan gahrymanymyz indi erkindi. Çar tarapa ýoly açyk, alan awam özünkidi. Emma ýaş gaplaň ilki günler awlara aw tapman, tapaýsa-da alyp bilmän ahmyrly selk-selk edip jeňňelden-jeňňele köp selpäpdi. Erkin bolaňda näme, garnyň aç bolsa. Ýogsa üç bolup aw edýärkaler ol özüni awa gaty ökdelandirin, hatda enesindenem gecirendirin öýderdi. Ýaş gaplaň semiz ýekegapany kowalap ýetäýmeli bolanda ýetip bilmän jany ýanyp galanda enesiniň awy özi tutman üstüne kowýan ekendigine düşünişdi. Bir günem iki bökende süýnüp barýan keyigiň alkymyndan agyz salanda-da awuma ýene baş edimjik ýakynlaşmaga sabrymyň ýetmeýän ekendigini bilipdi. Şeýdip, ol gaplaň bolup doglanam bolsa, gaplaň bolmagy öwrenýärdi. Galyňdan owadan derisi gün-günden lowurdap, has-da reňk açýan gaplaň aw etmäge ökdeledigiçe erkinlik däl, ondan has ulurak duýgynyň lezzetini alyp başlady. Dyrnaklarynyň ýitisini, gollarymyň güýjüni, dişlerimiň ötgürligini, göwresiniň kuwwadyny, sesiniň jadysyny - umuman

gaplaňdygyny duýdugyça gaýduwsyzlanyp, batyrlygy artdy. Onuň özüne bolan hormaty, sylagy, buýsanjam beýgelyň ýalydy. Beýle duýgular haýwanlarda bolmaýar diýseňizem hakyňyz bar, ýöne gaplaň hepdeläp aç gezse-de öňümden çykan maslygy iýmeýärdi. Gahrymanymyz şagal däl diýä-da depilse çyňsap, soň ýene şol depeniň öňüme oklanyny guýruk bulap ýuwudup duran güjügem däl di. Ol uly tokaýda bir özi islän ýerine arkaýyn gidip, hiç bir haýwandan heder etmän gezýän ýeke-täk ýyrtyjydy. Şonuň üçin şagala-güjüge gaplaňlygyň nämedigine düşünmek berilmändir. Gaplaňam olara düşünmýärdi, dogrusy düşünjegem bolmaýardy. Tokmak ýaly gollary toprakda oýtum-oýtum yz goýýan, çagalykdan saýlanyp, ýaşlyga tarap ätlän gaplaň gaplaňlygyň nämedigini bilmese, kim bilsin?! Gaplaň muny şeýle bir bilýärdi welin, bilýändiginem bilmýärdi. Ol gaplaňlygy öwrenýärkä-de gaplaňdy. Asly gaplaň däller öňi-soňy başarmajaklaryny bilýän ýaly gaplaňlygy öwrenjegem bolmaýardylar.

Awy oňan gaplaň garnyny doýuryp, çeşmäň suwundan ganyp, ýene läşiň ýanyna dolanyp geldi. Penjeleriniň ganyny ýalady. Edil pişigiň ýuwunşyny edip, ýüzüni, murtlaryny ýuwdy. Dok arslan şagallaryň galmagyna ünsem bermän ýiti dişlerini lowurdadyp pallady-da penjelerini ep-esli öňe oklap tutuş göwresi bilen gerindi. Şagallara şam ederden läşde entek jylka et kändi. Goý, çarp ursunlar. Ýene bir-iki gün çydarlar. Gaplaň gaplaňyň günü, şagala şagalyňky. Bu Allaň adalaty. Bu adalat bozalsa, şagallar gaplaň, gaplaňlar şagal bolmazmy?! Jeňňelden-jeňňele, dereden-derä selpäp sütüni süýnen arslanyň gözleri süzüldi. Sähel sälym mundan öň mähnet öküziň bokurdagyny çeynän ýyrtyjy üçden biri iýlen läşiň gapdalynda ýaz gününüň güneşiniň ýylsyna meýmiräp, ymyzganyp barýardy. Guşlaryň owazy, tebigatyň sazy, başlary göge direg bolup durana meňzeýän agaçlaryň ýapraklarynyň şabram şelperiniň sesi indi hasam ýakymly eşdilýärdi, eger sürübaşsyz galan, henizem galdyraşyp özlerine gelip bilmeýän deresygyrlaryny hasaba amasaň.

Birden guşlaryň sazy garyşdy. Garysyna galan gaplaňyň gözleri derrew ýiteldi. Ol itleriň uzakdan gelýän üýrmesine üşerildi. Az salymdan adam sesleri hem eşdildi. Gaplaň öküziň läşini halta göteren ýaly bir silkende arkasyna atdy-da suwa barýan ýoldan has sowa, barmasy kyn jeňňelige siňdi. Gizlin erde ýatyşyna ähli ünsüni gulaklaryna berip, itleriň sesini eşitmäge çalyşýan gaplaň sähel salymdan ýene olaryň özüne tarap gelýändigini aňdy. Oljasy oňan gaplaňyň häzir itlerem adamlaram göresi gelmeýärdi. Ýadawlygynyň üstüne awunam alyp gaçmaly bolýardy. Emma etjek alajyň ýok – gaplaň wagt ýitirmän uly öwrüm etdi-de, adamdyr itleriň araka tarapyna geçdi. Gaplaňyň hasabyna görä indi olar eger, ýörite kastyna cykmadyk bolsalar özünden uzaklaşmalydy. Hakykatdanam ýakymsyz sesler bir salymdan ýitip gitse-de birden ýene eşdilip başlady. Gaplaň birinji gezek adamy göreňde bireň ýaşamandy. Enesi o wagtlar dogany

ikisiniň arasyňa çalajan towşany oklap, awa topulmagy, ony bölek-bölek etmegi öwredýärdi. Birdenem ene gaplaň çaglaryny gyrymsy agaçlaryň gür ýapraklarynyň arasynda goýup, özi iki towsum beýleräkde gizlendi. Gaplaň çagalary enelerine öýkünip ýapyrylyşyp ýatdylar. Birsalymdan dört sany adam iki sany tazy bilen çaga gaplaňlaryň golaýyndan geçip gitdiler. Gaplaň ysyny alan itler guýruklaryny ýamyzларына gysyp adamlara gysmyljyradylar.

- Seresap boluň! Itler bir zat aňýar. Gaplaň bar bolaýmagy ahmaldyr, eglenmän, ýaltaklamaň.

Şonda adam diýilýän ejiz mahlukdan näme üçin gizlenendiklerine düşünmese-de, oňa görneniňden görünmäniň gowudygyny çaga gaplaň sapak edinipdi. Enesiniň adamlardan gizlenişini synlap, gaplaňyňam towşan kimin busmaly pursatynyň bolýan ekendigine geň galypdy. Adamlar geçip gidensoň enesiniň derrew mesgenini üýtgetmegi gaplaňyň ýaş beýnisinde berk galypdy. Iki dogan zordan eneleriniň yzyny eýgerip, ýykylyşyp-sürüşip täze sürenlerine barýançaýlar ep-esli ýol geçipdiler.

Ýakynda, aý-ýarym mundan oň gar eräp, agaçlar ýaňy pyntyk ýaryp ugranda-da gaplaň adamlary ikinji gezek gördi. Ol garny bilen süýşüp otaşyp ýören keyiklere golaýlaşyp barýardy. Birdenem gulagyňy gapýan sese hasam ýapyrylanyny duýman galdy. Dyr-pytrak bolan keyikleriň biri gyssanjyna gaplaňyň gapdaljygyndan atylyp geçýärdi. Ýerden çykan ýaly duýdansyz peýda bolan adamlaryň ellerindäki taýaklarynyň garaňky gözlerinden gezek-gezeginde ot çykýardy welin, ýüldeýim ýaly zymdyrlyp barýan keyik tüwdürlip gidýärdi. Gaplaň her tarkyldy çykanda sähel galdyran başyny ýene ýapyryp, ýere giräýjek bolýardy. Gorkusyna ýüregi agzyndan çykara gelen ýaş gaplaň gelişi ýaly yzyna süýşenekläp adamlara görünmän gaçypdy. Soň gaplaň birnäçe gezek olaryň oturup giden ýerlerde galan üşmek küli, boş çüýşeleri geň galyp synlapdy, emma birine-de degmän daşyndan aýlanyp bahymrak daşlaşanyny kem görmändi. Gaplaň adamlardyr itleriň ýolundan näçe sowa, barmasy kyn ýerde gizlense-de olar aýlanyp-dolanyp ýene göni üstünden gelýärdi. Ol indi läşdenem geçdi. Az salymda gaplaňyň taşlap giden awunuň daşynda şagallar meýlis gurdy. Haýran galaýmaly, gaplaňyň güni kynlaşsa şagallar mes bolýan eken.

Dogrusy gaplaň ellerinde gözünden ot çykýan taýaklary bolsa-da adamlardan kän gorkaýardy. Ol gaplaň akyly bilen adamlaryň itleri ýaly ys algyr ýa-da görgür, eşitgir dældigine göz ýetiripdi. Bilesigeliji janawer itlere aňdyrman adamy birnäçe gezek uzakdan synlapdy. Ony geň galdyran hem ekezlendiren zat adamlaryň gözlerinde ganhorlugyň, ýyrtyjylygyň ýoklugydy. Gaplaň gana suwsan, gan guýlan ýaly gyzyň gözleri ýaş ýarymka görüpdi.

Gyşyň ortsydy. Tokaýda birden-birden turýan syrgyn, gopýan hasarat äpet arçalaryňam bilini şartyldadyp oňurýardy. Awlara aw ýokdy. Diňe gaplaňlardan

başga ähli jandar gyrylyp gutaran ýalydy. Açlykdan ysgyny giden gaplaň çagalaram ölümiň bári ýandadylar. Şonda gaplaň çagalarynyň atasy tötänden öňynden çykan goňur aýy bilen garpyşypdy. Ara jan dawasy düşen bu garpyşygy çaga gaplaň demini alman diýen ýaly synlapdy. Ganhoruň gözleriniň nähili bolýandygynam ol şonda görüpdü. Ak gary gyrmyzy gana boýan mähnet aýynyň gözleri göz däl-di-de iki sany gan guýlan çukurdy. Atalarynyň hyrsyzlygam, rehimsizligem aýyňkydan pes däl-di. Uzaga çeken söweşden soň içegesi çogan atalary ölüpdü. Gaplaňy ýeňip söweş meýdanyny taşlap gidip ugran, alkymyndaky ýogyn damry ýolunan aýynyň üstüne ene gaplaň zyňypdy. Şol pursat enesiniň gözleriniň ýowuzlygyny gaplaň hiç unutmady. Ene gaplaň sähel salymda ysgyny giden janaweriň läşini seripdi. Atalarynyň ganyna galan aýynyň eti olary şol gys açlykdan ölmekden halas edipdi.

Emma adamyň gözündäki ýumşaklyk, gorky gaplaňyň düşnükli dünýesini bulambujar edýärdi. Gözi ürkek keyigiň gözünü ýatladýan ynsanyň elindäki taýaklarynyň ot syçradýan gözlerinden welin, daşyndan gorky-ürküni bilýän däl-dir diýdirýän arslan eýmenýärdi. Onuň gözünden ot çykanda asmanda uçup barýan guşuňam ýere patlap gaçyşygy gaplaň haýran galyp synlapdy.

Telim ýola ýerini üýtgeden janawer ysynyň özüni satýandygyny aňdy. Ol gyssanjyna saglap akýan derýa urdy. Emma gaplaň ysyny derýada aýryp bilmedi. Garny dok ýyrtyjy yzarlanmadan ýadap ugrady. Adamlar ony agaçlaryň seýrek ýerine kowýardylar. Aýaklarynda ysgyn galmadyk ýadaw gaplaň gizlenmegiň peýdasynyň ýokdugyna düşündi. Adamlaram göründiler. Olar on-onki bardylar, ellerinde-de gozünden ot çykýan taýaklary. Gaplaňda gaçara güýç galmandy. Guýrugy ýamzynda kysmatyna kaýylam bolsa, bir sagyna, bir soluna hyňranýan gaplaňyň ýanyna arkaýyn ýakynlaşar ýaly däl-di. Emma adamlardan biri göni onyň üstüne tarap gaýtdy. Tokaýyň soltany garpyşyp öljegine begenýän ýaly özüne golaýlaýan adamy görüp ädimini haýallatmady. Dogrusy, şeýle-de zordan ýöreýän, daljygan gaplaň mundan beter haýallasa durbermelidi. Içiňden geçip barýan ýiti nazaryny beýlekilerden saýlanyp gaýdan adamyň gözlerine diken gaplaň ýene haýran galdy. Ol gowuşgynsyz ädimler bilen gelýän adamyň gözlerinde diňe gorkyny görýärdi. Beýle adam neneň kastyňa çyksyn. Üstesine onuň elinde ot saçýan taýagam yokdy. Daşygalyp nätjegini bilmeýän ýyrtyjy bilen bir ellerine letde oran adamyň arasy barha gysgalýardy. Gaplaň bir zyňsa adamyň iç-goşuny çogduryp biljek aralyga ýakynlaşdylar. Bolýan zatlara hiç düşüni bilmeýän gaplaňa ýekeje düşnükli zat eli boş adamyň özüne gitdigiçe ýakynlaşýandygydy. Şonuň üçin ol garşysyndaky adamyň hereketini sypdyrmajak bolýardy. Olaryň ikisiniň hem ädimleri şeýle bir ýuwaşady welin, edil duran ýalydy. Islendik pursat olar garpyşsalar garpyşaýmalydylar. Gүjүkleriň halkasam adam ýakynlaşdygyça gysylýardy. Emma gaplaň olara üyränmem diýenokdy. Hatda ol beýleki adamlary

hem unudyp diňe garşysyna çykan kişiniň etjek hereketine garaşýardy. Birden ol adam ýere ýüzin ýatdy. Nämäň nämedigine düşünmedik gaplaň sakga durdy. Elleri torly, ünsi özlerine çekdirmän assyrynlyk bilen daşyny alan adamlar aljyrap, özüni ýitiren janawer duran badyna onuň üstüne tory bir adam ýaly zyňdylar. Adamlaryň oklan tory gaplaň çapalndygymça möýüň kerebi ýaly beter daşyna dolaşýardy. Uýluklary sandyrap, hereketleri haýallan adamlar göz açyp ýumasy salymda düýbinden üýtgediler. Olar biri-birlerine gygyryşyp, çalasyňlyk bilen toryň tanapyny çekýärdiler. Nämäň-nämedigine düşünmän gorkusyna demi tutulan gaplaň urunýardy, toruň berk tanaplaryna agyz salýardy. Adamlaryň ala-galmagal bolşup toruň daşyna üýşüşleri olary itlerine meňzetdi. Olar edil itleri ýaly biri-birine gezek bermän, diňlemän goh turuzýardylar. Gaplaň ýerli-ýerden çekilýän toruň içinde nädip sähel wagtda güýlünen ýaly bolanyny duýman galdy. Tor onuň daşyma şeýlebir aýlandy welin, gymyldamaga maýy galmady. Häzir agzy berk daňylan toruň içinde dişlerini syrtardyp ýatanyň sähel wagt mundan öň äpet gäwmişi agdaran gaplaňdygyna ynanar ýaly däl. Bu bolup ýatyşyna has-da ynanmaýan, töweregine geň galyp seredýän gaplaňyň özüdi. Ýa-da ol gaýda-gaýmagallaşyk bolup ýören adamlary nädip özüne duşman saýjagyny bilmän geň galyp bakýardy – bilmedik. Onuň atasyny öldüren duşman hakyky duşmandy. Emma ynsanyň duşmanlygyna welin mert janawer ne ynanyp bilýärdi ne-de düşünişip. Onuň güjüklerinä-rä duşman adyna-da mynasyp görmeýärdi. Ynsanyň duşmançylygam, häzir ony öldürmeýsem gaplaň üçin geňdi.

- Sygarmyka bir?

- Sygar, sygmasa gysylyp durar. O hasam gowy. Hany boluň götereliň.

Adamlar toruň ýokarsyndan berdaşly taýak geçirip, her tarapyna baş-alty adam bolup göterip başladylar. Ýerden üzülýänini duýsa-da başyna nämeleriň gelyänine düşünmeýän haýwanyň diňe hyňranmaga güýji ýetýärdi. Şa bolup gezen tokaýynyň içi blen ony ýesir edip alyp barýardylar. Toruň içinde aýaklaryny dik ýokaryk edip arkan ýataşyna hallan atyp barşyna janaweriň gözi şahadan şaha bököňän belka düşdi. Perişan halyny çymçyk ýaly haýwanjykdan gizlejek bolýan ýaly gaplaň ýygryldy. Adamlar ony göterip ýola çykardylar. Maňlaý derlerini sylyşyp çilim otlandylar. Tutan awlaryndan ep-eslije pul gazanjak dogumlanan adamlaryň keýpi kökdi.

- Bäh, muň maslygam şunça adama ýük. Üç ýüz kilär-ä bardyr.

Köp garaşdyrman üsti kapasaly maşynam geldi. Adamlar «Sen galdyr-da, sen aşagrak goýber» bolşup, gaplaňy depesi açyk dar kapasa saldylar.

- Indi tory hiç ýerini agyrtman alyp bilsek...

Awçylykdan çaga ekleyän bu adamlar işleriniň ussadydylar. Olar toram gaplaňy ynjytman daşyndan sypyrdylar. Kapasa gaplaňy tor ýaly gysmasa-da, şeýle bir daşyny gurşap durdy welin, hatda janawer yzyna-da aýlanyp bilenokdy. Urunara,

çapalanara-ha asla maý ýokdy. Şonda-da ahmyrly haýwan gözenege agyz saldy, emma demir diş öterden berkdí. Gaplaň kapasa sygsa-da bolup ýören zatlar kelleçanagyna sygman beýnisiniň içinde ondan oňa urunýardy. Kelleçanak kapasadanam berk bolmaga çemeli - olam ýarylmady. Ýyrtyjynyň gujurly göwresi, ýüreginiň gaýduwsyzlgy bir wagt ýeňilenini boýun alypdy. Arslan ýürek towşanyňky ýaly tirsildär diýseler ynanmak kyn, ýöne ynan-ynanma şeýle batyr ýürek tirs-tirs edip durdy. Gaplaň ähli gaýraty kellesindedir öýtmeýärdi, emma şeýle eken - ol hem ýeňilenini iň soňunda boýn aldy. Janawer ýene demiri dişledi. Ýok, arslan diri ýeňilmeýär. Muny oňa atasy öwredipdi, tokaý öwredipdi.

Adamlar ýabany haýwany töweregi birahat etmasin diýip üstüni çadyr bilen örtüder. Demigmez ýly diňe aşakda bir sere ýaly ýeri açyk goýdular. Töwerek ýagty bolsa-da hiç zat görüp bilmeýşine gaplaň düşünmeýärdi. Bir tarapdanam ol indi ne halyny tokaýa jar etjek belkanyň, ne-de düşnüksiz hereketleri bilen gaýda-gaýmalaşyk bolup ýören adamlaryň görünmeýändiginden rahatlandy. Onuň daşyny çadyryň ümür-dumanyň reňkine meňzeş çal reňkli reňksizligi gurşapdy. Bir gün däl, iki gün däl indi üçülenji gün ilki maşynda soň otlyda bir durşuny üýtgetmän aç-suwsuz duran arslanyň içinem ýuwaş-ýuwaşdan reňksizlik gurşady. Jeňnel oňa arslandygyny öwreden bolsa, bu reňksiz reňk gussaň nämedigini öwretti. Ol mawlap bilenokdy. Aglap bilenokdy. Jeňnel ýyrtyjylaryň ýyrtyjysyna her hili agyr günlere, açlyga horluga döz gelmegi öwretse-de, güjüklemäni öwretmändi. Oňa dar ýerde gussa ýar boldy. Ol gaplaň bolany üçin ümmülmez tokaýda-da ýalňyzdy, häzirem, megerem, şonuň üçin ýatyp, aýaklaryny uzadyp, gerinibem bilmän dimdikligime reňksizlige, ýalňyzlygyň reňksizligine çümüp durdy. Arlasa tokaýy titreden arslan, nalamany bilse, mümkin, arşy titrederdi. Şonda-da nalamak arslana aýpdy. Ýeňilen, biçäre arslana-da aýpdy.

Gaplaň gussasyna çümüp dursa-da galyň çal çadyr bilen örtülen, içinde näme barka diýdirip, görende bilesigelijilik oýarýan geň kapasa duranokdy. Tokaýyň şirin aýdymyndan, täsin sazyndan nam-nyşan galmady. Indiki eşidýän sesleri oňa ýat hem ýakymsyzdy. Ony eýläk-beýläk, öňe-yza çaýkaýan maşynyň bir peselip, bir güýjeýän gürrüldisi ömründe eşden sesi dälidi. Soň otlynyň şakyrdyk-şakyrdyk edip soňy gelmejege meňzän ýürege düşgünç bir sydyrgyn şakyrdysy gaplaňyň gussasyna saz bolupdy. Bu şakyrda görä ýaýkanyp durmakdan iren janawer irginsizlikden irip kä wagt irkildigi derrew düşünde jeňnelinde aw edýärdi. Awuna zyňanda-da tisginip oýanýardy-da esli wagtlap özüniň nirededigine düşünip bilmeýärdi.

Soň gaplaňy uçara ýüklediler. Gulagyňy gapyp barýan sesiň içinde birden birden asmandan aşak oklanýan ýaly demi tutulyp, hopugyp gidýän biçäräniň aýaklary göwresini götermän saňnyl-saňnyl edip başlady. Töwerek diňe güwwüldidi. Ahyry ol aýylganç sesem kesildi. Şäheriň haýwanat bagynyň işgärleri ony garşyladylar.

Kapasasyny ýörite ýük düşürji kran biln göterip maşyna mündirdiler. Emma janawer haýwanat bagyna eltilip ýere düşürilýänçä üstüniň çadyry aýrylmansoň bu derejelerden bihabardy. Ol adamlaryň galmagaly bilen itleriniň sesini kân bir tapawutlandyrmasa-da oňa hiç öwrenşip bilmeýärdi. Aç-suwsuzlygyndan ysgyny gidip aňkasy aşan ýaly bolan gaplaň bu seslere biygtyýar üşerilýärdi. Daşynda bolsady, bu seslerden dynsa bolýa menzil-menzil ýoly durman aşardy. Adamlar ýene uly goh boluşyp dar kapasany itiň ýatagynadan ulurak, kepbeden kiçi bir tarapy giň kapasa acylýan hütdügiň agzyna eltdiler. Gaplaň şol sümelgeden geçip ýaşamaly mesgenine barmalydy. Çadyry galdyrdylar. Her kim näçe gündir garaşylan, gyzył pul berilip ýörite tutdyrylyp getirdiln gaplaňy ýakyndan görjekdi. Hatda merkezi gazýetleriň birinden ýörite habarçy hem suratçysyny yzyna tirkäp gelipdi. Emma özleri bilen boýdaş, ýiti dişleri gözenegiň aňyrsyndanam çeýnäýjek ýaly görünýän hyrsyz ýyrtyjyny görenlerinden adamlar yza çekilenlerini duýman galdylar.

- Seresap boluň! Suwy taýýar et. Kapasaň agzy açylar welin suw sepersiň.

Taýýarmyň?

- Men taýýar başlyk.

- Aç! Sep! Suwy serp diýýän, aňkaw.

Gaplaňyň kapasasy açyldy. Suw sepmeli kişi aljyrap, büdräp bedreleriniň birindäki suwy ýere dökdi. Ikinji bedre-de agdarylmanka haýwanat bagynyň müdiri oňa ýapyşdy. Ol suwy garaňky sümelgä girmäge ýäýdanyp duran gaplaňyň üstüne serpdi. Gaplaň alagaraňky hütdüğe urdurlyp girdi.

- Ýapyň!

Symelgäň demir gapysy şarkyldap ýapyldy. Boş galan kapasany gören adamlaryň süňni gowşap, uludan dem aldylar. Gaplaň bolsa garaňky ýerde eglenmän ýagta atylyp çykdy. Nähili giňişlik. Erkinlige çykandyryn öýden janawer gözenege tas özümi urupdy. Emma daşary, erkinlik bilen arada demir gözenek bardy - dişläp goparardanam, urup ýykardanam berk gözenek.

Niçigem bolsa, daşary görünýär. Ol çykmagym üçin görünýändir. Ýogsa görünmezdi ahyryn. Munuň bir çykalgasy bardyr.

Ýok, hiç ýerinde çykalga ýok. Bu-da bir tor. Ýöne gysyp duranok. Ep-esli ýere selkildäp gidip bilýän.

Birden gözüm bir burça oklanan läşe düşdi. Oňa topuldym. Muň sowukdygyny, gysyň günü gara gömlen ýaly. Ganam ýok, gurap gidipdir. Ýazyň günü bu näme üçin beýle sowukka? Ýöne maslyg-a däl. Öküzüň läşine meňzeyä. Oňurgaň ýüzüniň ýumşak eti sypyrlyp alnypdyr. Agyzdan galan. Şagalyň şamy. Ýarsy ýok läşi taşlap beýläk gitdim. Öz tutmadyk awymy, öňüme oklanany iýmäge namys

etdim. Ondan aç ölenimem gowudyr. Ölüşim göz öňüme geldi. "Mert öldi" diýerler. "Arslan diýip şuňa diýäýseň" diýerler. Her guýruk bulaýan güjüge beýle ölümiň eýgertmejegini isleseler-islemeseler boýun alarlar. Ýeri mert öldü diýdiler-dä soň näme? Soň ýaňky tarypyňy ýetirenleň biri aýagyňdan, beýlekisi uzyn guýrugyňdan tutup, süýröp giňişiräk ýere çykararlar-da gymmat bahaly deriňi soýmaga durarlar. Soň onam birine satarlar. Sen şonda özüňden deriň gadyr-gymmatynyň has ýokary ekendigini bilersiň, hem muňa haýran galarsyň. Bilersiň, ýöne bileniňden peýda bolmaz.

Ýene ýatan läşe topuldym. Ýok, ölmerin, ölmejek bolaryn. Özüm, tutuş dünýäm tussag bolsa-da işdäm açyk. Onda-da gaplaň işdäsi. Men iýmeli. Agyzdan galanam bolsa iýmeli. Iýmesem ölerin. Iýmeli. Sowuk eti kesek ýuwudan ýaly özüme zor edip ýuwutmaga durdum. Buz ýaly et gyzylödegimi dilip, yzarlap, aşak gidýärdi. Esgä dönen etde tagam-tagsyr ýokdy. Agzynda doňy çözülip suwjarýan ete ýüregim bulandy. Iýen iki-üç lukmam yzyna gaýtjak boldy. Emma olary ýene ýuwutdym. Şuny şu wagt iýmesem, ertirem iýmerin, birgünem. Gün geçdigiçe ýüregim beter bulanar. İşdäm kesiler. Men öz-özümü öldürerin. Ejize ýaraşar beýle iş. Kapasada bolsamam, kapasadaky arslandyryn. Gapana düşen syçan dälidirin. Gaplaň göwrämi saklamaly, gaplaň işdäsi bilen iýmeli. Men tokaýda gany sarkyp duran täzeje etden doýup, gapdalynda lezzet bilen gerinip ýatyrkam başyma şeýle günleň düşjegini bilemokdym, şu günem ertir näme boljagyny bilemok. Bilýändirin öydüp janyma kast edip bilmen. Torda güýlünip ýatyrkam daram bolsa aýak üstünde durup bolýan kapasa düşdüm, häzir has giň ýere saldylar, ertir mundan çykaryp, näme etjekleri belli däl. Göwün aldamak buza dönen doň eti ýuwudandan gowurak ýaly. Göwnüňi aldamaly, aldanmaly, emma ölmejek bolmaly. Ölmejek bolmaly. Ölmäni kim başarmaýar, ýaşamakda bar iş.

Dyrnaklam topraga batanok. Aşagym daş. Suwam bar eken. Şu wagta çenli görmändirin. Adamlar şular ýaly gapda güjüklerini ýallaýardylar. Niçigem bolsa suwdan-a gandym. Çeşmäňkiden tagamy başgarak bolsa-da derýa suwundan arassa. Ýuwaşadym, eger ýuwaşap bilýän bolsam. Indi yzyna, jeňneliň içine goýberseler namysymdan ölerin. Adamlar näme üçin meni öldürmeýärkärer? Näme üçin meni ýallaýarkalar? Näme etseňem gaplaňdan güjük bolmajagyna olaryň aklyly çatmaýarmyka? Öldürmeýän bolsalar goýberjekdirler. Bir ýerde çykalga bardyr. Suwy görmeýşim ýaly görýän dälidirin. Kapasaň ähli ýerine ýene bir gezek aýlanyp çykdy. Seňkilläp ýörseň ünsüň sowulýar. Edil üstüne çadyr bürelen ýaly däl.

Gözenegiň aňyrsynda üç sany agaç ösüp otyr. Olar tokaýda görýän agaçlaryma meňzänok. Boýlary pes, ýapraklary selçeň. Olaň şahasynada ondan-oňa gonýan guşjagazlaram birhili. Olaryň saýraýşam geň - iki sapar jürk-jürk edýä-de oňaýýarlar. Bolany. Şonda-da özlerinden hoşal. Megerem, olar bilbiliň sesini eşden

däldirler? Olar näme üçin tokaýa uçup gitmeýäkäler? Gidesleri gelmeýän bolsa ganatlaryny maňa bersediler... Gaharyma ýene doň ete topuldym. Kime, nämä gaharlanýanymy welin bilemok. Gözüme ilen zady çeýnäsिम, tüýdüm-tüýdüm edesim gelýä. Iýip bolsady öz etimi gaşymy çytman çeýnärdim.

Şeýdip gün aşdy. Adamlar birnäçe gezek gelip, seredişip gitdiler. Doň et eredi. Erese-de tagamy artmady. Gije tanyş haýwanlarymyň sesini eşitdim. Mümkün gulagyma gelýändir. Uklap bilmedim. Ikilenji gije irkilen bolmagym ahmal. Ýene aýgyp başladym. Tokaýda hepdeläp aç gezerdim, açlygymy kän bilmezdim. Aw edesim gelýär. Keýik sürüsini yzarlap, jeňhelden-jeňhele selpesedim. Sürüniň ygyna geçip, ýapyrlyp, bagrymy ýere berip, demimi alman çete çykan tekä ýakynlaşdym. Bir... iki... üç... dö-ört... baş! Arlap awuma atylsady - bir düwülip ýazylsady. Soňam keýigiň terje etinden doýup, penjelerime siňen, ýylsý gitmedik gany ýalap ýatsady. Gün dogdy. Günüň dogşy görnenok, ýöne şöhläň düşüşinden aňdyrýar. Gün arka tarapymdan dogýar. Ýaşanda-da doly görnenok, ýöne şöhesi kütelende bir meýdan görünýär. Soň agaçlaryň, ynsanyň salan kapasa meňzeş jaýlarynyň aňyrsynda ýitip gidýär. Maňa jeňnelimden ýadygärlilik diňe Gün, bir bölejigi görünýän mawy asman, gijelerine-de Aý hem ýyldyzlaryň bir bölegi. Şalyk süren tokaýymda iň az ähmiýet berenlerim siz bolmaly. Şonda-da menden öýkelemänsiňiz, yzymdan galman gelipsiňiz. Eý, Täze dogan Gün! Sen häzir meniň mülkümem görüp duransyň, geplesene, görünsene, dymmasana, gürrüň bersene! Ýa soltansyz galan ýurt weýran boldumy? Tebigatyň sazyna arslan sesim goşulmansoň ol owaz ugur-utgasyz galmagala öwürildimi? Sen aýt ilime, men ölemok, men diri. Başardygyndan arslan adyma ysnat getirmejek bolýan. Ejizlämok. Gözümden damýan iki damja ýaşam hiç kim görmez. Gözlerim sizi göresi geleni üçin çala nemlenýär. Muňa ejizlik diýmäň. Ynha bararyn, görersiňiz - dişlerimiň, dyrnaklarymyň şol öňki ýitiligi...

Adam görüldi. Ol suw sepýär. Suwa penjämi urýan, gelýän tarapyna topulýan. Peýdasy ýok. Ynsan gözenegiň aňyrsynda. Gulaklaryma suw girýär. Çekilmesem boljak däl. Adam meni suw bilen sürene kowýan ýaly. Hawa ol sürene saljak bolýar. Giräymesem... Suwdan-a halas bolaryn. Sürene girenim bilen yzym şakyrdap ýapyldy. Garaňky, dar hem pessejik gowaga meňzeş sürende çar tarapym ýapyk galdym. Ýok! Yzma çykjak boldum. Süreniň agzy agyr demir bilen mäkäm ýapykdy. Şonda-da arlap özümi urdum. Kemtersinden gymyldamadam. Ötük açylmansoň alty tarapyma aýlanan beton diwary penjeläp çapalandym. Dyrnaklarymyň biri döwüldi. Bu garaňkylykdan öz güýjüm bilen çykyp bilmejegime gözüm ýetip haşlap oturdym. Döwlen dyrnagymdan akýan gany ýaladym. Öz ganym bolsa-da gan agzyna tagamly geldi. Penjäm syzlap agyrýar. Törpi ýaly dilim degende dyrnaklarymyň agyrysý yüregime dökülýär. Kapasa adam giripdir. Suwuň sesi onuň sykylygyna garyşyp eşdilýär. Derleýänmi ýa-da

üstümden guýlan suwdanmy galyň derim myžžyk, ýüzünden damjalar syrygýar. Ynsan menden näme isleýärkä? Beýle-de manysyzlyk bolarmy? Men ynsana bir gezegem azar bermedim. Gaýta onuň ekinlerini zaýalaýan ýekegapanlary awladym. Ýagşylyga ýagşylyk etmek haýwana-ynsana kanun dälmi näme? Ýok, ölmen! Indi tokaýyma gaýdyp barmajak bolsamam, näme üçin ýaşýanymy bilmesemem ölmen. Adamyň menden näme isleýänine ahyry düşünerin. Onsoň ol meni jeňnelime goýberer.

Adam çykaýdy öýdýän. Suwuň şapyrdysam, sykylygam kesildi. Demir gapy şakyrdap agyr açyldy. Sürenden atylyp çykdy. Kapasamy suw bilen arassalapdyrlar. Läşem oklapdyrlar. Dyrnagymyň döwülenini unudyp doň ete penjämi urdum. Agyrsyna penjämi läşden çekip alanymy duýman galdym. Ýarama ýyly demimi tutdum. Janymyň ýangyjyna läşe hyňranyp, agyz saldym. Alyn dişlerim buzdan geçen ýaly doň etden gyjyrdap geçdi. Iki lukmany aýnagýýk ýuwudan deý ýuwutdym. Öňki ýaly ýüregim bulanyp durmady. Işdäni, tagamy ýada salman iýdim. Süňňüme argynlyk geldi. Dury suwdan ganamdan soň agyr uky basdy. Dünýäni unudyp uklamanyma, gör, näçe gün bolandyr. Tora düşen günümde bäre gözümi ýumar-ýummaz tisginip oýanyp, özümiň nirededigime düşünişip bilmän, kelläme taýak degen ýaly bolup ýörşüm. Birden uka gitdim. Şol tokaýyň selçeňlän ýerinde itleri bilen daşymy gabap, üstüme gaýdan adam ýene görüldi. Onuň bir elinde gamçy, bir elinde otly halka. Ol gamçysyny ýere urup, otly halkadan böküp geç diýip yşarat edýär. Men hyňranyp bökmejek bolýan. Ýok, otdan gorkamok, ýöne men ejemiň süýdünden aýrylalyň bäre diňe öz islänimi edip gezen jandar. Indi gel-gel çymçyk ýaly adama boýun bolup, oda bökerinmi?! Onsoňam näme üçin hökman otly halkadan bökmeli? Munuň manysy näme? Adam näme üçin öz oňaryan, peýdaly işimi etdirmän, alasamsygyň ýumuşyny buýrýar? Meni masgara etmek isleýän bolaýanda-da ondan ynsana näme bähbit barka? Adamdan howum pes. Näme üçin onuň üstüne semiz doňuzyň üstüne zyňan ýaly arlap zyňyp bilemok?! Otdan towusmasam günüme goýjak däl. Bir zyňamda halkaň içinden geçdim. Adam hoşal boldy. Maňa bir lukma gany sarkyp duran täzeje et berdi. Soň ýene gaýtalamagymy isledi. Gaýtadan bökdüm. Ýene bir lukma iýdim. Adam ýene "Bök!" diýdi. "Bu manysyzlygyň soň ýokmy?" diýip hyňrandym. Ynsan jogap ýerine gamçysyny ýere urup ýakymyz şarpyldatdy. Bu jogaba düşünmesemem adamyň otdan bökmegimi isleýänine düşündim. Manysyzlykda-da bir many bardyr-da. Bökmeli bolsa bökeýin, garnymy bir ganly etden doýuraýyn. Birdenem nädip gaharymyň gelenini bilemok, oda däl-de adamyň üstüne zyňdym... Zyňanym bilenem hopugyp oýanypdyryn. Men haş-haş edip dem alýadym. Ýüregim gürsüldäp, kükregime sygmajak bolýady. Gün günorta bolup gidipdir. Töweregimde şol bir görnüş üýtgän zat ýok. Düşümde iýen lukmalarymdan hyllygym akyp gidipdir. Özüme, biçäreligime

şeyle bir erbet ýigrenç döredi welin, sürene kürsöp uranymy bilmändirin. Şeýdip günler geçiberdi. Indi aw edemok. Inçejik aýaklary kã wagt ýere degip gidýä diýäýmeseň ýerleýläp uçup barýan keýigi kowalap, düwülip ýazylamok, her zyňamda ep-esli ýeri aşamok. Günaşa berilýän doňan sygyr etine öwrenşip gitdim. Adam gelip üstüme sähel suw syçratddygy düşünişip, sürenime girýän. Tä ýatagym arassalanyp, demir gapy açylýança ses-üýnsiz garaşyp ýatýan. Gapy açylan badyna oklanan läşe okdurylýan. Derrew ony iki öň aýagymyň arasyna alýan. Indi ganly etiň tagamy, lezzeti diýen zatary bilemok. Diňe ölmezlik üçin iýýän, mümkin hakykatdanam iýýänim üçin ölyän dälidirin. Hereketsizlik meni semretti. Kapasaň o başyndan o başyna çenli ylgasamam derrew daljygýan. Tokaýda soltandym, bu durmuşymam soltanyňka meňzeş. Sykylyk çalmagy gowy görýän bir adam ýörite hyzmatymy edýär. Iýjegim agzyna gelýär, ýatagym arassalanýar. Tebigatyň aýdymynyň ýerine gussamyň sazyny diňleýän. O-da kãmahal. Indi ençeme ýyldyr şu dar mesgende ýaşasamam ne durmuşymyň manysyna düşünişip bilýän, ne-de adamlaryň maksadyna. Ynsan meni öldürjek bolsa bir wagt öldürip bilerdi, emma öldürenok. Munuň üçin adama minetdaram bolup bilemok.

Günleriň bir günem ýanyma owadan, nãzli gaplaň gyzyny saldylar. Biz derrew biri-birimize öwrenişdik. Durmuşym üýtgän ýaly boldy. Ýeke özüme dar bolýan sürenimde ikimiz gysmyljyrap ýatagymyzyň arassalanaryna garaşýas. Sürenimiň gapysy açylany bilen atylp çykýan-da gözeli gaplaň doýup aýrylýança gapdalynda ete dyrnagymam degirmän durýan. Ol ganly etiň nämedigini bilenok. Doň etem işdä bilen iýip boljak eken. Men oňa tokaýym, aw awlaýşym barada gürrüň berýän. Gözelim ömründe bir gezegem jeňneli görmändir. Aw awlamak diýlen zady asla bilenok. Muny oňa ejesi öwretmändir. Ol kapasaň içinde dünýä inipdir. Menden tapawutly ýeri hiç gussa batmaýa. Bir çykalga bar bolaýmasyn diýip aýlanmaýa. Gaýta "Bu ýerden çykyp nirä gitjek?" diýýä. Erkinligiň, gaplaňdygyňy duýmagyň lezzetini bir gezegem datmandyr. Bu öýi oňa dar görmenok. Meň bilen oýnaşsa, basalaşsa şoňa-da hoşal, hezil edýä.

Daşarda gar ýagýa, penje-penje gar. Ýelem ýok, beýle ýalap barýan sowgam ýok. Oňa "Şular ýaly howada, arkaňda gar tozgalaryny eredip tokaýda bileje gezsedik" diýýän. Ol bolsa ýüzüme jänkerlip, "Näme bar ezilip, üşäp?" diýýä. Meniň bolsa bu täsin görnüşden gözüm doýmaýa. Şu wagt jeňnelimiň görkünü ýanynda deýin görýän. Gary peşäp-peşäp, üstünden sowuryp-sowuryp, soňam togalanyp-togalanyp agnasadyň...

Mahal-mahal oňa gözüm gidýä, birdenem nebsim agyrýa. Düýn ol "Çagamyz bolar" diýdi. Muňa näme jogap berjegimi, gynanjagymy, begenjegimi bilmedim. Ol çagalaryma nädip aw awlamany öwretjekkä? Kapasada dünýä inen, ejeleri ýaly erkinligi, özleriniň gaplaňdyklaryny, jeňneliň arslanydyklaryny bilmejek, aw awlamagyň lezzetini duýmajak, ýylysy gitmedik eti ömürlerinde bir gezejigem

dadyp görmejek çagalara nebsim agyrdy. Hakyna seredeniňde bu näzenin gaplaňmy berin? Ullakan pişikden munuň tapawudy näme? Mundan boljagam birnäçe ullakan pişikler bolar. Olar hakykatdan hem düýşümde gören otly halkamdan böküp, adamyň berjek lukmasyna emenip seredip durarlar. Bu pikirlerimi gözelim bilen paýlaşybam bilemok. Onuň maňa düşünmejekdigi belli. Men indi ony ýigrenip başladym. Onuň dünýä inderjek çagalaryny bogup öldürmekden özümi saklap bilmen. Indi maňa bu kapasa dowzaha döndi. Ýanymdakyň her hereketi meniň gaharymy getirýär. Ol bolsa maňa näme bolýanyna düşünip bilenok. Urkaçy gaplaňa azar bermek zandymda ýok, ýogsa bir wagt onuň bokurdagyny çeynärdim. Olam indi menden sowady. Adymy "Ýabany" diýip tutýa, "Gödek, terbiýe görmedik" diýýä. Biz indi biri-birimizi itden beter ýigrenýäs. Bahym onuň çagalary bolmaly. Megerem, şol çagalaryň üstünde biz iki duşman bolup garpyşmaly bolsak gerek. Edil kakam bilen aýynyň uruşy ýaly. Hernä beýle uruş bolmady. Ony şu gün adamlar alyp gitdiler. Biz hatda hoşlaşmadygam. Emma owadan urkaçy gaplaňdy. Daýaw, berdaşly hem näzenin. Maňa tokaýda duşan bolsadyň, seni ömrüm ötýänçä hemra edinerdim. Niçigem bolsa, ikimiz täsin günlerem ýaşadyk, gezen ýeriňde aman gez, manysyzlygyň manysyzlygynam bilmeýän ullakan pişijegim!

Ýene ýyllar geçdi. Orta ýaşdan aşyp, garrylyga gadam basdym. Jeňnellerim, aw awlaýşym, näzenin urkaçy gaplaň - bularyň bary düýşüme girmesinem goýdy. Indi asla düýşem göremok. Men düýşlerden yüz öwürdimmi ýa-da düýşler menden öýkeledi - bilmedim. Günlerim boşluga gaçýan mysaly. Özümem boş günlerim bilen boşluga gaçýan ýaly ýaşayan. Manysyzlyk boşlugynda unudylan kimin. Uklamda oýa, oýakam ukuda. Soňky döwür özümiň gaplaň bolup doglanymy ýigrenip başladym. Hakyna seredeňde welin, näçe ýyldyr özümiň gaplaňdygymy hem duýamok. Hatda oklanan läşe-de endigime görä topulyp bilemok. Iýmäge baryňçam doň et eräp, suwy akyp gidýär. Onsoň ony sakgyç çeynän ýaly çeyneýän. Mende gaplaňlykdan nam-nyşan galmady. Ýekeje alamatym, ala, zolak-zolak derim diýäýmeseň. Bu deriden bolsa öläýmesem çykmak ýok. Men soltanam bolup gördüm, ýesirem. Soltankam ýalňyz başym - ne dostum bardy, ne-de ýakynym. Tokaýyň ähli jandary meni göreninden görmänini gowy görerdi. Çünki meni görmek - ajalyňy görmek bilen des-deňdi. Meňem olary göresim gelip gözüm-gaşym çekip barmazdy. Meň betbagtlygym her haýwandan gaplaňlyga garaşyadym. Arslan häsiýetiniň bolsa diňe arslanlarda bolýany üçin olaň hiç birinem özüme ýakynlaşdyryp bilmeýädim. Şonuň üçinem men ýalňyz. Tokaýyň ýeke sergezdaný, erkin soltany hem ýesiridim.

Ýesirlikdekäm welin, özümiň soltandygymy has ýiti duýdum. Sebäbi ýesirlikde geçen her günüm soltanlygymy syndyrmak üçin synaglar bilen geçýä. Ýesirliğin ejiri bilen her gün edil kakamyň aýy bilen garpyşyşyndanam beter garpyşyadym.

Kakam duşmanyna ýara salyp bilýädi. Men welin, görünmeýän, düşüniş bolmaýan, hatda duşmandygynam anyk bilip bolmaýan duşmana gaýtargy bermän diňe urgusyna döz gelmeli bolýadym. Indi soltankam ýesirmidim ýa-da ýesirkäm soltan özüňiz görüň.

Bir günem... bir günem meni ýene darajyk kapasa saldylar. Oňa nädip girenimi bilmedim. Adamlaryň goh-galmagaly, suw serpmeleri meni geň galdyrdy. Sebäbi süreniň agzy ýapykdy. Suwdan gaçyp eýläk-beýläk urudym. Bular indi garry göhertden näme isleýärkä? Birdenem süreniň agzy açyldy. Kürsöp içine urdum. Haýran galaýmaly, süreniň garşy tarapam açykdy. Giren ötügim şakyrdaç ýapyldy welin, önümde dörän açyklyga özümi nähili oklanymy bilmedim. Şol bada-da ol ötügem ýapyldy-da, dar ýerde galdym durberdim. Adamlaram muny görüp gykylyklaryny goýdular. Edil şol ýaşkam salynan kapasam. Ýekeje ýylam geçmedik ýaly. Üstümi ýene şol çal çadyr bilen örtüldüler. Hatda wagtam şol öňki wagt - ýaz pasly. Adam indi näme hyýala mündükä? Tanyş çaykamalar, tanyş sesler. Gürrüldi. Şakyrdyk-şakyrdyk edip ýöreyän, ýadamaýan, irmeýän ýüregysgynç ulag. Bary tersine bolup geçýär. Pelegiň çarhy tersine aýlanýar. Ýüregimde kiçjik umyt oýandy. Men onuň ýüregimiň jümmüşinde haçanda bolsa bir gün oýanmak niýeti bilen haçan uka gidenini bilemok. Indi güwwüldisi gulagyňy gapyp barýan, asmana oklap-gapýan ulaga mündürseler, göni öňküje tokaýma barýan. Bilýärdim, ahyryn şeýle boljagyny. Bary tersine aýlanýar. Adamlar ahyry bir gün meni tutan ýerlerine eltip goýbermejek bolsalar, ýydirip-içirip saklap ýörmezdiler ahyryn. Näçe ýyl geçendir, ýöne tokaýy, onuň täsin howasyny, äpet agaçlaryny, guşlaryň sesini, ýel bilen ýaryş gurýan keyikleriň sähel şykyrda tisginişlerini... ählisini birin-birin syzýan. Ynha, dar kapasaň agzy açylar. Hiç başymdan aýrylmadyk reňksiz çadyram sypyrlar. Bu dünýede başyňy alyp duran zat ýok ahybetin. Bary geçýä. Depände pel-pelläp duran gulaty mysaly kyn günlerem bir gün uçýada gidýä. Başgaça bolup bilmez. Men gaplaň bolup doguldym. Ýene özümiň gaplaňdygymy duýaryn. Belki, gözelimem tokaýa goýberendirler. Eger şeýle bolsa, perzentlerimem görerin. Ejeleri başarmasa özümlara aw etmegi öwrederin. Arslan çagalaryny arslan edip ýetişdirerin. Bilýän garradym. Öňki bat indi mende ýok. Ýöne mesele onda däl. Meseläň ulsy kim bolup öljekdigiňde. Goý, men öz tokaýymda aw edip bilmän ajymdan öleýin. Ölemde näme?! Garrasaň, awdan galsaň ölersiň-dä. Menden öňki gaplaňlaram, soňkularam ölerler. Esasy zat arslan bolup ölsäm razy. Güwwüldem ýatdy. Açyň bahymyrak, soltan öz soltanlygyna soltan bolup ölmäge geldi. Ahyry dar agyzy açdylar. Okdurlyp, ähli galanja kuwwatymy jemläp, bat bilen atylyp çykdy. Emma... emma gözlerime ynanmasamam, ömrümiň köpüsini geçiren öňki mesgenime meňzeş, ýöne ondan ep-esli kiçi kapasanyň ortarasynnda durdym. Baş tarapym beton bir tarapymam demir gözenek. Burça-da läş oklapdyrlar. Kapasadan

alynyp, kapasa salynjak bolsam munça ýol geçmegim nämä gerekdikä? Sowuk, çygly betona bagrymy berdim. Etiň ýanyna barmadym. Ýene-de baryny täzeden başlap özüme "Iý, iýmeseň ölersiň" diýesim gelenok. Aslynda diýdimem bir diýmedimem. Şol eti iýsemem bir iýmesemem. Ölsemem bir ölmesemem. Muň daşam kapasa içem. Bu ses nämäň sesi? Beýle-de zarynlamak bolarmy? Gulagyma eşdilyämikä? Ýok, arka tarapdan, golaýdan gelýä. Menden beter gussa batanam bar eken. Oň uwlaýşyny. Bir adam galmagal edýär. Janawar sesini goýdy. Çyňsady. Bu it ýaly-la? Hawa, hakykatdanam it. Ony uwlany üçin eýesi urýa. Gүjүkden beýle zaryn aýdyma garaşmaýadym. Daşyndan görüp bir zat diýäýmeli däl-ow. Gүjүkde-de şeýle gussa bar bolsa meň aýdym aýdyp bilmeýänimem gowy zat. Gussa batma, köpek dost, biziň köpümüz geçip, azymyz galdy. Ynha, gelmesini islemedik, başarsak kowmak islän Ezraýylymyzam geler. Elimizden tutar-da alyp gider. Aýy bilen başa-baş urşup mert ölen kakamyň ýanyna bararyn. Ejemem bir wagt onuň ýanyndadyr. Olar meni gujaklap garşylar. Başyma näçe kyn günler düşse-de olaň ýüzüni ýere salmajak, gaplaň adyma gara getirmejek boldum. Başaryp bildigimçe ýeňilmejek boldum. Häzirem ýeňilendirin öýdemok. Ynsan henizem önüme läş oklap, aşagymy arassalaýar. Namarda hyzmat etmedim. Namart meň hyzmatymy edýä. Uwla köpek dost, uwla! Çyňsap ýaşanyňdan mert uwlap öleniň ýagşydyr.

Agşam düşdi. Aý-aýdyň gijede köpek dostumyň azatlyk aýdymyna goşup, gyrylyk sesim bilen arladym. Meň sesimi eşden köpegiň sesi sandyrady, emma uwlamasyny goýmady. Sag bol, köpden bäri beýle ýürekdeş söhbet etmändigim. Biz gowy gije geçirdik. Täze mesgenim öňkümden daram bolsa asmanyň has köp bölegi görünýä, gelim-gidimem ýok diýen ýaly. Bu ýere gözleri bilen iýäýjek bolup gözenegiň aňyrsyndan diňkesini dikip durýan adamlar juda az gelýä. Muň içini arassalaýanam sykylyklanok. Bu gün dördülenji gün. Gündiz läş çekelänimden soň, günortana çenli ýatyp ukymy alýan, gije bolsa köpegiň zaryn aýdymyny diňleýän. Häzirem garaňky süreniň agzynyň açylaryna garaşyp ýatyryn.

Süreniň agyr demiri ýokaryk galdy. Bu näme boldugy? Kapasamyň agzy açyk ýaly-la. Usulluk bilen baryp, ýarpy açyk gapa penjami çala degirdim. Gapy doly açyldy. Daşaryk ädimimi atman ilki kellämi çykardym. Yzyndan habarsyz hyzmatkär arkaýyn barýa. Onuň bir elinde sübsesi, beýleki elinde boş bedre. Onuň yzyna düşüp başladym. Ol bütün ömrüni meň aşagymy arassalamakda näme many tapdyka? Yzy bilen barybereýin, belki, bilerin. Adam meniň kapasamyň ýarsy ýaly, ähli tarapy ýapyk pessejik tünege tarap barýar. Megerem, bu onuň kapasasy bolmaly. Ol gapa ýetip barýarka birden meni gördi. Sähelçe salym doňan ýaly durup maňa seretdi-de, birdenem ýakymysyz gygyryp gaçdy. Ynsan seň gorkakdygyňy-ha bilýädim, ýöne beýle gorkaksyň öýtmeýädim. Näme üçindir ol

sümelgesine geçmady. Megerem, bu ýer ony gorardan ejizdir? Hakykatdanam şeýle eken, penjämi onuň gapysyna bir urdum welin şakyrdap gopdy. Tünege boýnumy uzatdym. Alagaraňky pessejik sümelgede ilki gözüme ilen oňurgaň ýüzüniň eti boldy. Oňurgaň etini hyzmatkär iýýän eken-ow. Agyzdan galany men däl, ol iýýän eken. Gapdalynda aňyrsy görnüp duran gapda suwuklyk bar. Ýadymda, tokaýda adamlar muny ürç edip içýädiler. Olaryň oturyp giden ýerlerinde bu ýylpyldawuk gaplaram köp görýädim. Adamyň jaýynyň ýanynda meniňki köşk eken. Munuň içiniň arassalanmanyna-da esli gün bolupdyr. Burnum ys alýan däldir welin, porsy ysa meňem ýüregim bulandy. Jaýa girmän yzma çykdy.

Aýaklarym tokaýdan gaýdalym bäre birinji gezek topraga degse-de, muňa ýüregim üýtgäýinem diýenok. Göräýmäge erkinlige çykan ýalydym, ýöne näme üçin muňa begenip bilmeýärkäm? Men munuň tapawudyny hem duýamok. Aňyrda meniňkä meňzeş kapasalar görünýä. Gözlerim meni aldaýarmyka? Ýa-da düýş görýämikäm? Ol kapasalarda-da maňa tanyş hem nätanyş haýwanlar. Meniň bolýan ýerimiň gadaljygynda goňur aýy bar eken. Gözenegiň daş ýüzünden boş ýatagymy synladym. Honha, şu günki iýmeli läş paýymam ýatyr. Suw ýalagymam doly. Gözenegiň aňyrsynda geçiren ýyllarymy göz öňüme getirdim. Näme üçindir ýatagym gözüme yssy görünýä. Goňur aýy yzky aýagynda çaykanyp maňa salam berýän ýaly hereketler edýä. Kakamy öldüren aýam şuňa meňzeşdi. Onyň gapdalynda ak aýy. Ol ýanyndaky çagasyny menden gorajak bolýa. Boýny uzyn aýaklaryndanam uzyn, kellesi mäşirik ýaljak Žiraf senem bärde miň? Keýik janawer, titreme. Daryşgnlykda saňa gaçara ýer ýok. Gorkma, gababalan keýigi tutup iýenimden doň läşi çekelänim abraýlydyr. Şagal, sen bärde näme işleýän? Men özümi gaplaň bolanym üçin gözeneiň aňyrsyna atandyrlar öýdýärdim. Ynsan meni şagaly edişi ýaly kapasa oklandyr öýtmeýärdim. Bu gulagy uzyn janawer meni görüp gorkusyna gan siýýär. Galpyldama, ýesirem ýesire degermi?! Bu ýeriň daşyny birmeňzeş eşikli adamlar aldylar. Olaryň hersiniň elinde-de gözünden ot çykýan taýak. Olaryň niýeti nämekä? Ol adamlar menden bir zad-a isleýäler. Olar meni kesekleýäler. Ýene biri taýak oklaýa. Adamyň töweregi ýaňlandyryan gaty sesi gelýä. "Atmaň! Beýleki haýwanlara okuňyz deger. Garaşmaly! Oňa azar bermäň, gaharyny getirersiňiz. Buýruga garaşyň!" Bu näme diýildigikä? Hiç ynsanyň diline düşünmän geçdim. Olaryň özleri bir biri-birlerine düşüniş bilýämikäler? Nirä gitsemkäm? Ýene yzma kapasama giräýsemmikäm? Ýüregime gorky gelýär. Tutuş ömrüme bir gezek şol gaty sesli güwleýän zadyň içinde ýokardan aşak oklananymda gorkupdym. Birem näzir gorkýan. Men düşnükli dünýäň jandary. Etimden ötüp süňküme ýeten düşnüksizlikden gorkup başladym. Düşnüksizlik hakykatdan-da gorkunç zat eken. Hiç zada düşünmesemem bütün ömrüme meni sypdyrman yzarlan düşnüksizligiň

nämedigine-hä ahyry düşünäýdim öýdýän. Men düşünüksizlige, bimarylyga düşünjek bolup şunça ýaşadym. Ahyam diňe onuň gaplaňam gorkuzyp biljek eýmenç zatdygyna düşündim. Ynha düşündim, bal günüme-de batdym. Emma şonda-da bilemok, saňa düşünmek gowumy ýa-da düşünmezlik? Men öňem düşünüksizligiň torundadym, häzirem şeýle. Ýöne indi, megerem, bary düşünikli bolar. Bahym bu hiç düşünip bolmaýan manysyzlykdan halas bolaryn. Soňky nokadym golaýlap gelýän ýaly. Alma gözli Lama arkaýyn bedäni iýiber. Men seň ýatagyňa girmerin. Gorkma. Köpek dostum zaryn aýdymyna başlady. Onuň ýanyna baráýyn. Görüşmesek hoş galyň, kowumdaşlar! Zaryn owaz meni ýanyna çagyryr. Şagal, bar sen bir çyk, urunan bolup durma. Penjämi bir uramda şagalyň keteginiň agzy açyldy. Gury awunany boldy, şagal daşyna çykmady. Barýan köpek dost, barýan. Gör, seni çetde daňypdyrlar. Ýene adamyň gaty sesi eşdilýär. "Ünsli boluň, gaplaň bagyň çykalgasyna ýakynlaşýar! Atyň!" Demir taýaklaryň gözi ýanyp başlady. Duruň, bigünä köpegi bir atmaň! Ah dost, men sebäpli öldüň! Boýnuň tanaply öldüň! Menem ölýän. Bu manysyzlykdan hemişelik halas bolýan. Aýdymlaryň üçin sag bol, köpek do...

Doňbagyr

(Hekayá)

Leýli indi 45 gündir işledilmeýän telewizoryň düwmesine basdy, günlere meňzeyär ýüzündäki ýukajyk çañ. Çañda jan ýok – esgä agram bermän syrylyp gitdi, emma ýas getiren günler welin, musallat daşy kimin doňup dur. Açylanyna mähetdel ekranda ak telpekli jigitler tans edip iki tarapa at salyşsalar-da içerä, Leýliniň süňňüne ornap giden gussany kowardan ejiz. Şowhunly saz boş otaga boş ýañ saldygyça gaýta Leýliniň bokurdagy dolup, gözlerine ýaş aýlandy. Ol telewizoryň sesini peseltdi, emma özüne zor salyp ony öçürmedi. Öýüň töründäki diwana geçip, telekanaly üýtgetdi. Ruslaryň programasyňa geçirenden peýda bolan Petrosýanyň ýasama ýylgyrýan ýuwan ýüzi ony ýene düwmä basdyrdy. Ekranda nirdedir bir ýerde gelen siliň salan weýrançylygy görüldi. Bu betbagtçylygam Leýliň bokurdagyna dykylan agysynyň azaryny ýeňletmese-de tans edilenden-ä gowy ýaly, indi kanala degmedi. Ýañy durmuşa çykan gelin telewizora seredip otursa-da, görünýänleri ne görýär, ne-de eşidýär – göz önünde ýañy kyrky geçen kakasy...

* * *

- Şu ýyl altmyş-a ýaşalyandyr, ölmese. Ýa täze ýoňa görä ýene bir-iki ýyldan Pygamber ýaş toýuny edäýeliňmi?

- Ikisinem ederis, kaka, şükür ýagdaýymyz bar-a.

Ak gireni gowy bildirse-de entek doly agarmadyk saçlarynyň çala tolkun atmasyna guwanyp, telim daranýan, eginlek, uzyn boýly kakasy bu gürründen soň iki aýam ýaşamady.

* * *

Leýli elini ýüzüne ýetirdi. Ähli zada biperwaý telewizory paltalaýasy geldi. Hakykatda welin, onuň özüne gazaby içini ýaryp barýardy. Durmuşa çykyp baran ýerinde bir hepde-de doly bolmadyk Leýli bir-iki günlükde göwresinde çaga galanyny bildi. Dek düýn ejesi nirdendir bir ýerden düşen gök almany dünýäni unudyp, iştämen gemirşine syrly ýylgyryp seredende Leýlini tok uran ýaly boldy. Almany taşlap, gyzaryp, aňyrsyna bakdy. Bu pursady hiç unudyp bilmeýän Leýli telewizoryň düwmesine elini uzadanda ejesi gapydan girdi.

- Degme, öçürme...

Adamsynyň yz ýanyny basyp duranam bolsa ýaşy kân bildirmeýän, ýüzüniň görki solmadyk Gytja daýza gyzynyň gapdalynda emay bilen oturdy. Ol Leýliniň gözünüň ýaşaranyny görmediklerden bolup telewizora seretdi.

* * *

- Gytja gyzyňy çykar, meň ýagdaýym gowy däl.
- Oň ýalam zat bolarmy? Gutularsýň inşalla. Il näme diýer?
- Ömründe bir gezejik bir meň diýenimi diňläý. Bir bolmasy iş bolsa ara ýyl salmaly bolarsyňyz.
- Hommat, gorkuzmasana.

Är-áalyň arasyndaky bu gürrüniň ýasamalygndanmy ara düşen dymyşlyk ikisine-de agyr hem agyrlydy. Emma bu içerde çyna dört áydyr orun ýokdy. Ol içerden baş alyp çykybam gitmändi – ýürekleriň in gizlin jümmüşinde gizlenipdi.

- Kakasy «Gyzymyň toýuny göresim gelýä» diýýä diý. Ýene on günden aňryk çekme.

Aslynda, on günem tutuş içeriň gelen karary. Kakalarynyň indi uzak ýaşamajagyny lukmanlar anyk áydypdylar. Oniki barmak içegedäki düwnük ýarasy gaty çalt ýaýraýarmyş...

* * *

Leýli ses edip aglaryn öýdüp, goňşy otaga geçjek boldy. Telewizor onuň beýnisini iýip barýar. Hamala bar zat ýüzi suratly gapyrjaga goşulyşyp: «Üýtgeşik bolan zat ýok. Çagaň dünýä inmesiniň adaty bolşy ýaly, adamyň ölüp gitmegem adaty zat» diýip gygyrýar.

* * *

- Waleykim-es-salam. Hä, Zamandurdy senmi? Hawa menem ýagşyrak öz-ä. Güngünden ysgynym gidip barýa-da. Özüm jaň edeýin diýip ýatyrdym. Bizem Leýli jany durmuşa çykarýsak diýýäs. Sag bol. Hawa, indiki hepdeň üçünji günü. Beýleki oglanlara-da áydyşdyrarsyň-da. Işleriňizem ýagşy dälmi? Bor, onda. Toýy eşdişeweriň. Baryp aýtmaga-ra ýagdaýym ýok. Bolýa. Hawa, alty gün bar. Bolýa, sag boluň. Oglanlaryň hemmesine salam aýt.

Hommat aga telefony goýup gussaly ýylgyrdy. Hasapçy ýigidiň «Kakam, men bolan ýyllarym eýýäm zamanaň, döwrüň doňanyny duýupdyr. Bir üýtgeşiklik bolsun diýibem maňa Zamandurdy dakypdyr» diýende, özüniň «Diýseňem-ä kakaň näçe iýsek kolbosa bar, näçe içsek arak tapylyp dur. Şu zaman bir üýtgemän dursun» diýendir-de, soň döwrüň üýtgänini görübem beýleligine agaýan bolaýmasa» diýip degişýänini ýatlady.

Yene alty günden durmuşa çykmaly Leýlem kakasynyň toý áydyşyny açyk gapydan eşdip oturşyna içinden «Alty gün» diýip gaýtalady. Düýnden bäri iýeni yzyna gaýdyp duran kakasy şoňa çenli bir ölmän galarmyka? Leýli bu sowalyny aňyndan kowjak boldy. Bolmady. Häzir Hommat aganyň içersinde uludan-kiçä her kimiň aňynda şu sowal. In köp alada edýänem, gijeler ýatman Alladan «Toýy bir

geçireýin, azajyk ajalyňa sabyr ber, men altmyşam ýaşaman ölmäge kaýyl» diýip dileýänem ýene ölmeliň özi.

* * *

- Öleniň zyznda ölüp bolmaz. Ogullarynyň ählisini okuwly etdi. Öýerdi. Senem okuwa saldy. Oň bar aladasy sizdiňiz, siziňem başyňyzy deňledi. Armany galmady. Ynha, ogluň bolsa, gaýynlaň göwnese kakaň adyny dakarys. Gytja bu sözleri näler gyzyna aýtjak, emma aýdyp bilmän, şeýle-de zordan oturan gyzyny agladaryn diýen gorkudan gözünü aýyrman telewizora seredýärdi. «Ähli ýaraň dermany wagtdyr» diýip bir ýerden eşden «akylyny» içinden gaýtalaýardy. Aňynyň başga bir künjünden bolsa «Ýara bar – ýara bar. Ýara diýleniň ählisiniň dermany bolaýmalydyr öýdýäs. Bolsady, Hommadyňam ýarasynyňky tapylardy. Oňa ne wagtyň güýji ýetdi ne-de dogtoryň» diýen ses has dury gelýärdi. Birden gapy jyňňyrdady. Işe giden ogullarynyň ýa gelinleriniň biri nahara gelendir diýseňem entek ir. Megerem, Hommadyň daş ýerdäki tanyşlaryndan biridir, eşdip gaýdyberendir. Gytja daýza «gelim-gidimdenem ýadadyk» diýýän terzde uludan demini alyp, gelşik üçin telewizory açurdi. Leýli welin, gaýyn tarapyndan gelendirler öýtdi, emma kakasynyň işläň firmasynyň hasapçysy Zamany görüp geň galdy.

- Ejeň öýdemidir?

- Hawa, geliberiň.

Hasapçy ýigit çekinjeňligindenmi, ýa-da başga-da näme diýjegini bilmedimi sesini çykarman elindäki portfelini açmaga durdy. Az salym dörünjiränden soň dört daňy pul çykardy.

- Başlyk Hommat agaň ýaraman galan aýynyň doly aýlygyny hem zähmet rugsadyna çykan hökmünde ýene bir aýyň doly aýlygyny bermeli etdi. Irräk getiräýen bolsam has gowy boljakdy welin, bankdan pul alyp bilmedik. Şu ýere-de gol çekäýseňiz.

Zamandurdy işini bitirenden gelişi ýaly çykyp gitdi. Pullar onuň goýan ýerinde, öýüň ortasynda gözeilginç bolup ýatyrdylar. Gytja daýzaň olara eli barmaýardy. Leýli öňki oturan ýerine geçip otursa-da ýene telewizory açmady.

- Toý diýip arkaýyn ölübem bilmedi. Ölensoňam arkaýyn ýatman aladamyzy edip ýör. Honha, pul iberipdir.

- Oň bar aladasy sizdiňiz-dä.

- Adamyň öz ömrem bolmalydyr-a. Ähli günlerini biziň ömrümize paýlap geçirdi. Gytja daýza birden turdy-da, pullary ýygnady.

- Laýyk bolaýdy, seni gaýtarjak bolsaňam janly almalydyr diýip alada edip otyrdym.

- Eje sen ýaman doňbagyr-la.

- Men däl, dünýe doňbagyr gyzym...

Gytja telewizoryň düwmesine basdy – ýaş gyz ortada aýdym aýdýardy, onuň arkasynda-da ýadamany bilmeýän ak telpekli jigitler böküşýär.

* * *

Gyzy durmuşa çykandan soň edi gün diri ýatan Hommat agaň gijelerini nädip geçirenini bilýan ýok. Ýogsa ogullary gezekleşip ýanynda ýatdylar. Telim ýola turup, kakalarynyň agzyna suw damdyrdylar.

«Ýyldyzlar ýanynda ýaly, Aý-a görmenok. Ýa bahym täze aý dogjakmyka?

Mümkin penjirämden görünýän däl, Aý tamyň arka tarapyndadyr...

Gyzymam sag-aman ugratdym, ölmedim...

...Arka tarapda ýaşayanlar ony görýändir, menden başgalaň ertiri, birgünü adaty keşbinde görüşleri mysaly. Işli, aladaly, aýlykly, tanyşly, dostly, salamly, telefonly ertirler, birgünler... Mende-de edil ýañam ähli kişiňki ýaly ertir, birgün bardy. Dört aýa dört sany tutuş aýlyk, dört gezek ýigrimi dört iş günü sygyr. Şonda-da oglanlaň onkologiýadan ««Gowy» diýdiler, kaka» diýselerem gözleri görnüp duran gussaly gelenleri düýn ýaly.

«Bu dünýe bir düýşdir

Düýş görseň düýbi hiçdir»

diýip telim gezek dilimiň ugruna gaýtalandyryn. Düýşde düýş görýän ýaly ýaşap indem dört aý bäri ukudan oýanjak bolşummyka, şü? Ol-a özüm eken, aýalym, çagalarym, tanyş-u-dost hiç kimem maňa birden ukudan oýanyp ýatyberer öýden däl. Bu dünýede diňe bolaýmaly zatlar bolup geçýär diýip ynanýardym-a. Häzirem mensiz Günüň dogjagyny göz önüme getirip dursamam oňa ynanyp bilemok...

Owf-f! Sagat üç bolupdyr... Uklap bolsady...

Düýşüň dowamyny görmek üçinmi?

Gyzymam-a çykardym. Ölmedim. Ölmejegimi bilýädim. Çagalaryma gerek bolsa, ajala-da güýjüm ýetäýjek eken...

Bahym jaýlarlar. Ilki üçümi, ýedimi, soň aýymy, kyrkymy, iň soňunda-da ýylymy ederler. Bular durarlar, diňe men ýola düşmäge rugsat berlen poýezd ýaly daşlaşar bararyn – üçünji stansiýa, ýedinji, otuzynjy, kyrkynjy... Aslynda, diriler Ýere daňylgy bolansoňlar şol bir duran ýerlerinde durýan, ölüler hereket edýän, gidýän eken. Öýüm, çagalarym, oturşanja oglanlarym bilen geçirenje hoş günlerim – bu dünýede sizden uly many bardyr öýtmezdim. Birdenem baryňyz, hatda hiç wagt ähmiýetini ýitirmez öýdýän, azajygam bolsa hemişe köpelmegini isleýän aýlygymam manysyny ýitirdi durberdi –düýşünde zýyndan ýetip barýan eli pistoletli ganhoryň oýanaňda manysyny ýitirişi ýaly...

Ulujam – Atamyradym, maňa seretmek üçin ýörite ýanymda ýatýan ulujam – süýji

ukuda ýatyr. Ulujamyň indi özüniň ulujasy bar. Agtyjagym, «atam» diýýänjäm, indi sizi goýup gidibermelikäm?! Gitmäge rugsat berlen, ýanyna ýekje-de ýolagçy alyp gidip bilmeýän poýezd. Emma ýatlamalarym, öýlenen günüm, Aşgabatdan jaý alyşym, çagalarymyň ilkinji ädimjigine, dil çykaryşyna, begendirşine çenli – wagon-wagon ýatlamalarym bardyr. Ýa-da olaram üzülip galaýarmyka? Ýok, galmazlar. Olar menden başga kime gerek? Menden başga kim olara düşüner, kim gadyryny biler? Meniň öz ömrüm ýok ahyryn, bary şu içerden girip çykýanlara, täze alan inomarka maşynyma, hatda akwariumdaky balyjyklara çenli paýlanan ahyryn. Ýitip, eräp, pytrap iň soňky minutlaryna, sekundlaryna, sekundyňam münlerçe, ýüzmünlerçe bölejiklerine çenli paýlanyp, seçilen. Ömrüm, ömrümiň manysy, bitiren işim diýip setanda-seýranda pikir edäýemde-de onuň önünde, yzynda, arkasynda, tutuş daş töwereginde, içinde-de, orraortarasynda-da ýene öý-içerim, maşgalam, çagalarym bardy ahyryn. Meniň üçin geljegem, geçmişem, ertirem, düýnem – şular. Indem şular menden galar. Onsoň ertirimem ýok. Düýnümem ýokmuka? Düýnümem ýok. Onam şular mesgäni çörege çalan kimin iýdiler. Noş bolsun. Ýöne... Owf... Aldy-la bi agyry...

...Aý aýlanyp biziň tarapymyza geçäýmel-ä. Kiçijikkäm Aýy synlamagy gowy görerdim. Enem pahyr bu häsiýetimi halamazdy. Ulalamsoň, şu jaýa göçüp gelemsoňam eýwana çykyp Aýy synlamak ýadyma düşmändir. Asla Aýyň yşygy bir düşýämidikä biziň jaýymyza. Düşendir-le. Aý dogsa älem görer diýilýär-ä. Pylanam diýme, jaýymyň penjiresi demirgazyga bakyp dur. Gytja: «Biziň öýmüz Gün düşýän tarapda däl, gaty gyzanok» diýýädi. Haýran galaýmaly otuz ýyllap bir gezegem Aý ýadyma düşmändir. Otuzdanam köpdür. Öýlenenime näçe ýyl boldy? Arka tarapda bir Aý barmyka? Atamyrad-a bilýändir. Biderek zat üçin çagamy ukudan oýarmaýyn, şol Aýy görmän ýaşapdyryn, öläýemde-de hiç zat üýtgäsi ýok. Göresimiň gelenini diňe özüm bilerin, Aýam bilmez.

Aglama, ene jan, bes et ahyňy,
Täk seň üçin dogulmanma düşün ahyry
diýýämi, Gurbannazar...

O ýatan Mälik janymy öýeremde eden çykdaýylary ýazan depderimmi? Şol. Wah, elim ýetsedi, ýene bir gezejik şol aladalarymy ýaşasam... Owf! Agdarynyp bilmezmikäm? Ýanym ýara bolup gitdi-le. Çydaýyn, ýene azajyk ýatsyn, bir sagadyrakdan turuzaýaryn. Şulaň rahatlygy üçin diýjegimi diýip, etjegimi edip bilmedik gezeklerm kän bolandyr. Şolara çydadym, indi bir ýan agyry üçin turuzmaýyn. Gyzymam çykýança ölmänjik ýataýdym, Hudaýa şükür. Allaň önünde beýle sylagymyň bardygyny öňräjik bilen bolsam, bolmanda kelemämi gaýtarmany gowy öwrenerdim. «Doly bilmesen, Lâ ilähä illalla. Muhammet-er-resulalla diýseňem bolýa» diý-dä Mämmet aga. Lâ ilähä illalla Muhammet-er-resulalla... Lâ ilähä illalla Muhammet-er-resulalla... Owf-f!

- Ýok, ýatyber oglum.

«Öňi-soňy oýanan bolsaň bir ýuwdum suw äberäý» diýäýmeledim welin... Ýatsyn. Hakyky ukudan oýanyp barýan üçin bir owurt suwuň manysy ýok, ýatan bir ukudan açylmasyn, çagama azar bolup bildim. Indi uzak dert bolman ölsen. Öljek hassa ölüp dynsa ýagşy. Ýedi günümem indi bu içeri üçin artykmaç azar.

Azardygymy gizleýäler. Gizleme kemini goýanoklar. Toý geçýänçä gaýrat edip ölmänime begendiňiz, şol begenjiňiziň ýüzi kirlemänkä ölsen ýagşy. Elimiň gözümdäki ýaşy sylmaga-da ragbaty ýok...

Ömür, hakykatdanam, adama özüni tanamasy üçin beriläýýän bir zatmyka, soň Allaň önüne baraňda «Men dowzahy däl, jenneti» diýip dawa etmez ýaly? Ýok, bahym özüni tanaýaň-la. Şol tanaýşyň ýalam ýaşap geçýän bolaýmasaň. Men-ä birinji gezek ýöwsellän günüm özümiň kimdigimi bildim, şoňa laýygam ýaşadym. Bu dünýäň seň gaýratyňa aýlap bir ýumruk urmasy bar, şonda köp kişiň gaýraty ýere ýazylyp gidýär-de, soň bigaýrat bolup turayýar. Men-ä asylym ilden üýtgeşik gaýratly bolmaga höwes etmändim. Poýezdem bolsam demir ýolumy özüm düşändirin.

Bu hakykatdan ömür boýy gaçsamam, Aýsyz gije gelip ýakamdan tutdy. Aslynda, gaçýandyryn öýdýän ekenim, ol welin, iň soňky stansiýada duşuşjagyny anyk bilensoň kowalajagam bolmandyr.

Ýaradan, näme günä eden bolsam, köpüsini, agramlysyny öýüm-içerim, çagalarymyň bagty üçin edendirin. Hatda Saňa ynanmazçylyk edemde-de, öýümiň abat bolmagy üçin etdim. Olary maňa berenem Özüňsiň, eýe bol, horlama diýenem Özüňsiň. Men muny günälerime Özüň sebäpkärsiň diýjek bolup aýdamok. Bilýän, mensizem olar adam bolardy. Özüm bir gezegem «kaka» diýmän ulaldym. Ýöne maňa kaka mähri ýetmedi. Belki, şonuň üçindir özüme ýetmedik zady çagalaryma bol-elin berjek bolanym... Ýene Seni günäkärleýän ýaly boldum...

Owf-f! Öldüm-le...

Ýok, çagaly, agtykly eden Özüňsiň, bagyşlajagam Özüňsiň... Günäm ejizligimde, Sen ejize ganym dälsiň. Men özüme ýetmedik mähriň nämedigini, onuň güýjüniň nähilidigini bilýän. Şoň üçinem Seň mähriňe ynanýan... Owf-f!

- Bir gultumjyk suw.. oglum...

Çöl, çomuç, düýe süýdi...

(Hekaýa)

Aladaňdan ýola düşen ýeňil ulag orta ýaşdan agan Nurmyrat bilen altmyşa ýeten Esen agany Garagumyň jümmüşine “Tüm” diýilýän ýere tarap alyp barýar. Olaryň ýaş kiçisi guma belet. Okuwy gutaryp, eline “diplom” alan ýyly “kolhoz” diýilýäniň ýykyljak-ýykyljak uçurlarynda goýundarçylyk fermasynyň müdiri bellenen Nurmyradyň şodur-şodur bir aýagy çölden ýygnanok. Häzirem hususy kärhanasynda mal saklaýar. Goýun bolsun, sygyr – tapawudy ýok, arrygrak maly arzan bahadan satyn alyp, semredip satýar. Düşewüdi gowy, gurply.

Esen agaňky welin, tersine, ýaşı ýoldaşyndan ulam bolsa, gum içine ýatymlyk ilki çykyşy. Ömrüni döwlet edaralarynda geçiren bu uzynak pyýada çöle diňe ýoldaşlaryň bilen oturyşmaga, çişlik beýleki bişirliş dynç almaga gidilýändir öýderdi. Ine, bu günem paty-putusyny alyp cöle, hepdeligine. Onda-da “Tüme”. Bu adyň özem ony az eýmendirenok. Ýöne dertli bolsaň, dermanyň nirede diýilse, adam pahyr ýaýdanmaýan eken. Tüm diýýäňmi, tümüň jümmüşinede çekinmän gitjek.

Ýogsa bu ýaşuly keselbent adamam däl. Hassahanada ýatanam kän ýadyna düşenok. Birdenem lukmanlar “Aşgazanyňda ýara bar – gyssag kesmeli” diýip durberdiler. Baş sagatlap pyçagyň aşagynda ýatan Esen aga “sag-aman” öýüme dolandym diýip sadaka berdi.

Tigirleri ýere degmeýän ýaly, süýnüp barýan rahat ulagda parahat oturan ýaşulyň göz önüne sadakasyňa gelen, bir döwür bile işlän tanyşynyň “Men saňa aýdaýyn – etseň-etmeseň özüň bilýäň. Şu wagt çomujuň wagty. Çomuç ýaly derman zat ýok. Üstesine, düýe süýdi, geçi süýdi, agaran, çal, çölüň arassa howasy seni edil eliňden çekilen ýaly edäýer. Ýaýdanma-da git. Biziň-ä ullakan bilýän zadymyzam ýok, size maslahat berer ýaly welin...” diýip janygyşy geldi. Bu maslahat hassahanaň dört diwaryndan, halyňy sorap gelýän-gidýänlerden ýadan Esen agaňam göwnünden turmazmy?! Ýöne ol çöli nirde görüpdür, kim oňa ýolbelet, ýoldaş bolup gitjek? Şol wagt daşgynrak garyndaşy Nurmyrat bir ýerden çykdy-da “Çomuç, düýe süýdi bilen iş bitjek bolsa, şol işi men bitireýin. Tümde gatnaşýan çopanym bar. Her ýyl “Çomuç iýmäge gel” diýýä, eldegenok bahanasy bilen gidip bilemok. Şol çopanlyk başga-da işjagazymam bar” diýip, nesýe işi nagt etdi oturberdi. Esen aga muny ýagşylyga ýordy. “Hassa sagaljak bolsa, lukmany üstüne geler” diýilmeyärmidi?

- Barjak ýerimizi gowy tanaýan diýdiňmi?

- Gaty gowy tanaýan, Esen aga. Indi, men aýdaýyn, on baş ýyldan-a aňyrdadyr. Barsaň görersiň, myhmansöýer adamdyr. Geçen ýyl çagalary bilen üç-dört gün

öýüme myhman bolup gitdiler. Çagalaryny şähere gezdirdim. “On ata”, “Çagalar dünýäsine” äkitdim – hoşal bolup gitdiler. Şonda-da uly gyzyňa synym düşdi. Bilýänsiň, meňem uly oglum şu ýyl uniwersiteti gutarýar.

- Hmm. Habar gatdyňmy, onsoň?

- Hawa, Mämmet aga ýañzytdym. Türkmeniňki näme, şol ýazylan bolsadyr-da. Anyk bolýa-da diýmedi, ýogam.

Esen aga Nurmyradyň ogluny ýadyna saljak boldy – hiç hakydasyna getirip bilmedi.

- Ogluň ýokary bilimli boljak bolsa, gumly gyz bilen gepi alyşarmyka?

- Haý, Esen aga, senem şo gepi tapýaň – gepi alyşarmyka, gyzyklanýan zatlary deň gelermikä? Näme men mal alyp satýan, ýanymdakyň şol ugurdan bilýän zady barmy? Oňuşyp ýaşaşyb-a ýörüs.

- Hmm. Onyňam dogry. Gum çagasy işeňňir-ä bolýandyr.

Nurmyradyň şol bada gözleri ýiteldi.

- Sen sorama, Esen aga. Bir minut boş oturýamy diýsene. Düýe sagyşyny görseň...

Biziňkiler ýaly, uzak gününü telefon oýnap, aýnaň başynda sypanyp geçirmez.

Esen agaň bu deňşdirmä goşulasy gelmedi. Ol asylym adamlara köpçülikleýin baha berilmesini halamazdy. “Pylan obaň adamlary beýle, ileri gapdalyň halky beýle” diýseler, içini hümlerdi. Kä içinden, kä daşyndan: “Her ýerde-de her hili adamlar bardyr. Gowsam tapylar, erbedem duşar” diýerdi. Üstesine, dört gelin edinen ýaşuly bir zada akyl ýetiripdi. Gelin gelýänçä gaty üýtgeşik gowy.

Gelensoň, onuňam ähli adamlar ýaly, gowy hem bärden gaýdýan häsiýetleri bildirip ugraýar. Görüp otursaň, gelinem üýtgeşik däl eken, ähli kişi ýaly eken. Bu bir bada seni gynandyryýar, soňam, şeýle bolmalydgyňa, başgaça bolubam biljek dældigine akyl ýetirýäň. “Alla beterinden saklasyn” diýip, bijäňe düşen geline kaýyl bolýaň. Şonuň üçin, ýaşuly gelinli meseläni uzaldasy gelmedi.

Esen aga ýel bilen ýaryş gurýan ýeňil ulagyň gidişini öz ömrüne meňzedeniňi duýman galdy.

“Mundan birki sagat öňem öýdedim, eýýäm gum obalary öňümizden çykyp ugrady. Ýañam on-onki ýaşly oglandym, eýýäm altmyşa ýetdim, Ezraýylyň atlylary gapymy kakýar.”

Kesel, horluk adamyň ýüregini ýukaldýandyr-da, ýaşuly sähel bir zat bolsa, ony ömür, düş ýaly çalt geçip giden ýyllar... bilen deňşdirmäni çykarypdy. Hernä, onuň bu deňşdirmeleriniň köpüsini içinden edýänem gowy zat. Ol daşyndan “Ýagşydyryn, gorkmaň, gelinler, günbe-gün gowlanýan” diýýärdi. Aslynda, bu sözler oňa kakasyndan miras galan sözler. Segsenden geçip dünýeden öten kakasy soňky gezek agyr ýatanda, soramaga gelýänlere şu jogaby gaýta-gaýta bererdi. “Derweze” diýilýän, göçülen ýurda ýeten ulag, asfaltdan düşüp, saga – güm içine sowuldy. Çägä batyp aýlanýan tigirleriň öňki bady gowşady. Indi birhili ýolam

ýola meñzedi.

- Esen aga, ýagşymyň? Ýadaman durýaňmy?

- Ýagşydyryn.

- Ýadan bolsaň, birsalym durup, bir kãse çay içip, dynç alyp gidäýeli?!

- Aý... Kãn ýadawlug-a bildirenok.

Durman gidenlerini kem görmeyän Nurmyrat sypaýçylyk bilen muny bildirdi:

- Ýene ýarym sagat, aňry gitse, kyrk minutdan goşa-da ýeteris. Ýöne dynç alalyň diýseňiz, ýoldan sowulyp durmag-a meň bilen.

- Ýarym sagat bolsa, gaýrat ederis.

- Çayam bardyr.

- Çayyň bolsa, gidip barýakagam içip bileris, ýol kãn çaykanok ýaly-la.

- İçseňiz kofe-de bolmaly.

- Ol-a hasam gowy.

Kofäniň joşduryjy ysy ulagyň içine doldy. Ondan howlukman, süýjüdiş owurtlaýan Esen aga ýene içinden edýän pikirine dolandy.

“Indi “JIP-em” özüniň ýola düşenini duýandyr. Burnunyň ýeli ýatan ýaly bolaýdy.

Ol hälden myçyp barşyna, ýol sökýändirinem öýdenok. Menem altmyşyň etegine baramsoň, ýol külterleýän ekendigimi duýup galdym öýdýän. Indi ýaşamak üçin ýaşamak başlanaýdymy? Owal öz-özi ýaşalar ýörerdi, lukmanam ýada düşenokdy, çomujam, çölem. Ýoluň ýoldugyny bildirýän ýerem bar eken. Allaha şükür, buça bolsam gowul-a...”

- Dymyşyp barman, ýol kesd-ä, Esen aga.

Morta aýdylan bu söze Esen aga gobsunanyny duýman galdy.

- Aý, mendenem ýaşuly bolarmy?! Tyrryk eşikli, şlýapaly ýaşuly diýilýändirin-dä.

Ýaşuly diýip kakam pahyra diýseň. Sadakalarda gypjakly Çary Karan bilen ikisi goşluşyp gürrüňe başlardylar, siňek uçsa, ganatynyň sesi eşdilerdi. Gelen oturar, turup gidibilmez. Gelen oturar. Ahyry sadaka edýän: “Ýaşulular, gürrüňiňize bir maý beriň, gelýän myhmanlary oturdara ýer tapamok. Mundan öň töwürini galdyran turar gidibererdi welin...” diýip, olaryň gürrüňleriniň arasyny bölerdi.

Mende gürrüň barmy, Moskwa gidişimizi, Almata uçuşymyzy gürrüň beräýmesem...

- Aý, Çary aga dagy Ak patyşaň döwrüniňem çala gyrasyny gören, urşy, açlygy, basa-basy başlaryndan geçiren diýýäler-ä, olarda gürrüň kändir.

- Sen sorama. Hany, indi ol adamlar. Ýakynlaşýasmy, özi? Ýolgyrada gögerip oturan üýtgeşik ösümlükler görünýä welin, çomuç diýilýän şomuka?

- Menem şolara geň galyp barýan. Çomuýyň ösüp esli bolanyny kãn gördüm welin, ýaňy çykyp ugranda nähili bolýanyny bilemok.

- Sakla, durup göräýeli-le, bolmanda ysyndan-a bildirer.

Sakla diýilerine mähetdel, Nurmyrat ulagy saklady. Hakykatdanam, her ýerde-her

ýerde telpekläp oturan çomuç diýilýän bolup çykdy.

- Muň niresi iýilýärkä?

Gökden düşen ýaly, töwerege haýran bolup gelýän, geň ýolagçylar haý diýmän çopan goşuna-da ýetdiler, çomuýyň niresiniň iýilýändiginem öwrendiler.

Ýylgyryp önlerinden çykan Mämmet çopan bilen elleşip durşuna Esen aga geňlänini duýman galdy. Ol çopan diýseler, çölüň yssysyna goýdügen, şypymasy gözüne düşüp, çäkmeni ýere degäýjek bolup duran mürrük pyýada görjekdi. “Bu, Gürjüstanyň jana şypaly howasynda, dereleriň çeşme suwyny içip ulalanan pälwan ýaly-la, tüweleme.” Çopanyň göwnem göwresi-çe bar eken, sähel gysylaýyn diýsin-le. Olary edil ýitirip tapan ýaly, ýeňil gopup, goşlary çalmara daşady. Orta ot ýakdy, mis tünkçäni dolduryp çay goýdy.

- Atagurbanam sürün üstüne gitdi. Onsoň özi edişdirip ýör diýip geňlemän. Biz bular ýaly sähel-mähel iş üçin aýal-ebtada-da azar berip duramyzok. Gum adamsydyrys, Daşoguzçalap aýtsam, eleşdirmän. Ýomut garyndaşlar bilen araçäkdeş bolamyzsoň dillerinem öwrenýäs.

- Bä, Daşoguzuň ýerine geläýdikmi?

Esen agaň bu geň galmasyna Mämmet aga hezil etdi.

- Şundan birki alaň aňsaň, Daşoguzuň çopanlaryna “salowmaleýkim” diýersiň Esen aga.

- Elini uzadan ýeriňden çomuç, düýe süýdi, Mämmet aga ýaly çopany tapyjag-ow sen, Esen aga. “Bulara ýetjek bolsaň, ençeme menzil aşmaly borsuň” diýsene.

Mämmet aga Nurmyradyň bu degişmesine ýylgyryp:

- Meň ýaly çopan bilen düýe süýdün-ä guma aralaşyp bilseň taparsyň welin, çomuç diýeniň hemme ýerde gögerbermeýä-how, şü. Şu taýda-da birküç alaň aňsaň seýrekläp ugrar. Özüniň bir bitýän topragy bar öýdýän. Haý, yöne derman zat-da. Şol wagt baş-alty ýaşlaryndaky mölegözje oglanjyk çalmaryň agzynda göründi.

- Jyklap durma-da geliber, how. Hany, myhmanlar bilen elleş. Gel.

Mölegöz atasy çagyransoň, çekinibräge-de içeri irdi. Ýüzüni ýerden galdyrman myhmanlara eljagazlaryny uzatdy.

- Agtyk bi, Atagurbanyň ogly. Şulam how, çomuç tapsa, hyýar gemiren ýaly gemirip ýör. Asyl agzyndan düşürenok.

Esen aga oglana lak atdy:

- Adyňam-a aýtmadyň.

- Aýt how, adyňy, myhmanlar bilen tanyş ahyry.

- Annagurban.

- Tüweleme, gowy adyň bar eken-ä. Bize-de çomuýyňdan ber-dä.

Oglanjyk elindäki ýarsy iýlen çomuýyny ýaşula uzatdy.

- Iýip yöreniňi berme how. Bar, eneňe “Myhmanlara çomuç arassalap ber” diý.

Annagurbanjyk atasynyň aýdanyny enesine ýetirmek üçin, zyrlap çalmardan çykyp

gitdi.

- Ýelgamak ýaljak, how, özem. Kakasyna seň ýaly gowşag-a boljak däl diýsem, kän halanok. Ýogsa, öz çagasyny öwýän-laýt, men. Tüňçe-dä gürrüňimize gülüp ugrady. Muň gülküsini keseli, Nurmyrat. Türkmeniňki näme, ilki çaydyr-da.

- Ýaş näçä bardy, Mämmet?

- Ellinä ortaladyk. Şu ýyl 57 dolmaly.

- Aramyz bary-ýogy üç ýaş eken-le. Menden-ä kän daýaw siz, tüweleme.

- Ine, senem tut ýaly bolarsyň Esen aga. Çöl diýlen bu gudratdyr. Munuň derman däl zady bolmaz. Iýjegiň çomuç, işjegiň düýe süýdi bilen geçi süýdi bolsun. Bizniň şol goşumyz üpjün.

Ara dymyşlyk düşdi. Mämmet aga nämeden söz açjagyny bilmedimi ýerinden turdy-da: - Annagurbanyň gidişi-gidişi bolaýdy-la. Hany, men bir aýllanyp geleýin.

Sen çayy agdaryşdyryber, Nurmyrat. Senem ýat adam däl-ä how – diýip çykdy.

Mämmet aga çalmardan on-onbaş ädim gapdalda daşdan salynan tamjagaza girende küýzeden agaran, çal alyp oturan aýaly Amansoltanyň ýüzünden gelen myhmanlaryň alada getirenini okabermelidi. Emma, gaýynatasynyň girenini görüp, käşir arassalaýan gelin welin, derrew ýaşmagy bilen agzyny örtüp ykjamlandy.

- Nurmyradyň şu gezek çyny bolaýmasa, heniz-ä dil ýaranok welin. Sen ätiýaçdan gyzyň bilen açyk gürlüş. Kakajan okuwuny gutarsa, şähre iberäyesim gelýä.

Okuwa girip bilse, arkaýyn ýatyp-turup, okabiljek öýi bolsa kemem däl...

- O gyzyň “Kakam bilerden” başga zat geplänog-a.

Şol wagt içerik gyzlary Hatyja girenden Amansoltan eje syr bermän, derrew gürrüňi üýtgedip goýberdi. Emma, gyzyň ýüregi özüniň gürrüňiniň edilýänini aňdy.

- Palaw etdiräýýän? Myhmanlaň ep-esli käşirem getiripdir.

- Bor-la.

Mämmet çopan aýaly ýaly ugur tapyjy däl bolarly, ol oňaýsyz ýagdaýa düşensoň çykarman boldy. Çykyp barýaka-da näme üçin geleni ýadyna düşüp yzyna gaňryldy. Onuň gözi Hatyjaň ýanynda wepadar güjüjek ýaly dikilip duran agtygyna düşdi. Hatyjaň elindäki baş-üç sany çomujam indi gördi.

- Annagurban, saňa çomuç getir diýdik-le, how.

Bu gezegem öýüň keywanysy parahat jogap berdi.

- Hä, Hatyja ýygyp gelipdir, häzir arassalap ibererin.

Mämmet aga çykyp gidenden soň, esli salym dil ýaran bolmady. Ahyry ýene eje görgüli durup bilmedi. Indi onuň sesinde häki parahatlykdan nam-nyşan ýokdy.

- A, gyz! Aşgabatlylar ýene gelipdir. Kakaň senden sora diýdi. Näme diýýän?

- Kakam gowy biler diýdim-ä. Men başga näme diýeýin?

Hatyja getiren çomuçlarynyň daşyny arassalady-da olary tabaga salyp

Annagurbanyň eline tutdurdy. Oglanjyk eli tabakly çalmara tarap ylgady.

- Aý, oglan, ýykylaýma...

Myhmanlaryň çalmaryna çomuçly tabagy alyp ylgap barýan çaga birden sakga durdy-da: - Kakam gelýär, kakam gelýär – diýip bökjekledi. Muňa düşüş Mämmet aga loh-loh güldi.

- Gulagy mis ýalydyr. Motoryň sesini barymyzdan öňürti eşidýä-dä.

Oňa çenli, hakykatdanam motoryň sesi her kime eşdildi. Haý diýmänem Mämmet agaň uly ogly Atagurban motorly göründi. Ýüzi Güne garalan, at ýüzli, gözleri irimçik, syratly ýigit motordan howlukman düşdi-de ony aýaklaryna jaýlaşykly galdyrdy. Soň, çagyrlan ýaly, göni çalmara – myhmanlaryň oturan ýerine gaýtdy, gelip olar bilen görüşdi.

- Uly oglum. Ýene biri bar. Ol kiçiräk, täze ýyl mekdebi gutarýar. Ol kän çölçül, malçyl däl. Ony indiki ýyl, Aşgabada, okuwa iberermikäm diýýän. O maňa mal bakyb-a hezil berjek däl.

- Atagurbany näme ibermediň?

- Aý, muň özem gitjek diýip dyzap durmady. Ýöne ibersem boljagam däl. Bu mallar indi ýeke janyma eýgertmeýä.

Atagurban kän eglenmän, çalmardan çykyp gapdalda dikilen gara öýe girdi. Gelni onuň öňüne çay getirdi.

- Nahary kakaň dagy bilen iýjekmi?

- Bor-la.

- Nurmyrat aga ýene Hatyjany dilap gelipdir.

- Hmm. Kakam näme diýýär?

- Bilmedim.

- Hatyja näme?

- O-da kakam biler diýýä. Men-ä bolsam, hezil edip giderdim.

- Gitmeli ekeniň-dä.

- Siz geldiňiz-dä.

- Meňem Aşgabada okuwa gidesim gelipdi. Kakam goýbermez öýtdüm. Giden bolsam, ýeke özi horlanjakdy-da.

- Giden bolsaň, şäheriň okuwly gyzlaryndan birini alardyň.

- Aý, on-a etmezdim.

Daşyndan agras görünýän Atagurbanyň gelni bilen beýle içgin gürleşmesi belki, daşyndan synlana geň görner. Atagurbanyň çayyny agdaranda, käsesini öňüne çekende parhatlygy, arkaýynlygy hasam göze ilýärdi. “Bu çopan ogly darykmany bir bilýärmikä? Dünýäni suw-sil alsa-da, munuň topugyna çykjaga meňzänok” diýdirýärdi.

- Kakaň Hatyjany beräýmese...

- Näme üçin?

- Kakajany şäherde okatjak diýýä. Oňa şäherde okanda bolar ýaly öý gerekdir.

- Uly ilin çagasy okaýan ýerinde ýaşap ýör-a. Nunna agaň ogram şeýle.
- Ynha, görersiň.
- Hatyja göwnänokmy?
- O gyzyň içini biljek gümanyň barmy? Edil kakaň.
- Hmm.

Işikde Hatyja görünýär.

- Gelneje, köşege ýumurtga içireli-le.

Atagurbanam sähel dikeldi-de: - Menem baráynmy? – diýdi.

- Ýok, çayyňy içiber, özümize-de eýgerder-le. Annagurban bar, tutuşar-da.

Hatyjanyň zyndan galmaýan Annagurban näme tutup, näme saklamalydygyny bilmese-de, petekesini gaýşartdy. Muňa kakasy çala ýylgyryp oňady. Gelin bilen Hatyja akja köşegiň agzyna ýumurtga çakyp içirmäge durdylar. Köşejik özüniň zorlanýanyna näýynjar bozlaýardy. Onuň enesem birahatlanyp gazygynyň daşynda aýlanýardy. Annagurbanjygam beýleräkden durup köşegiň ýumurtga içişine synlap durşuna: - Hatyja, Hatyja! Menem ýumurtga içýän-dä – diýip gygyrdy.

- Senem bir köşejik-dä.
- Atamam maňa köşegim diýýä.
- Hany onda gel, saňa-da ýumurtga içireli, aç agzyňy.
- Häk-gä. Bişirip iýmeli.
- Köşek boljak bolsaň, çig içmeli.
- Häk-gä.

Oglanjyk gaçýar. Hatyja ony kowalan bolýar.

- Hatyja, meni köşege mündiräý-dä.
- Gorkmazmyň?
- Häk-gä.
- Gel, häk-gä bolsa.

Hatyja özüni köşegiň deňine göterip eltende, oglanjyk hernäçe batyrsyra-da, gorkýanyny gizläp bilmedi, Hatyjaň gujagyna gysyldy:

- Gorkajyk, gorkajyk... Onda gulajyklaryny sypalaý.

Köşejik ýene bozlady. Annagurbanyň muňa tisginmesine Hatyja hezil edip güldi.

- A gyz, köşegi horlamaň-da.

Bu görnüşi Esen aganyň çalmaryň açyk agzyndan synlaýanyny gören Mämmet aga: - Köşege ýumurtga içirseň, sakyrtgalamazak bolýar. Elbet, ýumurtgaň ysy ganyna çykýandyr-da – diýdi.

- Menem towuklary görüp, içimden: “Çopanlar goýnuň zynda gezenlerinde ýanlaryna towuk dagam alýan ekenler-ow” diýip geň gördüm. Mundan çyk-d-ow.
- Özümizem iýýäs, köşekleň arkasyndan.

Nurmyradyňam Esen agadan beter gözüni aýyrman gyzyny synlaýanyny gören Mämmet agada birhili gabanjaňlyk duýgusy oýandy. “Hany, ýumurtgasyny içiren

bolsaňyz eglenmäň. Bize nahar äberin” diýieýin, olary myhmanlaryň gözünden aýraýyn diýen niýet bilen Mämmet aga çalmardan çykdy. Emma, ýaşuly çopan gyzy bilen agtygynyň bolşuny görüp, gabanjaňlygynam unutdy.

- Ata, Hatyja meni köşege mündürjek diýýär.

- Köšek saňa eýgertmez, gel, men seni düýä mündüreýin.

Köšekden gorkup duran halyna düýä münmeli bolan oglanjyk gözlerini tegeläp atasynyň ýanyna ýáydana-ýáydana bardy. Çopan agtygynyň gorkýanyny bilse-de, bilmediksirän bolup düýäni çökerdi.

- Ýöne berk ýapyşgyn how.

- Kaka, ýykylaýmasyn.

- Ýykylmaz. Ýapyşdyňmy? Çüw, janawer.

Düýe turanda bir hopugjak ýaly eden çaga onuň ýüňünden berk ýapyşdy.

- Nähili, hezilmi?

Annagurbanjykdan ses çykmady.

- Düşjekmi?

Oglanjyga bu söz ýarady öýdýän, çalt-çaltdan başyny atdy.

- Hany, gorkamok diýdiň-ä. Gel, syryl bärlik, gujagyma.

Oglanjyk atasynyň gujagyna özünü oklady.

- Aý, tüweleme. Meň oglum, batyr eken-aýt. Gorkmadam-aýt. Gördüňmi, Hatyja?

Düşürmedik bolsam, düýäni sürüp gidiberjeg-aýt, meň köşegim.

- Annagurban çopan ogl-a, heý düýeden gorkarmy?

Özüni dürsän Annagurbanjyk bu öwgülere ýylgyranda lopuşja ýañaklary çukurjyklar gitdi.

- Towuklaryňa iým berdiňmi-how sen? Hany ýör. Olary iýmlemesek, indikide ýumurtga bermez.

Towuklara däne bermek Annagurbanjygyň in ökde hem gowy görüp edýän işidi.

Çopan agtygynyň ylgap alyp gelen gabyna bir goşawuç däne guýup berenden ol ony äkidip towuklaryň önüne sepelemäge durdy. Towuklar çar tarapdan haýdaşyp gelip, derrew onuň daşyna üýşdüler. Bu çaganyň hasam keýpini çag edýärdi. Ol muňa hezil edip, jykyr-jykr gülýärdi. Hatyja köşegiň boýnuny sypalap, kakasyna, jigisiniň bolşuna ýylgyryp seredip durşuna ýüregine niredendir bir ýerden gussanyň gelenini duýman galdy.

- A, gyz! Seni ejeň çagyryýar.

Hatyja gelnejesiniň sesine tisginip özüne geldi.

Çalmaryň içinden iki myhman üçin bu görnüşler kino ýaly gyzyklydy. Hasam Esen aga çopanlar maşgalasynyň her hereketini sypdyrman, höwes bilen synlaýardy.

- Görýäňmi, Mämmet agaň kiçijiklikden çagany mala öwrenişdirişini?!

- Başýyllap pedagogikany okan ýaly.

- Bulara gumludyr, bisowatdyr diýmegin. Bular iki-ýeke professormykam diýip

ýörenleňňe sapak berer. Gyzy dagy şeýle bir mähirli maşgala welin...

- Ýazylan bolsun-da. Hakykatdanam, asylly maşgala eken.

- Aý, kakasy gözüniň alnyndan aýyrmajak bolup, hötjetlik etmese, gyz bilen ejesiniň göwnejegin-ä bilýän.

- Aýal tarapy göwnese...

- Beý diýme, bärde meseläni öýüň uly gyzy çözenok. Şo ýeri bar. Oglum okuwa gitjek diýmedi diýen bolýar. Heý, diýmezmi?! Ýeke agyz “Otur!” diýendir mesele çözülendir. Oglunyň jyňkam çykmaz.

- Aý, Mämmet aga ýumşak adama meňzeýä-le, beýle däl bolaýmasyn.

- Saňa-maňa ýumşakdyr. Bu gumlulaň okuwy aňyrdandyr. Men bulara beletdirin.

- Aý, Nurmyrat, ugur-utgaňa düşüp bolmad-aý. Birden-ä öwüp arşa çykarýaň, birdenem...

Çaý içildi. Sähel salymdan pomidorly-hyýarly, şibitli, şawilli (bulary Nurmyrat ýany bilen alyp gelipdi) agaranly-çally, palawly saçak ýazyldy. Muny gören Esen aga gözlerine ynanmady. Ol Garagумыň jümmüşinde däl ýalydy. Bir ýetmeýän zat – nahar iýilýän çarşak, demir çemçedi. Emma, çopan palawy eli bilen iýmekçidi, myhmanlaram öňa görä boldular. Palawyň ýany bilen terjе çomujam Esen agaň agzyna ýarady. Ýogsa, gaýdanda “Iýip biläýsem, ysly zatdyr öz-ä” diýip alada edipdi.

- Çomuç nähili, Esen aga? Bu gün şuny iýeliň, ertir irden özümezem köwläp alarys. Şeýtsek nädýä, Esen aga?

- Bolar, bolar. Nahar bilen hasam şüwlümlü bolýan eken.

- Derman bolsun.

- Muň beýle bir ýakymсыz ysam ýok eken-le. Şähere eltilip satylýanlar-a yslyrakmyka diýýädim.

- Hä, olar biraz ulalansoň, ýygylыp äkidilýänlerdir.

Şeýdip myhmanlar nädip garaňky düşeninem bilman galdylar. Ortada ýanýan odam biraz peseldi. Esen aga goýun derisini aşagyna düşek edinip ýatyşyna haýran galyp asmana seredýärdi.

- Ýyldyzlaň iridigini.

Mämmet çopan onuň geň galmasyna mähirli ýylgyrды.

- Hä, şäheriňkä görä iriräkdir.

Geleli bäri Mämmet aga bilen gudaçylyk gürrüňini edere maý tapmaýşyna darygyp ýatan Nurmyradam gürrüňe goşuldy:

- Gumuň adamlaram şoňa göräräk bolaýsa-ha, hä, Mämmet aga?

- Aý, adamlaryna pylan diýjek däl. Ýöne munda şäherli-gumly diýip saýlaberseň öte düşäýmeseň? Biziň goýundan başga gören zadymызam ýok welin, göwnüme gelenini aýdaýýan-da.

Ýol ýadawlygy basan myhmanlar derrew uka gitdiler.

* * *

Agaryp gelýän daň gum alaňlaryna täsin reňk berýärdi. Olar hakyky däl-de, bir ussat suratkeşiň elde çeken üýtgeşik suratymyka diýdirýärdi. Düýeleri sagýan gelnejesine köşek çekişýän Hatyja bu görnüşi her gün görse-de, oňa öwrenişip bilmeýärdi. Ol köşejiğiň boýnuny sypalap “Hörele köşegim, hörele” diýip, ýumşak sesi bilen ony köşeşdirip durşuna gözünü gum alaňlaryndan, şemala daranýan sazак başlaryndan aýryp bilmeýärdi.

Myhmanlar welin, süýji ukuda ýatyrdylar. Olary oýarmaga dözer ýaly däl. Mämmet çopan seresaplyk bilen ortada söneňkirlän ody güýçlendirýärdi. Onuň hysyrdysyna ilki Esen aga oýandy.

- Oýaraýdymmy, Esen aga? Gowy ýatybildiňmi?

- Allaha şükür. Henize çenli beýle rahat uklan wagtym ýokdur.

- Tüweleme, kelläni ýassyga goýdugyň uklaýýan ekeniň. Düýelerem sagýalar, indi tutruşybersegem bolar, neneň görýäň?

Oňa çenli çalmaryň daşynda çybsyldy eşdildi. Mämmet aga daş çykdy. Ol eglenmän ullakan ak şakäse doly düýe süýdini alyp geldi. Soňam ony howlukman kiçi käselere paýlady. Daňyň ýagtysyna bu görnüşi, entek ukudan doly açylmadyk myhmanlar üçin düýüş ýalydy.

Düýe süýdi içildi, töwür galdyryldy.

- Ýörüň, indi men size çomuýyň niresiniň iýilýändigini görkezeýin.

“Aşgazanymda dörän ýara bolmasady, men ömürem şunça ýol söküp, çölün jümmüşine çommuç diýip gelmezdim. Gelmezdimem, bu gözelligi görmezdimem. Dört aý mundan öň nirede, nähili halda ýatyrdym. Bärinden aňrym ýakyndy...”

Içinden şeýleräk pikir eden Esen agaň ýüregi jigläp gitdi. Oňa “Sen şu derdi çek, soňam şeýle ajaýyp ýere gelersiň, çomuýyň kökünden bir sere ýaly ýokarda, entek ak çägeden saýlanmadyk, Gün şöhesini görmedik ter baldagyňyň janyňa üýtgeşik şypa berýän tagamyny dadarsyň, daň bilen sagylan körpe köşekli düýäň süýdünü içeniňde süýt ýaly daňdanyň özüni içen ýaly bolarsyň, çölün giňligi ýaly göwni giň, pespäl, mährem çopan hyzmatyňy eder” diýip söz beren bolmandy. Emma, göwnüne söz berlen ýalydy. Ol çöle gelenleri bəri özüni bu giňlige çümüp giden mysaly duýýardy. Edil ýaňy, şu gumuň gerşine dyrmaşyp barýakalaram töweregine seredip: “Adam ata-da Ýeriň yüzüne ilkinji gezek gözünü aýlanda özüni şeýle duýdumyka? Ägirt giňlik, aňyrsyna göz ýetenok. Sen bolsa, şeýle kiçijik, çägän owunjak zerrelerindenem kiçijik. Bu gün şu ýerde, ertir nirede boljagyň belli däl – şemalyň haýsy tarapdan ösjegine bagly” diýip pikir edipdi.

- Ynha, Esen aga, çomuýyň niresiniň iýilýäninem öwrendiň. Derman bolsun.

- Taňryýalkasyn. Siziň ýagşylyklaryňyzy yzyna gaýtaryp, üzülüşiň ýaly bolmady.

Düýän süýdi, çomuç...

- Derdiňe derman bolsa, üzülüşdigiň, şol, Esen aga. Dogry diýýän dämi, Nurmyrat?

- Hawa-la Mämmet aga. Derman bolar diýib-ä şonça ýol söküp geldik, derman bolsun-da.

- Bolar inşaalla. Bu sagadagasy gitdigim çölüň, diňe howasam dermandyr, beýleki zatlary-ha beýlede dursun.

Esen aga içinden edýän pikirlerini nähili daşyna çykaranyň bilmedi:

- Mämmet aga, göwnüme şu çomuçlar meň üçin gögeren, düýe-de süýdünü meň üçin beren ýaly. Hamala, edil geljegimi bilip, şu çomuç ýerden gögerip çykaýdymyka diýýän. Bu çölem bakylygyň sazyny çalyň ýaly. Bu sazy diňläp doýup bolanok.

Çopan Esen agaň näme diýjek bolanyňa düşünmese-de, ýüzugra ony çyny bilen makullady.

- Dagy näme, hemmesi adam üçin...

Nurmyrat Esen agaň ýüreginiň ýukalnyny aňdymy – gürrüni degişmä öwürdi.

- Hany şol Esen aga üçin gögeren çomuç, Mämmet aga muny gazmasak bolmaýar. Olar gülşüp, Esen agaň hälki görkezen çomujynyň aşagyny gazmaga başladylar. Ýaşuly olaryň gülküsine ýylgyrdy.

- Diýseňem, Esen agaň aýdýanlarynyň jany bar, how. Meň öňümde müňe ýakyn, ýedi-sekiz ýüz goýun bar. Hemmesini özüm bakýan. Daşyndan hemmesem özümki, tut, al-da iýiber. Ýöne beýdip bolanok. İçinde halkyň maly, döwlediňki, hojalygyňky bar. Men şolaň diňe özüme degişlisini iýip bilýän.

Esen aga gapdalda ýowşan pürlerini iri dodaklary bilen syryp iýýän düýeleri görkezip, pikirini dowam etdi:

- Hol düýelerem ýowşan iýýä, ýylak bilen işi ýok. Diýmek, ýylak düýeler üçin gögermändir. Goýun itiniň-ä asla, ot-çöp bilen işi ýok. Goýunlaň hezil edip otlaýşyna seredip, ýanlarynda selkildäp ýör. Ýogsa, oňam şeýdip, ýumşajyk otlary çirtip iýesi gelýändir.

- Bäh, baryňyz pelsepeçi ekeniňz-ay. Hany, Esen aga, indi haýsy çomuç “Meni iý” diýýär? Şony görkezsene...

Oňa çenli saryja guş üýtgeşik saýrap, sazagyň şahasyna gonan ýaly etdi-de, ýene uçup gitdi.

- Bilbilm-ay?

Mämmet aga Esen agaň bu gepine ýylgyrdy.

- Oňa goýun guşy diýerler.

- Birinji gezek görýän. Geçi guşuny bilýäs. Goýun guşam bar eken-ay.

- Olam, Esen aga üçin saýradymyka?

“Çomuççylar” ýene hezil edip güleşdiler.

“Men çägäň zerresi ýaly kiçijik bolsam, bu zatlar meniň üçin gögermezdi. “Gel, iý, iç” diýip çagyrmazdy. Aslynda, çägäň zerrelerem kiçijik däl, göwnüňe kiçi görünýär...”

Esen aga sowuk çägäni gysymyna dolduryp, “gum sagadyna” meňzedip, eliniň içinden aşak akdyrýardy. Sähel salymda onuň gysymy boşaýardy. Ol gaýtadan goşawujyny dolduryp alsa-da, çäge aýalarynyň arasyndan akyp gidýärdi.

“Biziňki hemişe tersine, uly zatlara kiçijikdir öýdýäris, ownuk zatlaram ulaldýarys...”

Mämmet aga bilen Nurmyrat pikirlerine gümra bolan Esen agadan gyra çekildiler:

- Mämmet aga, men-ä araky eden gürrüňimiziň anygyny eşideýin diýip geldim, çomujam bir bahana. Indiki gelemde çagalaň ejesini alyp geläýjek, toý sähedini, beýlekisini belleşer ýaly?

- Beý, Nurmyrat, sen meni gaty gyssaýaň-aýt. Giň ýeriň adamsynyň gyssabererligi ýokdur.

- Gyssama nirede? Öňki gelip-gidenime iki aý bolup barýa. Çagalaram howlugýar, bellisini aýdaýsa diýýäler. Bir ýyl garaş, bereýin diýseň, oňa-da razy.

- Al-aýt, kyn güne goýduň. Dogrusy, men gep uzaltmaýyn, biz oňaly-la, Nurmyrat. Çagalaram kän bir göwnäp baranok.

- Hmm.

- Sen neme etme. Özümem şähre barsam, arkaýyn barara öýümiň bolanyny kem göremok, Kakajanam täze ýyl okuwa diýip ugratmakçy. Olam doganynyň öýünde ýatyp-tursa kem däl.

- Meň diýýänimem şo-da...

- Aý, ýok, bolmaýa. Çagalary ynjudasym gelenok. Sen menden aýp görme.

- Hmm. Bor-da. Men-ä ýok diýersiň öýtmändim.

- Nädeýin, ýeke menden çözülyän mesele däl, gyanma, ýazylanynyň üstünden bararsyň.

- Gör-dä. Ökünäýmeseň soň...

“Ökünäýmeseň” diýilen söze gaşy çytylan Mämmet aga syr bermän, gürrüňi başga ýana sowup goýberdi.

- Esen aga, indi men goýunlaň ýanyna baraýyn. Sizem biraz aýlanyp, çalmara beryberini, tüňçäň çayy bilen çomujyň toşabynam iýip görüň. Geçilerem sagarlar, oňam derman süýdi bardyr.

Mämmet aga aralaryndan uzaklaşany bilen Esen aga: “Şu taýda ot ýakyp, biraz oturaýsak näder, Nurmyrat?” – diýdi-de, gury sazaklardan çöpleme çöplemäge başlady. Sähel salymda odun toplandy. Iki kişi sazak oduna çoyunmaga durdular.

- Çopan-a göwnemedi.

- Hä?

- Aý, çagalaryny bahana edýä.

- Be... Ýazylýan däl-dir-dä.
- Ýazylmaz-maý?! Oňa düýe sagýan gerek, geçi çopan gerek. Gyzyny ynýtjak dälmiş. Gyzynyň şu çölden çykyp bilse, armanynyň ýokdugyny bilip durun. Aý, bular diktator-a. Maly bolsa bolýa.

- Edil beýle däl bolaýmasyn.

- Bir käse süýt berdi diýip arkasyny almasana, Esen aga.

- Biri hakynda erbet pikir edip günä galanyňdan, gowy pikir edip ýalňyşanyň ýagşyrakdyr diýlipdir.

- Haý, Esen aga. Seňki hezil, gep otar diýseň...

Ertirlik çay-suw äbermegiň aldasynda gydyrdanyp ýören Amansoltan eje “Adam içindäkini aýdar. Göwnese “bolýa” diýer, göwnemese, aňdyrar. Biz-ä şu gyza düşmedik” diýip özbaşyna hüňürdeýärdi. Onuň hüňürdüsini özünden başga eşidýänem ýokdy. Dogrusy welin, Amansoltan gyzyny Nurmyratlara bernini kem görenokdy. Oňam asyl sebäbini körpe oglunyň täze ýyl Aşgabatda okamaly boljakdygy, oňa ýaşara öý gerekdigi bilen baglanyşdyrsa-da, Aşgabat diýilen ony ýylba-ýyl özüne çekýärdi. Telewizor diýilýände şäherde her gün bir zadyň gurulýanyny, açylýanyny görýärdi. Çölün welin, şol sarsman oturşydy – başy garly dagam bir – Garagumam. “Bu gyz nirä baranda-da bu göwünaçyklygy bilen hor boljak gyz-a däl. Birbada nemetse-de, soň öwrenşer gider...” Şol wagt aňyrdan ylgap gelen Annagurbanjyk enesiniň edýän pikirlerini dyr-pytrak etdi. Ol ylgawşyny ýazman gelensoň, haş-haş edýärdi:

- Ene, ene, goşgy aýdyp bereýinmi?

- Aýt, köşegim, aýt.

Oglanjyk gaýşaryp, uly iş bitirjek ýaly ýaňy öwrenen goşgusyny aýtmaga durdy:

- Çuňňur guýa daş atsaň,

Çümer gider, eje jan.

Ýat illere gyz berseň,

Ýiter gider, eje jan.

Goşgy gutardy, emma enesinden “berekella” eşdilmeyärdi. Ara dymyşlyk düşmesine geň galan oglanjyk gözüni tegeledi. “Gaýtadan aýdasammykam? Ýa-da ýalňyş aýtdymmykam?” diýip durka enesi özüne geldi.

- Kim öwretdi saňa muny?

- Hatyja. Ýöne atama aýdyp bermeli däl, diňe saňa aýtmaly.

- Hä, berekella guzým. Ýöne ataňa aýdyp bermegin.

- Häk-gä. Atama aýtmaly däl.

Çybanyny ýaran çopanam agyr ädimläp goşa geldi. Gelşine-de aýalynyň oturýan jaýyna bardy.

- Nämäni ataňa aýtmaly däl?

Ogrulykda tutulan ýaly bolan Annagurbanjyk haraý isläp, enesine seretdi.

Amansoltan eje-de birinji gezek aljyrazy. Niçigem bolsa, diline gelenini bahana eden boldy, emma çynyny aýtmaýanynyň bildirip duranyny özem duýdy. Onda-da nätsin, bir zat diýmeli:

- Aý, towuklaň iýmini döküpmi-nämemi...

- Hä, şeýlemi?

Oglanjyk zyrlap daşaryk ylgady. Mämmet aga aýalynyň özünü ýiterini bilmedik boldy:

- Keýwany, men-ä Nurmyrada oňaly diýdim.

- Özüň bilersiň, kakasy.

- Hmm. Çomujyň toşabynam äber-äý. Ýumurtga-da çak.

- Aýtmasaňam ediler-le...

Gudaçylyga gelen biri, sözi alynmadyk başga biri bolany üçin däl, näme üçindir, bu aňyrsyna gözýetmeýän ürgün çägelikde Esen agaň gözüne ähli zat ownuk, geçegçi görünýärdi. Bakylyk diýilýäni bir zada meňzetmeli bolsa, onuň göwnüne iňläp ýatan çölden laýyk zat ýokdy. Özünü sowuk çägä goýberen Esen aga oduň ýylsyna nädip irkileninem bilmedi. Onuň uklanynam birbada duýmadyk Nurmyrat alada galdy.

- Üşäýmezd-ä hern-ä? Goşdan içmegi alyp geläýsemmikäm? Aşagyndan üşäýmese... İçmegi getiremde-de, ýazjak bolsam oýanar. Şujagaz ýöränine-de ýadandyr...

Esen agaň gözleri ýumuk bolandanmy, Nurmyradyň göwnüne onuň ýüzi hasam hor, ejiz göründi.

“Ýaňy, şu çomujam meň üçin gögeren ýaly diýdi welin, bokurdagymyň dolanyny duýmandyryn... Kesel diýlen myrtar zad-ow...”

Nurmyrat egnindäki penjegini çykaryp, Esen agaň üstüne ýapdy. Indi diňe oduň şytyrdysy eşdilýärdi. Başy aladaly pyýada Esen agany oýarmajak bolup, sesini çykarman oda seredip, öz pikirlerine gümra bolup, esli oturdy. Onyň ýadyna gijeki ýyllyzlar düşdi. Çölde olaryň şeýle ýakyna gelýänini, hem ullakan görünýänini hakydasyna getirip: “Şunça ýyl çöle gatnasamam muňa aň etmändirin” diýip haýran galdy. Onuň göz öňüne oglankalar tomsuň günü daşarda ýatyşlary geldi.

“Ýedigenem her gije biziň üçin dogardy. Ony synlap doýup bilmezdik. Kakam Ýedigenleriň – ýedi doganlaryň Ülkeriň gyzyny alyp gaçyşyny gürrüň bererdi.

“Altynjy ýyllyzyň öňünde çala ýyllyraýan ýyllyzy görýäňmi? Şol Ýlkeriň gyzy” dýerdi.

- Honha, ol topbak ýyllyzlaram Ülkeriň atylary, yzlaryndan kowup gelýärler.

- Olar doganlaryň zyndan ýeterlermi?

- Ýetmezler. Ýetmezler, oglum.

Biz doganlar Ýedigen ýyllyzларыny gowy görerdik. Bir demde ýedi gezek:

Ýedigenim ýedi ýyllyz,

Ýedi gonar, ýedi göçer,

Sanasam sogaby bar.

- diýip sanamaga çalşardyk. Sanap sogap gazanardyk. Men jigilerimden ulurak bolamsoň, köprük sanardym. Muňa çynym bilen begenerdim, ejeme aýdyp öwünerdim. Ol ýyllar ýasamalyk bize ýatdy. Gülsegem çynymyz bilen gülerdik, aglasagam, öwünsegem...”

Birden Esen aga bir inledi-de, tisingip oýandy.

- Düşürgäýdiňmi?

- Bäh, uklaýdym-maý? Ejem pahyry göräýipdirin... eli kündükli... şol bir bolşy...

Esen aga düşüni doly gürrüň bermedi. Dogrusy, soranam bolmady. Onuň düşüşi welin, göwnüne hakykat ýaly, gäýta, häzirki görýänleri düşse meňzeýärdi:

Öz-ä şäherde, ssirkde. Bir maýmyny orta çykaryp, adam ýaly oýnadýardylar.

Maýmyn top depýärdi, stoluň başyna geçip birzatlar ýazan bolýardy. Ýazanlaryny ýyrtyp, başyny tutup oturýardy. Birdenem, adamy maýmyn edip oýnadýarlar.

Adam agaja dyrmaşýardy, maýmyna öýkünip çirkin gygyrýardy. Şahadan-şaha bökýärdi.

Bir agajyň şahasynda sallançak uçýardy. Şol wagtam Esen agaň ejesi eli kündükli göründi. Ol sesiniň ýetdiginden ejesine gygyrdy: “Eje, çynlakaýlyk bilen ýasamalygyň arasynda sary-sadylla bolup geçmelimi? Şumy dünýäň manysy?”

Segsenden geçen garry elindäki kündüginini ýerde goýdy-da, parahat jogap berdi:

“Oglum, sen iki arada elewremän, ýaradylyşyňa laýygyny edibereňde

bolmaýarmy?” Ol hasajygyna daýanyp, basgançaklary sanaýan ýaly, ýeke-ýeke

basyp barşyna: “Dünýäň manysy Ýaradanyň söýgüsini gazanmak dälmi?!” diýdi.

Esen aga ejesine ýokaryk galmaga kömek etjek bolup, elini uzadany bilen

basgançakda hiç kimiň ýokdugyny görüp galypdy, tisingbem oýanypdy.

- Turan bolsak, baraly, Mämmet aga çalmarda garaşýandyr. Üşemediň dälmi, Esen aga?

Çalmaryň bärräginde eneleri otara giden dört-baş sany körpe köşek gazygynyň daşynda aýlanýardy. Olar adamlary görüp çaga ýaly bozlaşdylar.

- Süýtdeş doganjyklarymyzmy, bular?

- Ýok, emişen doganlarymyz.

- Nurmyrat, hany, olar bilen suratymy alsana...

Mämmet aga çalmarda çomuýyň toşaby bilen çayy taýýar edip garaşyp oturşyna,

köşekler bilen surata düşýän myhmanlaryny ýylgyryp synlaýardy. Hatyja-da

gelnejesi bilen çalmaryň arka tarapyndaky alaňyň aňyrsynda geçileri sagýardy.

Annagurbanjygam kasesi elinde, Hatyjaň süýt sagyp bererine garaşýardy.

Mazmuny

1. Bökürslen.....	2
2. Atgulaksyz tabyt.....	7
3.Ok.....	15
4. Höwürtgé.....	21
5. Garamurt.....	26
6. Gaplaň.....	40
7. Doňbagyr.....	59
8. Çöl, çomuç, düýe süýdi.....	65